

sociologický časopis

5

ROČNÍK 21

1985

ČSSN 0038-0288

ACADEMIA, NAKLADATELSTVÍ ČESKOSLOVENSKÉ AKADEMIE VĚD

Obsah

Mládež a společnost ● Čtyřicet let společenského rozvoje mládeže ● Místo a úloha mládeže ve společenské reprodukci ● Aktuální otázky socialistické výchovy mládež generácie robotníckej triedy ● Proměny společenského postavení a uplatnění dělnické mládeže v socialistickém Československu ● Mládež a pracovní kolektiv ● Ak-

tuální problémy formování socioprofesionálního profilu studentů a absolventů vysokých škol v ČSSR ● K problematice výzkumu světového názoru a světónázorové orientace československé mládeže ● Utváření sociální struktury mládeže a analýza jejích proměn ● Z empirických výzkumů ● Zprávy a informace

Sociologický časopis Социологический журнал Sociological Review Sociologische Zeitschrift Revue de Sociologie 5

Vedoucí redaktor:
prof. dr. Karel Rychtařík, DrSc.
Výkonná redaktorka:
dr. Eva Bártová, CSc.

Redakční rada:

doc. ing. Jaroslava Bauerová, CSc.
doc. dr. Vlastislav Bauch, CSc.
dr. Vladimír Dubský, CSc.
dr. Jiří Dvořák, CSc.
dr. Pavel Dvořák
doc. dr. Blanka Filipcová, DrSc.
prof. dr. Rudolf Franěk, CSc.
ing. Ivan Hálek, CSc.
doc. dr. Marie Huláková, DrSc.
doc. dr. František Charvát, DrSc.
doc. dr. Karel Kára, CSc.
člen korespondent Jaroslav Kohout
dr. ing. František Kutta, DrSc.
dr. Jiří Linhart
dr. Antonín Matějovský, CSc.
dr. Přemysl Maydl, CSc.
doc. dr. Jan Sedláček, CSc.
doc. ing. Miroslav Stráchal, CSc.
Věra Urbanová, CSc.
prof. dr. Antonín Vaněk, DrSc.
prof. ing. František Zich, CSc.
Adresa: Praha 1, Jilská 1;
tel.: 24 93 91—5; 1. 331, 333

Obsah č. 5/1985

K monotematickému číslu o mládeži

STATI

Jenerál J.: Mládež a společnost	446
Holda D.: Čtyřicet let společenského rozvoje mládeže	452
R. Sak P. — Kabátek A.: Místo a úloha mládeže ve společenské reprodukci	470
R. Macháček L.: Aktuální otázky socialistické výchovy mladé generace robotnické třídy	490
R. Kuchařová V. — Kuchař P.: Proměny společenského postavení a uplatnění dělnické mládeže v socialistickém Československu	501
Fazík A.: Mládež a pracovní kolektiv	515
R. Franěk R.: Aktuální problémy formování socio-profesionálního profilu studentů a absolventů vysokých škol v ČSSR	528

METODOLOGICKÁ RUBRIKA

M. Tomek I.: K problematice výzkumu světového názoru a světónázorové orientace československé mládeže	538
M. Jeřábek H.: Utváření sociální struktury mládeže a analýza jejích proměn	552

Z EMPIRICKÝCH VÝZKUMŮ

Vítečková J.: Způsob využití časového fondu mládeže v ČSSR	566
R. Mišovič J.: Vedeckotechnický rozvoj a mladá technická inteligencia	577

ZPRÁVY A INFORMACE

Matějka J.: Místo Ústřední politické školy SSM ve výchově a vzdělávání mladé generace	
Navarová H.: Informace o zaměření činnosti lozofii a sociologii ČSAV	580
odboru pro výzkum mládeže Ústavu pro fi-	
Machalický P.: Vědecko-výzkumná práce v Ústavech marxismu-leninismu UK a ČVUT	584
Freiová E.: Centrum informací o studiu na ČVUT	585

Rok 1985 je rokem čtyřicátého výročí osvobození naší vlasti Sovětskou armádou a zároveň Mezinárodním rokem mládeže, který byl vyhlášen 37. zasedáním OSN pod heslem *Účast, rozvoj, mír*. Ideové pojetí Mezinárodního roku mládeže v socialistické společnosti vyjadřuje její kvalitativně rozdílné perspektivy ve srovnání se současným (i rozvinutým) kapitalismem. Vychází ze závěrů XVI. sjezdu Komunistické strany Československa a z jejich tvůrčí aplikace na výchovu a přípravu mladé generace pro její aktivní podíl na socialistické výstavbě, na účast mládeže při rozvíjení socialistické demokracie, řízení a správy, na její aktivní přístup k vědeckotechnickému rozvoji a na formování socialistického způsobu života, včetně společensky prospěšného využívání volného času. Zvláště významnou událostí tohoto roku je i XII. Světový festival mládeže a studentstva v Moskvě.

Mezinárodní rok mládeže je příležitostí dokumentovat a vysoce vyzdvihnout trvalou péči a pozornost Komunistické strany Československa, socialistického státu a celé společnosti o všestranný rozvoj mládeže v naší vlasti, o koncepční a plánovitě vytváření politických, ekonomických a sociálních podmínek pro její přípravu a plné uplatnění jejích schopností, potřeb a zájmů.

V tomto smyslu vystupuje do popředí i význam vysokého stupně vzdělanosti naší mládeže spolu s perspektivou přestavby československé výchovně vzdělávací soustavy, přechodem na povinnou desetiletou školní docházku a novou, vyšší kvalitu výuky mládeže připravující se na dělnická povolání.

Otázky postavení a úlohy mládeže jsou integrální součástí řešení náročných úkolů, formulovaných pro všechny oblasti společenského života v duchu dlouhodobé linie budování socialistické společnosti. Otázka hlubší znalosti sociálně politických souvislostí všech základních společenských procesů je stále na pořadu dne.

Svoji úlohu zde musí splnit i marxisticko-leninská sociologie mládeže. Vědecké poznání všech významných aktuálních a perspektivních otázek, souvislostí a podmínek všestranného rozvoje mládeže je důležitým předpokladem pro řešení reálných problémů práce s mládeží v praxi její výchovy a jejího utváření jako aktivního subjektu rozvoje naší společnosti.

To samozřejmě vyžaduje systematickou, komplexní a prakticky využitelnou marxisticko-leninskou sociologickou teorii mládeže v socialistické společnosti. Úsilí v této oblasti je dokumentováno skutečností, že v průběhu posledních deseti let vychází již třetí monotematické číslo k sociologii mládeže. Jsou v něm prezentovány výsledky vědeckovýzkumné práce vypovídající o současném stupni rozvoje této oborové disciplíny. Nejde však o přehled vyčerpávající vzhledem k tomu, že omezený rozsah časopisu neumožňuje zařadit všechny materiály, které byly redakci předány. Bude jim proto věnován další prostor ještě v následujících číslech.

Mládež a společnost
JAROSLAV JENERÁL
 předseda ÚV SSM, Praha

Bez nadsázky lze říci, že k době, v níž žijeme, bychom v dějinách lidstva stěží hledali adekvátní paralelu. Složitostí mezinárodních vztahů na jedné straně a převratností vědeckých objevů na straně druhé překonává veškeré dosavadní dimenze politického, ekonomického a sociálního vývoje civilizace. Člověk by však nebyl člověkem, kdyby neusiloval o kvantifikaci či klasifikaci rozhodujících elementů, které v řetězu příčin a důsledků způsobily, že poslední pětina dvacátého století se do historie lidstva zapisuje závažnými strukturními změnami ve všech sférách jeho existence. A nejen to — k ctižádosti podrobně znát kořeny, z nichž vyrůstá strom našeho života, připojuje člověk nesmírnou touhu znát či alespoň předpovědět to, co jej čeká zítra, pozítí ...

I když bychom v historii našli dostatek příkladů toho, že i ty nejodvážnější vize byly vývojem v mnohém překonány, přesto lze předpokládat, že předpovědi demografů o enormním nárůstu obyvatel naší planety do roku 2000 se určitě naplní. Vycházejí totiž ze skutečnosti, že na sklonku letošního roku bude žít na Zemi patrně už 5 miliard lidí — o 2,5 miliardy více než v roce 1950. Co to znamená v praxi, je zřejmé na první pohled — dobrou polovinu obyvatel naší zeměkoule dnes představuje mladé pokolení. A tak k mnoha globálním problémům světa přibyl najednou další — postavení a perspektivy chlapců a děvčat na naší Zemi. A že se skutečně jedná o vysoce naléhavý problém, to dokumentuje i rozhodnutí Organizace spojených národů prohlásit letošek Mezinárodním rokem mládeže.

Jeho cíl je jednoznačný — přimět všechny vlády světa, aby v duchu hesla „Účast, rozvoj, mír“ zaměřily pozornost na mladou generaci a v její prospěch řešily široký komplex otázek ekonomické, sociální, zdravotnické, pedagogické, psychologické, kulturní a jiné povahy. Příslušná doporučení OSN v tomto směru míří především do kapitalistických a rozvojových zemí, kde na rozdíl od socialistických zemí není všestranná péče o mladé pokolení součástí programů hospodářského a sociálního rozvoje společnosti.

Problém je však mnohem složitější — způsob a úroveň řešení otázek harmonického vývoje mladé generace (a samozřejmě nejenom jí) jsou přísně limitovány typem výrobních vztahů vládoucích v dané společnosti. Náznorným dokladem toho je skutečnost, že důsledky otřesů kapitalistické společnosti v první polovině osmdesátých let nejtěživěji dopadly na bedra sociálně nejslabší vrstvy společnosti — mládeže. V jejich řadách je největší procento nezaměstnaných, málo kvalifikovaných, propadlých narkomanii i kriminálních živlů. Bez sociálních jistot a příznivých životních perspektiv je ve svém celku i mládí rozvojového světa, kde k pochmurnému dědictví někdejšího kolonialismu a dnešního neokolonialismu patří masový hlad a negramotnost.

Vztah společnosti a mladé generace je vztahem dialektickým, konkrétně historickým a stále se reprodukcujícím. Společnost, její politické a společenské struktury vedou a utvářejí mladou generaci ve směru svých cílů. Současně však v každé etapě mladé pokolení ovlivňuje rozvoj společnosti a je minimálně v elementární míře spolutvůrcem její přítomnosti a budoucnosti. Pregnantně tuto skutečnost vyjádřili v Německé ideologii již Karel Marx a Bedřich Engels: „Dějiny nejsou nic jiného než sled jednotlivých generací, z nichž každá těží z materiálu, kapitálu, výrobních sil, které jí odkázaly všechny předchozí generace, pokračuje tedy jednak za úplně změněných okolností v tradiční činnosti, jednak úplně změněnou činností modifikuje staré okolnosti...“ [Marx-Engels 1962 : 58—59].

Je velkou předností socialistické společnosti, že je schopna ve svém zájmu tento proces cílevědomě usměrňovat, vytvářet iniciativě mladého pokolení podmínky k tomu, aby nashromážděné hmotné a duchovní hodnoty společnosti byly rozvíjeny na kvalitativně vyšší úrovni. Socialistická společnost postupně formuje nový typ generací, osvobozených od nepřekonatelných třídních antagonismů. Socialistické společenské vztahy tvoří základ jak morálně politické jednoty uvnitř každé generace, tak i společnosti jako celku. Vzájemné vztahy mezi generacemi pozbývají svůj sociálně třídní konfliktní charakter. Z tohoto důvodu také návaznost generací vystupuje v progresivní formě, není v rozporu s pokrokem, nýbrž mu napomáhá. Mladí lidé, kteří v socialistické společnosti vstupují do praktického života, doplňují řady společenských tříd a sociálních skupin, reprodukcují tak sociálně třídní strukturu společnosti. Tato reprodukce však probíhá v nových historických podmínkách, a tak vzdělanostní úroveň, povaha práce, formy společenské a politické aktivity, zájmy, potřeby a způsob života mladé generace nejsou totožné s předchozími pokoleními. Naše zkušenosti a poznatky potvrzují známou Leninovu myšlenku, že mládež „...nutně musí dospívat k socialismu jinak, jinou cestou, v jiné formě a za jiné situace než její otcové“ [Lenin 1957 : 170].

Zajištění kontinuity generací je hlavním smyslem péče socialistické společnosti o mladé pokolení a zásadním cílem výchovného působení na ně. Pro politiku KSČ a socialistického státu je příznačné, že svůj vztah k mladé generaci spojuje s její všestrannou přípravou pro život a práci, s jejím co nejplnějším uplatňováním v procesu dalšího rozvoje společnosti. Naprosto jasně to vystihují slova Gustáva Husáka na ustavující konferenci SSM v listopadu roku 1970: „Tak, jak mladou generaci teoreticky i prakticky připravíme k samostatné práci, tak se také budou v budoucnosti řešit otázky společnosti. Poměr k mládeži je poměrem k budoucnosti. Starat se o tyto otázky, odpovědně o nich rozhodovat — to považujeme za prvořadý úkol stranického i státního vedení“ [Husák 1972 : 131—132].

Socialistické přeměny společnosti jsou těsně spjaty s formováním socialistického člověka a s utvářením socialistického způsobu života. Jde o úkol aktuální nejen u nás, ale i v dalších zemích socialistického společenství, které se nacházejí na počátku historicky dlouhé etapy rozvinutého socialismu, časově přesahující do 3. tisíciletí našeho letopočtu. Náléhavost tohoto úkolu vyvěrá především z vnitřních potřeb dalšího rozvoje socialismu, jeho ekonomiky a úzce souvisí s úsilím o zabezpečování sociálních a životních jistot, o plnou společenskou seberealizaci členů socialistické společnosti. Vzhledem k náročnosti úkolů výstavby rozvinutého socialismu, jež bude v příštím období uskutečňovat zejména dnešní mládež, má při formování nového socialistického člověka zásadní význam právě úsilí o harmonický rozvoj mladého pokolení. Jak koncem roku 1984 na konferenci k zdokonalení rozvinutého socialismu

a ideologické práce strany zdůraznil Michail Gorbačov: „Nesmírné možnosti k urychlení sociálního a hospodářského rozvoje společnosti tkví v sepětí iniciativy a samostatné činnosti mas s vědecky zdůvodněným, tvůrčím přístupem k řešení naléhavých problémů“.

Závažnost výchovného působení mezi mládeží je rovněž dána dlouhodobými vývojovými trendy v mezinárodně politické situaci, jejichž dominantou je frontální útok imperialismu proti společenskému pokroku ve světě, zejména pak proti zemím reálného socialismu. Ideologové imperialismu si velmi dobře uvědomují, že budoucnost socialismu je v mládeži, a proto své útoky soustřeďují na ovlivňování myšlení a jednání chlapců a děvčat v zemích socialistického společenství.

Každý, kdo s mladými lidmi pracuje a chce na ně působit, si nutně musí zodpovědět otázku, jaká vlastně je současná mladá generace. V podmínkách našeho mládežnického hnutí tuto odpověď zformuloval III. sjezd SSM, který — ve stručnosti — došel k následujícím závěrům.

Stejně jako předchozí generace i současné mládí je přirozenou součástí společnosti. Podílí se na jejím hospodářském, sociálním i kulturním rozmachu; žije úspěchy i strastmi, které rozvoj země provázejí. Vyrůstá v podmínkách třídně rozděleného světa, charakterizovaného úporným zápasem dvou protichůdných společenských soustav, nesmířitelným bojem sil pokroku a míru se stoupenci vykořisťování, sociálního i národnostního či rasového útlaku a války. Na rozdíl od předchozích generací však nezažilo vykořisťování člověka člověkem, nepoznalo válečné utrpení, chybí mu bezprostřední zkušenosti z třídních zápasů. Tím, že se narodilo do socialismu, přijímá ho jako samozřejmost. Uvědomuje si nebezpečí termojaderné katastrofy, proto není lhostejné k otázkám boje za mír a zachování života na naší planetě.

Vývoj jednotlivých příslušníků mladé generace však není stejný. Ne na každého působí dobrý příklad v rodině, v místě bydliště a škole. Ne každý se dostane do dobrého pracovního kolektivu. Ne všichni mládí naleznou hned správný smysl života, svůj životní vzor. Někteří mládí nechápou, že výstavba nové společnosti je náročným a složitým procesem, v němž se všechny ukvapenosti mohou několikanásobně vymstít. Jsou netrpěliví, očekávají naplnění životních představ a přání co nejdříve, bez ohledu na možnosti společnosti či na míru svého přičinění o vytváření hodnoty. Mají sklon posuzovat a vidět věci zjednodušeně — černě, nebo bíle. Leckdy propadají iluzím o snadném životě na Západě, imponuje jim rádobý „světovost“. Jsou i jednotlivci, jejichž chování a jednání se neslučuje se socialistickým způsobem života.

Naprostá většina mladých lidí má však ráda svou vlast, svou rodnou zemi. Chová hlubokou úctu a upřímný vztah ke spojencům, k zemím socialistického společenství a především k Sovětskému svazu. Její vlastenectví je velkým zdrojem síly, z něhož vyrůstá i její internacionální přesvědčení, které se projevuje jak ve vědomí sounáležitosti se silami pokroku a míru, tak v neochvějně podpoře revolučním proudům dneška.

Současní chlapci a dívky mají přísná měřítká na to, co je dobré a co špatné. Jsou citliví na mentorování, ale i na nesoulad slov a činů. Hluboce se jich dotýká bezzásadovost, pokrytectví a korupce.

Ve srovnání s vrstevníky předchozích generací přijímají mnohem víc informací (což někdy vede k jisté povrchnosti), celkově mají rozsáhlejší a členitější poznatky o současném světě. Prokazují podstatně hlubší technickou gramotnost, přitahuje je romantika překonávání dosavadních hranic lidského

poznání. V plnění úkolů vědeckotechnického rozvoje spatřují velkou příležitost pro seberealizaci.

Současné mládí získává podstatně vyšší stupeň vzdělání než předchozí generace a je kvalitněji připravováno na své budoucí povolání. Na pracovištích, kde mu jsou svěřovány náročné úkoly, roste jeho odpovědnost, prosazuje nové pokrokové metody práce. A naopak tam, kde na mladého člověka jsou pro opatrnost i nedůvěru některých řídicích pracovníků kladeny nízké požadavky a je zařazován na místa s nižším stupněm předepsaného vzdělání a kvalifikace, projevuje se rozčarování, zklamání a nejednou i ztráta důvěry v socialismus.

Mladí lidé u nás pracují ve všech odvětvích národního hospodářství, zejména však v těch, jež jsou vybaveny moderní technikou. Nemálo jich působí v předvýrobních etapách, ve službách i v kultuře. Zajišťují také obranu socialistické vlasti a ochranu veřejného pořádku. Nemálo si jich se zdarem vede v řídicích funkcích v národním hospodářství i ve společenských organizacích, účastní se správy obcí a měst, jsou zastoupeni i ve vrcholných orgánech.

Životní úroveň dnešní mladé generace je zákonitě vyšší než u předchozích pokolení. Realizace linie XVI. sjezdu KSČ v oblasti sociální politiky se mimo jiné promítá i ve zvýšené pomoci rodinám s dětmi, v péči o matku a dítě. V poslední době se zlepšilo hmotné zabezpečení učňů v rozhodujících odvětvích národního hospodářství a také absolventům středních a vysokých škol byly vytvořeny příznivější podmínky odměňování při nástupu do zaměstnání. Stále aktuální však zůstávají otázky pracovního zařazení mladých lidí podle získané kvalifikace, uspokojování jejich bytových potřeb, kulturního vyžití zejména v malých městech a na vesnicích, či zlepšení podmínek pro sportovní vyžití v nových sídlištních aglomeracích.

Ve srovnání s předchozími generacemi dosahuje dnešní mladé pokolení plné socializace — tedy zralosti v ekonomickém, politickém, ideologickém, intelektuálním, mravním a psychologickém smyslu — později. Navíc plné osvojení si rozhodujících sociálních rolí — profesionální, občanské, manželské, rodičovské — se kumuluje do krátkého časového úseku, zpravidla ne delšího pěti let. To samozřejmě činí formování mladého socialistického člověka zvlášť náročným.

Nabytí určitého vzdělání ještě samo o sobě nepostačuje k tomu, aby generace vstupující do života dokázaly úspěšně pokračovat v činnosti starších generací a dále ji rozvíjet. Toto poznání bývá pro nejednoho příslušníka mladého pokolení překvapující až bolestné. Škola, ale koneckonců i mládežnická organizace je prostředím generačně homogenním, které by samo o sobě jen obtížně umožňovalo přebírání zkušeností starších generací a učilo správným, životně důležitým rozhodnutím. Z těchto důvodů je kladen mimořádný důraz na těsnější spojení teoretické výuky s praxí a na mnohem širší zapojení svazáckých organizací do řešení aktuálních úkolů hospodářského a společenského života v místě svého působení — v závodech, ve školách, JZD či vědecko-výzkumných institucích. V souvislosti s tím je třeba zdůraznit, že teprve a především v pracovním procesu si mladí lidé osvojují socialistické výrobní poměry, poznávají, že jen prací vytvořené hodnoty mohou být také podle výsledků práce rozdělovány. V práci se utvářejí tak významné psychické vlastnosti, jako je houževnatost a vůle překonávat překážky, i takové zásadní morální rysy, jako jsou socialistický kolektivismus, vlastenectví a internacionalismus. Práce pro společnost je za socialismu jeden z rozhodujících zdrojů třídního uvědomění mladé generace.

V naší společnosti, založené na společenském vlastnictví výrobních prostředků, dochází postupně ke sblížování společenských tříd a skupin. S postupující vědeckotechnickou revolucí se pozvolna stírají i rozdíly mezi fyzickou a duševní prací, mezi prací ve výrobě a mimo ni, mezi prací řídicí a výchovnou a podobně. Z hlediska formování mladého socialistického člověka je významné, že se tyto tendence nejmarkantněji projevují v sociální struktuře mladé generace.

V rozvinuté socialistické společnosti stále více vzrůstá význam aktivního a účelného využívání volného času mladých lidí. Kvalita jeho využívání je jedním z hlavních faktorů, které ovlivňují styl života, hierarchii hodnot, způsob spotřeby. Rozšiřování volného času zvýrazňuje potřebu vyváženého rozložení pracovních a mimopracovních aktivit a zejména v případě mladých lidí i problematiku všestranného a harmonického rozvoje osobnosti člověka. Řešení těchto otázek předpokládá diferencovaný přístup k mládeži — podle věku, zájmů a potřeb i podle toho, kde žije. Současně však vyžaduje prosazování takové činnosti, která svým obsahem i formami reaguje na přirozené zájmy mladých lidí a zároveň upevňuje socialistické rysy jejího způsobu života. V této souvislosti by společenské organizace a instituce neměly omezovat svou péči o mladé lidi jen na vyučovací nebo pracovní dobu, ale měly by intenzivněji než dosud věnovat pozornost i trávení jejich volného času. Jeho cílevědomé, účelné a racionální využívání je závažným předpokladem nejen intenzivnějšího uspokojování osobních potřeb a zálib mladých lidí, ale také jejich angažovaného přístupu k plnění pracovních i společenských povinností.

Specifický a velmi důležitý význam v tomto směru má naše mládežnická organizace — Socialistický svaz mládeže. Organicky včleněná do stále se rozvíjejícího politického systému socialistické společnosti, jejíž vedoucí silou je dělnická třída vedená komunistickou stranou, umožňuje mladým lidem sjednocovat jejich úsilí, rozvíjet sebe sama, získávat politické zkušenosti a na jejich základě si klást otázky a nacházet na ně odpověď. Jeho prostřednictvím mladí nejen utvářejí svůj způsob života, ale také se včleňují do procesu společenských přeměn a nejrůznějšími politickými, ekonomickými a společensko-kulturními aktivitami se na nich iniciativně podílejí.

Efektivní působení Socialistického svazu mládeže na formování mladého socialistického člověka je úkolem trvalým, náročným a složitým. Jeho plnění vyžaduje hluboké a průběžné inovované poznatky o mladé generaci, ale také o účinnějších cestách působení na ni. Jedině tak lze seriózně stavět na věcech, které se v práci osvědčily, zbavovat život mládežnické organizace jevů, jež pro svou povrchnost přinášejí více škody než užitku, přistupovat k dalšímu rozvoji činnosti netradičně a tvořivě.

Úloha mládeže v generační posloupnosti a také charakter výchovného vlivu na mládež se řídí konkrétními historickými činiteli, z nichž hlavní jsou sociálně ekonomické a společensko-politické podmínky. Proto se procesy socializace mladého pokolení v kapitalistickém a socialistickém zřízení přes některé shodné rysy podstatně liší, a to svým obsahem, sociální podmíněností i mechanismy realizace. Marxismus-leninismus dospěl k dostatečně jasnému stanovisku: pojímá mládež z hlediska dvou vzájemně souvisejících a vzájemně se doplňujících aspektů — jednak jako objekt výchovného působení společnosti, zejména starší generace, a jednak jako subjekt lidských dějin a činitele společenského pokroku.

Teoretickou správnost tohoto přístupu k mladé generaci potvrzuje praxe zemí socialistického společenství, její výsledky. Tato skutečnost je výrazně patrná i během letošního Mezinárodního roku mládeže, roku XII. světového festivalu mládeže a studentstva v Moskvě, který poskytuje víc než kdy jindy možnost konfrontace ideově různých přístupů k mládeži v třídně rozděleném světě a tím i plného obnažení diametrálně odlišného postavení mladé generace v soudobém kapitalismu a reálném socialismu. A je zbytečné zdůrazňovat, že marxisticko-leninská teorie a praxe v této konfrontaci jednoznačně vítězí. Pravda je totiž na její straně.

Literatura

- Husák, G.: *Vybrané projevy, květen 1970 — prosinec 1971*. Praha, Svoboda 1972.
Lenin, V. I.: *Spisy, sv. 23*. Praha, SNPL 1957.
Marx, K. — Engels, B.: *Spisy, sv. 3*. Praha, SNPL 1962.
Rudé právo 1984, 11. 12.

Postavení a úloha mladé generace v socialistické společnosti, její příprava pro život a práci v rozvinuté socialistické společnosti, sociální rozvoj mládeže, sociálně ekonomické, politické a kulturní podmínky tohoto rozvoje, utváření socialistického životního způsobu mládeže, její potřeby, zájmy a hodnoty představují závažné otázky celé marxisticko-leninské sociologie.

Tato skutečnost je bezprostředním odrazem systematické pozornosti a zájmu stranických a státních orgánů i celé společnosti o mladou generaci. Je spojena s dosavadní historií Komunistické strany Československa, s její politikou a s rozvojem naší společnosti po konečném vítězství Sovětského svazu nad fašismem před čtyřiceti lety. Všestranná péče o mládež a o její rozvoj, patřící k nejlepším tradicím komunistického hnutí, představuje integrální součást perspektivního programu KSČ a sociální politiky našeho státu: „Zdravý růst mladého pokolení zůstane i do budoucnosti v popředí pozornosti komunistů, stranických a společenských orgánů a organizací, celého našeho státu“ [XVI. sjezd KSČ 1981 : 40].

Postižení dialektiky vztahu mládeže a společnosti identifikovatelné v pojmech sociálního utváření a rozvoje mládeže, resp. její společenské reprodukce je možné jen na základě důsledné konfrontace a spojení poznatků o současném i minulém postavení a úloze mládeže ve společnosti. Jednotlivé generace mladých lidí vyrůstaly v průběhu čtyřiceti let, které uplynuly od osvobození naší vlasti Sovětskou armádou, v kvalitativně jiných podmínkách. Jejich sociální utváření a rozvoj byl bezprostředně spjat s porážkou fašismu, se zápasem o vítězství socialismu, s etapou budování základů socialismu, s řešením problémů jeho dalšího rozvoje a s lety výstavby rozvinuté socialistické společnosti až po současnost.

Zaměříme-li se na společenské utváření mládeže a její rozvoj v předcházejících čtyřiceti letech, můžeme hovořit o následujících etapách tohoto procesu:

1. Léta 1945—1948, období přerůstání národní a demokratické revoluce v socialistickou

Vítězné dovršení národně osvobozenického boje, umožněné porážkou fašistického Německa a osvobozením naší vlasti Sovětskou armádou, vytvořilo předpoklady pro vybudování Československé republiky na nových, lidově demokratických zásadách a principech.

Po květnové revoluci, v podmínkách nastolení lidově demokratické moci se rozhodující silou revoluce stala dělnická třída vedená Komunistickou stranou Československa. Úkolem dělnické třídy bylo prosadit a upevnit vlastní vedoucí úlohu ve společnosti a jejím prostřednictvím potom společně s ostatními progresivními silami společnosti vybojovat politickou moc v zemi. Klement Gottwald hodnotil tehdejší postavení dělnické třídy následujícím způsobem: „Dnes je dělnická třída jednotná. Jednotně postupujeme. Dnes ona spolu s masou rolnictva, středními vrstvami městskými, s pracující inteligencí a s částí české

a slovenské buržoazie vládne, přičemž směr vlády, linii politiky vlády neurčuje jako dříve velkokapitál, nýbrž dělnictvo a pracující lid v čele s komunistickou stranou“ [Gottwald 1954 : 83]. Celá naše společnost vstoupila po osvobození na cestu hlubokých politických, ekonomických, sociálních a kulturních přeměn.

Společnou platformou pokrokových sil pro revoluční přetváření společnosti se stal program vlády Národní fronty Čechů a Slováků — Košický vládní program, oficiálně vyhlášený na první schůzi v osvobozené části republiky 5. dubna 1945. Představoval ucelený program národní a demokratické revoluce v Československu. Stal se současně významným nástrojem pro uskutečňování dalších revolučních přeměn ve společnosti, východiskem pro prosazení socialistické tendence v revolučním procesu.

Kromě hlavních principů lidové demokracie a obecných ustanovení celospolečenského významu obsahoval Košický vládní program i konkrétní úkoly týkající se výchovy mladé generace. Obsahoval významné zásady demokratické vzdělání a kultury jako kvalitativně nového předpokladu všestranného sociálního rozvoje mládeže. Vládní program zdůrazňoval, že mládež „...musí být mravně i duchovně vyzbrojena, aby se stala důstojnou nositelkou budoucnosti našich národů. Dětem dělníků, rolníků a ostatních pracujících vrstev bude materiálně zajištěno právo na nejvyšší vzdělání podle jejich schopností a otevřena cesta do radostného života [Za svobodu 1956 : 387].

Politická vyspělost většiny mládeže, prověřená v boji proti německému fašismu, byla oceněna i zavedením všeobecného volebního práva mužů a žen od 18 let. Mladí lidé dostávali velkou příležitost k práci v nových lidových orgánech, jejichž prostřednictvím se mohli aktivně podílet na poválečné obnově republiky, na řešení všech rozhodujících otázek jejího dalšího vývoje. Mládež byla i důležitou součástí protifašistického zápasu a po skončení války tvořila početnou sociálně demokratickou skupinu obyvatelstva.(1)

V procesu uskutečňování revolučních přeměn v naší zemi měla významnou úlohu jednota lidu a politika Národní fronty. Neméně významná byla i jednota mládeže jako nedílná součást jednoty všeho lidu. Zásadním úkolem bylo proto *sjednocení mladé generace a vytvoření jednotné masové, demokratické mládežnické organizace*. K masovému zakládání jednotných organizací mládeže proto došlo bezprostředně po květnové revoluci. Po celé republice byly ustavovány organizace v duchu pokynů vlády Národní fronty, které přednesl soudruh K. Gottwald 11. května 1945: „Zůstaňme jednotni. Tak jako jste jednotně bojovali proti společnému nepříteli, tak buďte jednotni nyní při vítězství a výstavbě nové republiky“ [Gottwald 1954 : 27].

Rozvíjejícímu hnutí však bylo třeba poskytnout jednotnou programovou, ideovou a organizační základnu. Stal se jí *Svaz české mládeže a Svaz slovenské mládeže*.(2) Proces sjednocování československé mládeže však probíhal i bezprostředně po osvobození ve složitých sociálně ekonomických a politických podmínkách. S pokračující konsolidací mládežnického hnutí se neustále objevovaly pokusy, i když zatím nikoli otevřené povahy, o narušování jeho jednoty.

Přesto se však KSČ podařilo získávat většinu pokrokové mládeže pro realizaci vládního programu, a to i za situace, v níž svazy mládeže byly důsledně budovány na principu nestrannosti, tj. nezávislosti na politických stranách.

(1) Například v roce 1946 žilo v českých krajích 1 441 921 mladých lidí ve věku 15—24 let.

(2) Prozatímní ústřední výbor Svazu české mládeže byl ustaven 21.—22. července 1945 v Praze. Prozatímní ústřední výbor Svazu slovenské mládeže byl potom ustaven ve dnech 14.—15. srpna v Martině.

Významným sjednocujícím krokem bylo uzavření dohody o spolupráci mezi svazu mládeže a Revolučním odborovým hnutím.(3).

Na jejím základě byly ustaveny tzv. závodní komise mládeže ROH, které však nebyly žádnými zvláštními organizacemi, ale jedním z výkonných orgánů jednotného odborového hnutí.(4) S tím související rostoucí úloha dělnické mládeže se v jednotném hnutí prozrazovala nejen kvantitativně jejím početním růstem ve svazech mládeže, odrazila se i v následujícím vývoji sociálně třídního složení funkcionářů svazu (např. počet vedoucích funkcionářů místních skupin SČM z řad dělnické mládeže vzrostl na 51,5 %) [Hříbek 1979 : 32—33].

Z hlediska dalšího sjednocovacího procesu mládežnického hnutí byla významná i politická orientace studující mládeže, zejména vysokoškolské. Celková situace na vysokých školách však nevytvářela odpovídající podmínky pro realizaci revolučních přeměn, spojených mimo jiné s důslednou demokratizací vysokoškolského studia a s odstraněním přetrvávajících stavovských tradic, s prosazováním nové ideové, politické a kulturní výchovy a s možností zapojení Svazu vysokoškolského studentstva do jednotného mládežnického hnutí.

Positivní vývoj ve vysokoškolském hnutí v tehdejší době nemohly výrazněji narušit některé negativní jevy, jako byla činnost většiny fakultních spolků a pokusy o rozkladné působení reakce například prostřednictvím klubů národně socialistických a lidoveckých akademiků.(5)

Klíčovým momentem v procesu sjednocování mládeže byly první sjezdy Svazu české mládeže a Svazu slovenské mládeže, (6) které se konaly v ovzduší příprav VIII. sjezdu KSČ.(7) Podpora politiky KSČ nebyla v žádném případě vyjádřením pouhých sympatií k jakýmsi abstraktním pojmům. Mládež v této době mohla naprosto reálně srovnávat nejen programy všech politických stran, ale pochopitelně i jejich praktickou realizaci a konfrontovat je se svými představami.

Problémy, s nimiž se setkávalo mládežnické hnutí, byly zákonitým důsledkem probíhající politické diferenciaci v celé naší společnosti před prvními poválečnými volbami. Ty měly přinést rozhodnutí o reálném postavení jednotlivých politických stran v poválečné republice.(8)

Vítězství KSČ ve volbách(9) a neúspěch buržoazních stran se stal pro tyto strany, jež usilovaly o mocenskopolitický zvrat v naší zemi, i *nástupem k otevřenému útoku* proti jednotné organizaci mládeže a proti její základní ideové politické orientaci.

Tato změna taktiky vůči mládeži se odehrávala v době mobilizace celé společnosti pro práci na výstavbě republiky v rámci dvouletého plánu obnovy

(3) Zásady spolupráce mezi Svazem české mládeže a Revolučním odborovým hnutím byly schváleny na I. všeodborovém sjezdu ROH ve dnech 19.—22. 4. 1946.

(4) Formou hromadného vstupu se tak všichni odborově organizovaní mladí lidé do 21 let stali řádnými členy Svazu české mládeže a Svazu slovenské mládeže. Členy závodních komisí mládeže ROH potom všichni odborově organizovaní mladí lidé do 28 let.

(5) U středoškolských studentů neexistovaly v prvním období po květnové revoluci vážnější problémy s jejím zapojením do jednotné organizace mládeže. Ke zjevné politické diferenciaci této skupiny došlo teprve později, v souvislosti s otevřeným nástupem reakce.

(6) Sjezd Svazu české mládeže se konal v Praze ve dnech 21.—24. března 1946. Sjezd Svazu slovenské mládeže se uskutečnil ve dnech 29.—31. března 1946 v Partizánském.

(7) VIII. sjezd KSČ se konal ve dnech 28.—31. března v Praze.

(8) Volby do Ústavodárného shromáždění se konaly 26. května 1946.

(9) V celostátním měřítku získali komunisté 38 % hlasů a spolu se sociální demokracií získala levicové síly nadpoloviční většinu.

a výstavby národního hospodářství v letech 1947—1948.(10) Ve Svazech mládeže byly v této souvislosti vypracovány plány činnosti a přijata řada opatření k převzetí samostatných úkolů dvouletky. Aktivizace pokrokové mládeže přispívala k upevňování její jednoty. Druhou stránkou tohoto pozitivního vývoje však bylo i vyhraňování ideově politického profilu reakční mládeže a postupná politická diferenciacie dosud indiferentních mladých lidí.

Zatímco pokroková část mládeže si uvědomovala, že socialismus je otázkou zásadních revolučních přeměn celé naší společnosti, mladí lidé sdružení v odborech mládeže a klubech akademiků buržoazních politických stran znevažovali aktivitu a pracovní iniciativu zaměřenou na dobrovolnou pomoc republice.

Účinným nástrojem mobilizace mladé generace byly zejména *stavby mládeže*, které se v kontextu vnitropolitické situace staly bází pro uplatnění mladých lidí jako aktivního subjektu v procesu přerůstání revoluce národní a demokratické v socialistickou. Stavby mládeže představovaly důležitý výchovný faktor ideově politického formování mládeže, neboť byly školou, v níž docházelo k bezprostřední konfrontaci a propojení teorie a praxe. V procesu sjednocování mládeže sehrála významnou úlohu i zemědělská politika KSČ formulovaná v Hradeckém programu.(11) Zemědělský program byl pro vesnickou mládež přitažlivý, neboť kromě požadavků obecnější povahy obsahoval i zcela konkrétní opatření k ulehčení jejího života a práce. Získal proto plnou podporu značné části nejen této skupiny mládeže, ale i svazů mládeže.(12)

Positivní roli v upevňování jednoty mládeže sehrál i *světový festival mládeže*.(13) Jeho příprava kladla značné nároky. Úspěšný průběh festivalu ověřil organizační a ideovou sílu jednotné mládežnické organizace. Zpětně se stal i zdrojem zkušeností pro další upevňování jednoty mladé generace, což bylo důležitým faktem v okamžiku stupňujícího se třídního konfliktu v naší společnosti.

Vnitropolitický vývoj v Československu na podzim roku 1947 naznačoval, že v nejbližší době dojde ke konečnému měření sil mezi dělnickou třídou a buržoazií.

Vyhrocování třídních rozporů ve společnosti přivedlo komunistickou stranu na základě hluboké analýzy společenských procesů k poznání, že možnosti spolupráce pokrokových sil a buržoazie na půdě Národní fronty jsou již vyčerpány. Oproti destruktivnímu postupu buržoazie předložila komunistická strana svůj budovatelský plán.(14) Jeho součástí byla především pokračující mobilizace všech pracujících k plnění plánu dvouletky, zabezpečení výživy a zásobování a v neposlední míře i důsledný boj proti pokusům domácí a zahraniční buržoazie o kontrarevoluční zvrát sociálně ekonomického a politického vývoje naší společnosti.

Pokroková mládež organizovaná ve Svazech mládeže v této vážné chvíli ukázala, že plně stojí na straně dělnické třídy. Jednání ústředního výboru SČM (15) se jasně vyslovilo pro socialistickou perspektivu naší společnosti a pro so-

(10) Prvořadým úkolem dvouletky bylo dosáhnout předválečné úrovně a ke konci roku 1948 je o 10 % předstihnout.

(11) Hradecký program byl vyhlášen počátkem dubna 1947; požadoval mimo jiné rozdělení půdy nad 50 ha.

(12) Zemědělská politika KSČ byla mimo jiné podpořena i na prvním celostátním sjezdu zemědělské mládeže 8.—9. března 1947 v Praze.

(13) První světový festival mládeže se konal ve dnech 25. července — 17. srpna 1947 v Praze.

(14) Budovatelský plán komunistů byl vytyčen na zasedání ÚV KSČ, které se konalo ve dnech 27.—28. listopadu 1947.

(15) Probíhalo ve dnech 29.—30. listopadu 1947.

cialistickou výchovu mládeže. Schválilo i pracovní plán Svazu české mládeže na rok 1948. Plán obsahoval pět základních bodů [Silu 1982 : 30]:

1. přispět k definitivní porážce reakce v Československu;
2. zvýšit účast mládeže na výstavbě státu;
3. využít vymožeností lidové demokracie ve prospěch mládeže;
4. rozšířit řady členstva a zvýšit úroveň práce všech složek SCM;
5. bojovat o novou morálku a socialistické uvědomění mladé generace.

Předložený plán byl účinným nástrojem pro další aktivizaci pokrokové mládeže při budování lidové demokratické republiky, pro zápas s reakční skupinou mládeže a pro získávání dosud politicky indiferentních mladých lidí.

Na přelomu let 1947 a 1948 bylo již třeba svést rozhodující zápas i v mládežnickém hnutí. Celospolečenský vývoj vedl v tomto období k dalšímu prohloubení sjednocování pokrokové mládeže, doprovázenému ještě výraznější ideově politickou diferenciací, resp. polarizací mladé generace jako takové. Složitá situace nastala zejména mezi mladými lidmi na středních a vysokých školách, kteří se stali objektem intenzivního ideologického působení buržoazie. Bylo to pochopitelné, neboť sociálně třídní struktura rodin studentů i výchovné působení vytvářelo značný prostor pro jejich zmanipulování v duchu představ reakce. Tato skutečnost se projevila v únorových dnech, v nichž se reakční studenti zúčastnili některých akcí na podporu protikomunistického bloku. (16) Tyto ojedinělé akce však v žádném případě nemohly ohrozit jednotu pokrokových mladých lidí.

Aktivní podíl převážné části mladé generace na Únorovém vítězství byl jednoznačným vyjádřením postoje, který spojoval její perspektivy se socialistickým vývojem československé společnosti. Únor 1948 představoval základní předěl v životě celé společnosti. Nejvýrazněji se však socialistická revoluce projevila ve změnách životních podmínek mladé generace „...v jistém slova smyslu platí, že socialistická revoluce, otevírající historicky nebývalý prostor sociálního rozvoje společnosti jako celku, vytváří pro mládež podmínky řádově výhodnější, než jsou podmínky „dospělých“ či starších generací“ [Matějovský 1982 : 126].

V kapitalistické společnosti je postavení mládeže vyjádřeno neplnoprávností, závislostí, „minoritním statusem“ a řešení problémů mládeže je možné jen formou jakési „sociální politiky“, orientované na překonávání konfliktů mládeže, respektive jednotlivých skupin mládeže, se sociálně třídní ekonomikou a politickou strukturou kapitalismu. Socialistická společnost naproti tomu nabízí teoretické a praktické možnosti překonávání takových nouzových řešení. *Podstatou politiky vůči mládeži je soustavné zvyšování její aktivity a vymezování samostatných úloh mládeže při budování a dalším rozvoji socialismu.*

Takovýto přístup k řešení vztahu mládeže a společnosti však není možné spojovat až s obdobím výstavby socialismu. Existuje zřetelná kontinuita v prosazování úlohy mládeže jako subjektu dějinné aktivity a faktoru společenského pokroku. Komunistická strana Československa od svého založení sjednocovala pokrokovou mládež v třídním boji za zlepšení životních podmínek, nezbytně spojených se zásadními strukturálními změnami celé naší společnosti.

Proces směřující k vytvoření jednoty mladé generace však probíhal v kontextu rozporných vlivů a tendencí, vedoucích k celkové diferenciaci naší společnosti. Prohlubující se třídní zápas se projevil i v rámci mladé generace, kde rovněž docházelo k již zmíněné polarizaci ideově politických postojů pokrokové

(16) Byly to především reakční manifestace uspořádané ve dnech 23.–25. února 1948.

a reakční mládeže na straně jedné a k vyhraňování profilu dosud indiferentních mladých lidí na straně druhé.(17)

Zmíněné tři kategorie mládeže — pokroková, reakční a indiferentní tak odrážely aktuální politické rozložení sil v celé společnosti. Byly i identifikací základních třídních rozporů kapitalismu a stávajících společenských vztahů formujících osobnost mladého člověka.

2. Léta 1948—1955, počáteční etapa socialistické výstavby

Hlavním úkolem Komunistické strany Československa, která se po únoru 1948 stala vedoucí politickou silou, bylo zabezpečit a upevnit historické vítězství pracujícího lidu. Strana odpovídala za další politický, ekonomický a kulturní vývoj společnosti, který byl vytyčen v návrhu akčního programu obrozené Národní fronty.(18)

V duchu akčního programu byla přijata řada zákonů, které se bezprostředně dotýkaly utváření kvalitativně nových životních podmínek mládeže jako takové, stejně jako jejich jednotlivých sociálních skupin. Uvést je třeba zejména *zákon o jednotné škole*, který odstranil dřívější sociální bariéry v přístupu ke vzdělání. Představoval zásadní demokratizaci výchovně vzdělávacího procesu.

Dalším zásadním dokumentem zaručujícím možnosti všestranného rozvoje mladé generace a její aktivní účasti na budování socialistické společnosti byla *ústava 9. května*.(19) Byly tak právně zakotveny všechny revoluční možnosti československého lidu, na jejichž prosazení se plně podílela i pokroková mládež. Sociální rozvoj mládeže se v této době realizoval v kontextu začínajícího procesu sblížování tříd a sociálních skupin, umožněného odstraněním antagonistických rozporů kapitalismu.

Pochopitelně, že počátek tohoto procesu obsahoval řadu nepříznivých reziduí, daných předcházejícím politickým rozložem a sociálně třídní strukturou v období před únorem 1948. Přesto je však možné konstatovat, že pro převážnou část mladé generace představovalo období po únorovém vítězství objektivně — ale i subjektivně — kvalitativně novou etapu, spojenou s optimálními podmínkami jejich všestranného rozvoje. Toto si uvědomovala i značná část mládeže, která dosud stála stranou, ale i mnozí mladí lidé, kteří se zejména na sklonku let 1945—1948 přiklíněli k ideovým pozicím reakčních politických stran. Tato situace, odrážející povahu celospolečenských procesů, potom představovala příznivý prostor pro socialistické utváření osobnosti mládeže, prohlubující její úlohu aktivního subjektu socialistické výstavby.

V duchu politické linie KSČ si vedení Svazů mládeže uvědomovalo, že jedinou správnou cestou k vybudování silných svazů je získat mládež a každodenně s ní důsledně pracovat.

V tomto smyslu bylo ochotno podat pomocnou ruku všem poctivým mladým lidem, kteří dosud hledali své místo v procesu socialistického rozvoje naší společnosti.

V tomto období vyústil i proces započatý ustavením závodních rad mládeže ROH, kdy byla výrazně posílena úloha mladých příslušníků dělnické třídy v mládežnickém hnutí. Dělnická mládež se nyní stávala nejen mluvčím vlastních zájmů a cílů, ale i zájmů a cílů mladé generace.

(17) Pochopitelným důsledkem bylo snižování členské základny Svazů mládeže v období let 1945—1947.

(18) Návrh akčního programu předložil předseda vlády Klement Gottwald na zasedání Ústavodárného národního shromáždění 10. března 1948.

(19) Symbolicky byla tato ústava schválena 9. května 1948.

Významným faktorem prohlubující se jednoty československé mládeže a jejího stále širšího aktivního zapojování do všech sfér života naší společnosti bylo *rozhodnutí o spojení organizací vysokoškolského studentstva se Svazy mládeže*.(20)

Probíhající sblížování mladé generace, překračující hranice sociálního původu mladých lidí, se přirozeně odráželo i v kvantitativním nárůstu členské základny svazů.(21) Výsledkem tohoto pozitivního vývoje však byla i rostoucí pracovní aktivita a iniciativa mládeže při plnění samostatných úkolů výstavby socialismu.(22) Kvalitativně novým rysem sociálního rozvoje mládeže v podmínkách socialismu se stal prostor pro její realizaci v oblasti mimopracovních aktivit, vytvořený (po odstranění třídních determinant) pro všestranný kulturní rozvoj jednotlivých sociálních skupin mladých lidí. Pozitivní roli zde sehrála nejen soutěž tvořivosti mládeže, ale i další akce Svazů mládeže, které přispívaly k rozšíření kulturně společenských činností. Byly tak již v této etapě společenského rozvoje vytvářeny základní podmínky pro utváření socialistického způsobu života mladé generace.

Perspektivu dalšího zvyšování úlohy mladé generace představovalo *sjednocení mládežnického hnutí v Československu*. Přiblížilo ji organizační sloučení Komunistické strany Československa a Komunistické strany Slovenska.(23)

Do průběhu přípravy ke konečnému organizačnímu sjednocení mládeže se promítala řada faktorů, mimo jiné i zhoršující se mezinárodní situace. Zostření třídního boje v mezinárodním měřítku se projevilo i ve vyhrocení vnitropolitické situace v Československu, na němž se podílely i některé skupiny a jednotlivci z bývalých odborů mládeže reakčních politických stran.

Posílení některých negativních tendencí, vedoucích k obnovování diferencí uvnitř mládeže, však našlo svoji protiváhu v přípravě pětiletého plánu výstavby a přestavby národního hospodářství v letech 1949—1953.

První pětiletka se stala záležitostí i mladé generace. Došlo k výraznému růstu pracovní iniciativy, který se projevil i ve změnách zaměření činnosti mládežnických úderů. Významným faktem bylo uzavírání závazků mladých pracovních kolektivů, zaměřených na úspěšné splnění pětiletky, na zvyšování produktivity práce, snižování výrobních nákladů, úsporu surovin, energie apod. (24)

Se zahájením pětiletky byla zahájena i náborová akce k získání stopadesáti tisíc nových členů na počest slučovací konference mládeže ČSR. K této konferenci bylo v organizacích mládeže sdruženo téměř šestset tisíc členů.(25)

Slučovací konference přijala dva základní dokumenty — *Politickou rezoluci a Stanovy Československého svazu mládeže*. V rezoluci bylo zdůrazněno, že nejdůležitějším úkolem ČSM je výchova mladé generace k výstavbě socialismu. Na závodech měly organizace ČSM vést mladé lidi k rozvíjení pracovní inicia-

(20) Toto rozhodnutí bylo jedním z výsledků pracovní konference funkcionářů SCM, která se konala 3.—4. dubna 1948 v Praze. Ke stejnému závěru dospěla i konference Svazu slovenské mládeže ve dnech 22.—23. května 1948.

(21) Například v období od března do června 1948 se stalo členy SCM každý měsíc více než 20 tisíc mladých lidí. Do Svazu slovenské mládeže vstoupilo za stejné období přes 7 tisíc příslušníků mladé generace.

(22) Bylo to především libčicko-myjavské hnutí, které se stalo zárodkem socialistického soutěžení a jedna z největších staveb mládeže vůbec — výstavba železniční tratě Banská Štiavnica — Hronská Dúbrava, nazývaná Trati mládeže.

(23) K organizačnímu sloučení obou komunistických stran došlo na návrh ÚV KSS v září 1948.

(24) Například hodnota všech závazků k zahájení IX. sjezdu KSČ, na které měli velký podíl mladí lidé, představovala více než 5 miliard korun.

(25) Slučovací konference mládeže v ČSR se uskutečnila 23. dubna 1949 v Praze.

tivy, hledat nové formy práce a pečovat o zvyšování kvalifikace mladých pracovníků. Organizace na vesnicích měly především pomáhat vznikajícím JZD a podílet se na výchově jejich členů. Hlavním úkolem školských organizací bylo vést mladé lidi k plnění studijních povinností a k pomoci národnímu hospodářství. Všichni členové ČSM byli vyzváni i k větší účasti na veřejném životě.

Charakter těchto úkolů odpovídal procesu ujasňování generální linie socialistické výstavby v Československu, který byl dovršen IX. sjezdem KSČ.(26) Přijetím nové generální linie, jejímž nejbližším strategickým cílem bylo vybudování základů socialismu, splnil sjezd významný historický úkol.

Závěry IX. sjezdu KSČ obsahovaly i zásadní rysy školské politiky strany v následujícím období, sledující především prohlubování demokratizačního procesu ve školství. Začala se budovat a rozšiřovat síť škol a kursů, v nichž měli mladí dělníci a rolníci možnost získat středoškolské a vysokoškolské vzdělání a odborně i politicky zkvalitnit hospodářský a politický aparát. Rovněž se začal řídit příliv na střední a vysoké školy s perspektivou dosáhnout spravedlivého sociálního složení studentů těchto škol, které by se pozitivně odrazilo v budoucí sociálně třídní struktuře naší společnosti.

Počátkem padesátých let byla ve všech socialistických zemích nastoupena cesta urychlené výstavby socialismu. Tato skutečnost vyplývala z odhalených vnitřních rezerv, ale především z rostoucího mezinárodního napětí.

Nutnost urychlené výstavby materiálně technické základny se zákonitě odrazela ve výrazném zaměření na plnění výrobních úkolů. Tato pochopitelná a nutná orientace však vedla při výchově mladé generace k určité jednostrannosti, která se nepříznivě projevovala v kulturní, sportovní a ideově výchovné práci ČSM. Málo přitažlivé formy práce s mládeží se projevíly v průběhu roku 1953 i výrazným snížením členské základny Svazu mládeže. Situace byla předmětem analýzy prezentované na XI. plenárním zasedání ÚV ČSM.(27) Bylo konstatováno, že mládež nenachází v ČSM dostatek možností pro uspokojování kulturních a sportovních zájmů. Kriticky byla zhodnocena i práce některých svazáckých funkcionářů, kteří, jak bylo zdůrazněno, se „...domnívají, že úkolem svazácké organizace je jen přednášet na schůzích politické referáty, provádět školení a ukládat mládeži úkoly, zatímco o kulturní činnosti, o tom, že svazáci mají aktivně sportovat, vesele žít a zpívat, tančit a bavit se, o tom nechťejí slyšet. Domnívají se, že takové zájmy svazácké organizaci nepřísluší“ [Sílu 1982 : 64].

Nebezpečí uvedené jednostrannosti v práci s mládeží však nespočívalo jen v nedostatečném prostoru pro všestranný rozvoj mládeže, pro zvyšování její kulturní a ideově politické vyspělosti. Zpětně mohlo představovat i limitující faktor dalšího rozvoje budovatelské aktivity při plnění výrobních úkolů.

Těmto otázkám byla proto věnována zvýšená pozornost při práci se všemi sociálními skupinami mladých lidí a již v době konání X. sjezdu KSČ(28) došlo v tomto smyslu k pozitivnímu obratu.

X. sjezd KSČ, který věnoval značnou pozornost činnosti masových organizací a práci Československého svazu mládeže, zdůraznil potřebu utváření všestranně vzdělané, uvědomělé a kulturní mládeže.

Program KSČ, zaměřený na všestranný sociální rozvoj mládeže, vycházel z předpokladu, že i přes její zcela konkrétní zkušenosti z třídního boje v období února 1948 a z prvních roků socialistické výstavby je třeba tuto generaci cílevědomě připravovat na život a práci v socialistické společnosti, neboť roz-

(26) IX. sjezd KSČ se konal ve dnech 25.—29. května 1949.

(27) Zasedání probíhalo ve dnech 10.—11. listopadu 1953.

(28) X. sjezd KSČ se konal ve dnech 11.—15. června 1954.

voj socialismu není bez cílevědomého a záměrného působení automaticky spjat se žádoucím utvářením osobnosti mladého člověka jako aktivního subjektu společenského rozvoje.

Předcházející úvaha však nijak nesnižuje význam objektivních zákonitostí socialismu při utváření osobnosti mladé generace. Rozvoj materiálně technické základny socialismu, změny ekonomických a sociálních vztahů, zvyšování životní a kulturní úrovně, růst fondu volného času a další skutečnosti se výrazně podílely na výchově mladé generace a utváření osobnostních rysů jejich příslušníků. Významnou formotvornou skutečností byly ve srovnání s kapitalismem i nesrovnatelně větší možnosti sociální aktivity. Odstranění vykořisťování a soukromého vlastnictví i výstavba socialismu otevřely pro příslušníky socialistické společnosti možnosti, které dosavadní historie nepoznala. Proto zajištění podmínek pro rozvoj aktivity, zapojování stále širších vrstev obyvatelstva při realizaci perspektivního programu rozvoje socialismu se stalo cestou k aktivizaci a k vyšším stupňům sociální a politické integrace mládeže.

Vedlo k *překonání výrazné polarizace mládeže*, identifikovatelné v rovině politicky pokrokové nebo reakční politické orientace mladé generace. Tato dřívější politická orientace byla především výrazem té sociální diferenciace mládeže, která byla v podmínkách kapitalistické společnosti v podstatě totožná s třídní diferenciací, odlišující mládež z vykořisťovaných a vykořisťujících tříd. I za socialismu přetrvává sociální diferenciace mládeže, projevující se i v některých objektivních sociálních rozdílech v postavení a úloze jednotlivých skupin mládeže; tato diferenciace mládeže v socialistické společnosti však není tak strnulá a jednoznačná jako v kapitalismu.

Jednou ze základních podmínek aktivizace, sociální a politické integrace mládeže bylo *vytváření a růst socialistického uvědomění mládeže*. Revoluční přeměny v naší společnosti byly spojeny s výraznou akcelerací společenského vývoje. Jedním z důsledků této akcelerace byla situace, v níž poznání a pochopení konkrétní etapy vývoje společnosti bylo snažší u těch příslušníků společnosti, kteří tuto fázi registrovali jako historicky první. Je potom pochopitelné, že zejména v tomto období bylo možné hovořit o pravděpodobnosti rychlejší adaptace vůči dané sociální realitě u mládeže než u dospělých. Fakt zásadních rozdílů v sociálních zkušenostech jednotlivých generací (projevoval se v jejich vědomí i aktivitách) potom může vést i k inovaci klasické socializační situace „...kdy se dospělí učí od svých dětí“ [Holda, Matějovský 1979 : 353].

Vzhledem k historickým souvislostem vzniku socialismu a zákonitostem jeho rozvoje se mládež stávala nejvýraznějším nositelem tendence ke sbližování tříd a sociálních skupin.

3. Léta 1956—1960, období dobudování základů socialismu

Politický, ekonomický a sociální rozvoj naší společnosti byl ve druhé polovině šedesátých let ovlivňován závěry XX. sjezdu KSSS, který charakterizoval současnou epochu, v níž socialismus přerostl rámec jedné země a stal se světovou soustavou.(29) Výsledky sjezdu byly projednány na zasedáních ÚV KSČ, jejichž závěry se staly podkladem pro širokou vnitrostranickou diskusi. Průběh diskuse jasně dokumentoval podporu politice KSČ a pozitivní ocenění dosavadních výsledků budování socialismu v Československu.

V příznivé atmosféře úspěšného plnění úkolů druhé pětiletky, zvýšeného pracovního úsilí, iniciativy a rozsáhlého závazkového hnutí probíhal XI. sjezd

(29) XX. sjezd KSSS se konal ve dnech 14.—25. února 1956 v Moskvě.

KSČ.(30) I když hlavní pozornost soustředil na otázky dalšího postupu výstavby socialismu v naší zemi, značný prostor ve sjezdových jednáních byl věnován i mladé generaci. Zdůraznil význam aktivní a kolektivní účasti mladé generace na socialistickém rozvoji naší společnosti jako jednoho z nejzávažnějších faktorů komunistické výchovy. Zároveň však poukázal na nedostatky v ideově výchovné práci, projevující se v nedostatečné účinnosti boje proti přežitkům buržoazního myšlení, projevům politické indiferentnosti, individualismu a některým nesocialistickým rysům v životním způsobu u určité části mládeže.

Kritická hodnocení výchovné práce s mládeží, vycházející zejména z určité disproporce mezi jednoznačně pozitivním vlivem aktivní účasti mladých lidí na rozvoji socialistické společnosti a jejich mnohdy nedostatečnou ideově politickou přípravou však nezazněla poprvé na XI. sjezdu KSČ. Například již na červnovém zasedání ÚV KSČ v předcházejícím roce byly analyzovány nedostatky ve výchově mládeže. Bylo zdůrazněno, že v „celém boji za výchovu a převýchovu člověka je nutno neustále věnovat nesmírnou pozornost výchově mládeže, aby cítila svou odpovědnost za dosažení vznešeného cíle — komunismu — a aby byla pro tento úkol všestranně připravena“ [Od X. do XI. sjezdu : 538].

Oprávněné uspokojení z výrazného podílu mládeže na rozvoji průmyslové a zemědělské výroby v tomto období na druhé straně vedlo k chybám při vytváření podmínek dalšího růstu socialistického uvědomění této generace. Ideově politická práce s mládeží (v rámci společenských organizací, včetně ČSM) neměla jednotný charakter a mnoho mladých lidí zůstávalo mimo její vliv. Jedním z důsledků tohoto přístupu byl i pokles organizovanosti dělnické mládeže v ČSM.

Nedoceněn zůstal i fakt, že v těchto letech vstupovali do života mladí lidé, kteří neprožili léta nacistického útlaku a ve své většině se aktivně nepodíleli na únorovém vítězství pracujících nad buržoazií. Nedostatky ve výchovné práci s mládeží potom způsobily, že někteří příslušníci této generace brali vše, čeho se jí od společnosti dostávalo, jako samozřejmost. Oproti mladým lidem, kteří se v obdobné životní fázi ocitli řádově před deseti i více lety, se tato mladá generace nacházela v situaci, v níž realizace jejich zájmů subjektivně nevyžadovala propojení osobních perspektiv s perspektivami celospolečenskými. Tato skutečnost mnohdy vedla k přednostní realizaci aktivit preferujících spíše bezprostřední zájmy a individuální cíle než společenský zájem a cíle společensky žádoucí. S vědomím určitého zjednodušení lze potom chyby ideově politické práce spatřovat především v nedostatečném vytváření podmínek pro účinné propojení individuálních a společenských perspektiv.

Konstatované charakteristiky přirozeně nebyly pro tehdejší mladou generaci typickým rysem jejich osobnosti a nesnižují její výrazný podíl při úspěšné socialistické výstavbě. Rovněž tak zmíněné nedostatky ve výchovné práci nic nemění na skutečnosti, že v druhé polovině padesátých let došlo díky nově vytvořeným sociálně ekonomickým, politickým, kulturním a dalším podmínkám k *nebývalému rozvoji mládeže*, projevujícím se ve všech oblastech jejího života.

Tato etapa budování socialismu byla završena celostátní konferencí KSČ,(31) která schválila směrnice třetího pětiletého plánu rozvoje národního hospodářství na léta 1961—1965. Národní shromáždění schválilo 11. července 1960 novou

(30) XI. sjezd KSČ se konal 18.—21. června 1958 v Praze.

(31) Konala se ve dnech 5.—7. července 1960.

socialistickou ústavu a přejmenování státu na Československou socialistickou republiku.

Naše země tak počátkem šedesátých let objektivně stála na počátku kvalitativně vyšší etapy socialistické výstavby — dobudování socialistické společnosti.

4. Léta 1960—1969, období problémů dalšího rozvoje socialismu spojené s jejich překonáváním

Obecným rysem šedesátých let byl rostoucí vliv a úloha světové socialistické soustavy. Upevňování pozic socialismu vedlo i přes určité snížení mezinárodního napětí k aktivizaci imperialistických sil, které se snažily narušit jednotu socialistického společenství, pokoušely se o odtržení jednotlivých socialistických zemí od Sovětského svazu a o jejich vnitřní destabilizaci a rozklad.

V Československu se v té době objevovaly *tendence k přeceňování úspěchů socialistické výstavby*. Vyjasňování strategických cílů a úkolů bylo doprovázeno subjektivistickými snahami předbíhat vývoj, projevujícími se i v nereálnosti třetího pětiletého plánu jako celku. Dostatečně účinná nebyla ani opatření pro přechod naší ekonomiky od extenzivního vývoje k intenzivnímu. Byly vybudovány základy socialismu, na něž bylo možné navázat, ale v žádném případě je nebylo možné spojovat se splněním všech úkolů socialistické fáze výstavby komunistické společensko-ekonomické formace. Budování socialismu představuje komplexní proces, v němž musí být ekonomické, sociální a další přeměny v dialektické jednotě se socialistickými přeměnami společenského vědomí.

Představy, že vítězstvím socialistických výrobních vztahů automaticky zvítězil socialismus i ve vědomí lidí, však byly zjednodušením této zákonitosti vývoje socialistické společnosti. Byly příliš jednostranným výkladem určující úlohy bytí vůči vědomí a základny vůči nadstavbě, což ve svých důsledcích přispívalo k neoprávněné idealizaci tehdejší úrovně socialistického uvědomění pracujících a přeceňování interiorizace socialistického hodnotového systému v individuálním vědomí příslušníků jednotlivých tříd a sociálních skupin.

Tato situace se výrazně dotýkala celé mladé generace, která vyrůstala v kvalitativně jiných podmínkách, v jistém smyslu složitějších, než tomu bylo v etapě budování základů socialismu v naší zemi.

Stále větší část mládeže tvořili ti, jejichž dosavadní sociální zkušenosti byly spojeny jen se životem v socialismu, osvobozeném od třídních antagonismů. Podíl na jejich překonávání však u předcházejících generací představoval významný faktor jejich ideově politického uvědomování. Absence praktických politických zkušeností z třídních bojů nemohla v této generaci v plné míře nahradit účast na plnění úkolů hospodářské výstavby, bez současné cílevědomé výchovné a ideologické práce celé společnosti s mládeží.

Počátkem šedesátých let potom v kontextu idealizace politické a morální jednoty československé společnosti docházelo *k prohlubování disproportioni mezi v podstatě kvantitativními úspěchy při rozvoji budovatelské aktivity mládeže a potřebami její ideově politické přípravy*.

Komunistická strana Československa se proto neustále zabývala otázkami práce s mládeží a zdůrazňovala, že výchova mladé generace je náročným a odpovědným úkolem celé komunistické strany, socialistické společnosti i společenských organizací. Kladla velký důraz na prohloubení ideově politické výchovy mládeže, na všestranný rozvoj osobnosti mladých lidí, na rozšiřování prostoru pro jejich zájmovou, sportovní a uměleckou činnost i na uplatňování přímého vedení ČSM.

V období příprav XII. sjezdu KSČ reagovali mnozí mladí lidé na složitou

hospodářskou situaci v průmyslu a zemědělství zvýšeným pracovním úsilím. (32) Kolektivy i jednotlivci usilovali o předčasné splnění plánovaných úkolů, o úsporu materiálu, o odhalování a využívání rezerv ve výrobě apod.

XII. sjezd KSČ jednal o základních problémech rozvoje národního hospodářství spojených především s analýzou obtíží při plnění úkolů a cílů třetího pětiletého plánu. (33) Základní příčiny narůstajících ekonomických obtíží, vyplývající z nereálného posouzení možností národního hospodářství, však důsledně odhaleny nebyly.

I po XII. sjezdu KSČ socialistická výstavba byla spojena s řadou problémů. Prohluboval se i subjektivismus a pokračovalo vytyčování nereálných cílů rozvoje naší společnosti. Spolu se složitým vývojem mezinárodních vztahů se potíže v národním hospodářství a vnitropolitická situace nepříznivě odrazily ve vědomí naší společnosti, mládež nevyjímaje. Nahromaděné a neřešené problémy z období mezi XII. a XIII. sjezdem oživovaly maloburžoazní názory a oslabovaly důvěru v politiku KSČ. Postupně se tak vytvářely podmínky pro činnost a ideologické působení revizionistických sil.

Mládež se tak ocitala v ohnisku protichůdných vlivů, což se u některých skupin projevovalo v lhostejnosti, popřípadě i skepsi k perspektivám dalšího socialistického rozvoje naší společnosti, v apolitičnosti a malé odpovědnosti vůči povinnostem a úkolům. Díky určité jednostrannosti svých sociálních zkušeností, spojených výhradně se životem v socialismu, neporovnávala tato mladá generace současnost s kapitalistickou minulostí, ale reálně existující problémy s ideami socialismu. Nejednotnost a malá účinnost ideového působení potom některým skupinám mladých lidí neumožňovala marxistický výklad ideí socialistického vývoje v kontextu rozmanitostí jejich historicky konkrétního projevu a forem. Těmto negativním skutečnostem nahrávaly i revizionistické tendence, na které naráželo úsilí strany o pozitivní řešení v ekonomické oblasti.

V atmosféře zesílených útoků z pravicové oportunistických pozic proti leninským principům Svazu mládeže představoval XIII. sjezd KSČ závažný moment v úsilí o zachování jednoty mladé generace a o její další odborný a ideový vývoj, odpovídající potřebám socialistické společnosti. (34) Sjezd konstatoval, že dlouhodobé cíle, vytyčené XII. sjezdem, jsou správné a zůstávají v platnosti.

Poukázal na nutnost zesílení péče o socialistickou výchovu mládeže a nutnost důsledného boje proti všem liberalistickým a dogmatickým tendencím. Jeho závěry reagovaly na nedostatky a problémy v rozvoji mladé generace. Vytyčil zásady jejich řešení, respektující nejen potřeby mladých lidí, ale i celé společnosti.

Jejich realizace však byla determinovaná charakterem celospolečenského dění, kdy práce ČSM byla poznamenána vlivem pravicových a revizionistických sil. Ve vyhrocující se situaci došlo v kontextu politického vývoje v roce 1968 k likvidaci ČSM v českých i slovenských zemích. Jedním z argumentů bylo, že dosavadní Svaz mládeže jako jednotná organizace nemůže svou činností uspokojit mnohostranné zájmy mládeže, že tento úkol může splnit jen řada samostatných organizací. Podstatou destrukce jednotné organizace mládeže však byla snaha oslabit vliv komunistické strany na mladou generaci. Pravicové oportunistické síly přitom zneužily nejen chyb v činnosti ČSM, ale i nedostatků v jejím politickém vedení — „Pod pláštěm kritiky nedostatků došlo k rozbití Československého svazu mládeže jako jednotné organizace pů-

(32) Značný ohlas mezi pracující mládeží nalezla např. soutěž o získání čestného titulu brigáda XII. sjezdu KSČ.

(33) XII. sjezd KSČ probíhal ve dnech 4.—8. prosince 1962.

(34) XIII. sjezd KSČ se konal ve dnech 31. května — 4. června 1966.

sobíci na politicko-ideovou výchovu mládeže v duchu marxismu-leninismu“ [Poučení 1971 : 27].

V prvních měsících roku 1969 se však v souvislosti s postupující konsolidací ve straně a společnosti postupně vytvářely *předpoklady pro vytvoření nové jednotné organizace mládeže*. Rozhodující úlohu v tomto období sehrálo usnesení dubnového a červnového zasedání ÚV KSČ z roku 1969. Zformováním nového vedení strany a důsledným nástupem marxisticko-leninských sil byly vytvořeny rozhodující politické předpoklady pro zachování kontinuity revolučního procesu výstavby socialistické a komunistické společnosti. Vytvořily se tak i podmínky pro znovuvybudování jednotné mládežnické organizace.

5. Sedmdesátá a osmdesátá léta, období budování rozvinuté socialistické společnosti

Výstavba SSM proběhla v krátkém období jednoho roku(35) především zásluhou důsledné politiky nového vedení strany a státu po dubnu 1969. *Ustavující konference SSM* tak definitivně ukončila období destrukce mládežnického hnutí a podala přesvědčivý důkaz o správnosti politiky strany, nastoupené po zasedáních ÚV KSČ v dubnu a květnu 1969.

Úspěšné plnění Realizační směrnice, celkový stav ve straně a dosažený stav konsolidace ve společnosti umožnily přikročit ke komplexnímu řešení úkolů dalšího socialistického rozvoje naší společnosti. Proto zasedání ÚV KSČ(36) rozhodlo svolat XIV. sjezd KSČ.

V předsjezdovém období získal Socialistický svaz mládeže řadu nových zkušeností a poznatků, které mohl využít k prohloubení výchovné práce mezi mládeží. Pozitivní vývoj se odrážel i v aktivizaci mladé generace a v jejím výrazném podílu ve všech sférách společenského života.

XIV. sjezd KSČ(37) projednal Zprávu o činnosti strany. Uzavřel tak jednu z nejsložitějších etap v historii komunistické strany a vyvodil z ní závěry.

Věnoval i značnou pozornost výchově mladých lidí, spojené s všestranným rozvojem jejich osobnosti. Ve sjezdové zprávě bylo konstatováno, že děti a mladí lidé do třiceti let tvoří u nás téměř polovinu obyvatelstva, a proto jejich ideová a odborná příprava ve škole, v rodině, na pracovišti a v dalších institucích má nesmírný politický význam.

Bylo zdůrazněno, že prvořadým úkolem strany a socialistické společnosti je výchova mladé generace v duchu vědeckého světového názoru, proletářského internacionalismu a socialistického vlastenectví. Při rozpracování programových záměrů XIV. sjezdu KSČ orientovaných na utváření socialistické osobnosti mladého člověka v podmínkách SSM bylo konstatováno, že socialistické uvědomění mládeže je základním předpokladem její skutečně aktivní uvědomělé účasti v socialistické výstavbě.

Koncipování ideově výchovné práce v kontextu tvořivé aktivity bylo odmítnutím subjektivistických přístupů k výchově mladé generace, podceňujících dialektickou jednotu mládeže jako objektu všestranné výchovy a mládeže jako aktivního subjektu rozvoje socialistické společnosti.

Pozornost věnovaná těmto otázkám byla významná i s ohledem na fakt, že tehdejší mladá generace prožila období destrukce hodnot socialismu, kdy pozitivní kritika nedostatků ve vývoji naší společnosti byla zneužita k útokům na podstatu socialismu.

(35) Ustavující celostátní konference Socialistického svazu mládeže ČSSR proběhla v Praze ve dnech 9.—11. listopadu 1970.

(36) 4. února 1971.

(37) XIV. sjezd KSČ probíhal ve dnech 25.—29. května 1971.

Generální linie budování rozvinuté socialistické společnosti XIV. sjezdu KSČ byla tvůrčím způsobem rozpracovaná a precizovaná XV. a XVI. sjezdem KSČ.

Cíle a úkoly generální linie byly a jsou bezprostředně spojeny se sociálním rozvojem mladé generace, identifikovatelném ve vzájemných souvislostech jejich životních a pracovních podmínek, výchovy a vzdělávání a možnostech všestranného aktivního uplatnění.

V konkrétně historické situaci poloviny osmdesátých let je sociální rozvoj mládeže výrazně spjat s orientací na kvalitativní rozvoj socialismu, s rostoucím významem úlohy subjektu, jeho kvality — vzdělání, kvalifikace, kulturnosti, iniciativy, rysů kolektivity, socialistického uvědomění i jeho pracovní a celkové společenské aktivity a angažovanosti. Kvalitativní aspekty realizovaných přeměn, které v období budování rozvinuté socialistické společnosti vystupují do popředí, představují náročné úkoly. Jejich plnění je však podmíněno vytvářením podmínek pro realizaci stěžejního, perspektivního cíle socialistické společnosti — formování nového člověka, všestranně rozvinutého a připraveného pro uvědomělé plnění náročných společenských cílů.(38) Výstavba socialismu implikuje řešení následujících vzájemně spjatých a navzájem se podmiňujících klíčových úloh: *vytváření a rozvoj socialistického způsobu výroby a jemu odpovídající nadstavby, rozvíjení socialistických společenských vztahů, utváření a rozvoj socialistického způsobu života a výchova socialistického člověka.*

Vývoj socialistických výrobních vztahů a výrobních sil vytváří objektivní základ, je kontextem a předpokladem rozvoje a prohlubování socialistického způsobu života mladých lidí, který je dnes v určitých aspektech a míře již skutečností. I když v mnohém má dosud charakter programu, jsou postupně konstituovány podmínky pro perspektivní formování celospolečensky homogenního způsobu života, vnitřně individuálně bohatě členěného u všech příslušníků mladé generace.

Socialistický způsob života je kvalitativně nová forma lidského bytí, obsahující socialistický kolektivismus a společensky prospěšnou aktivitu.

Posuzujeme-li aktuální stupeň rozvoje kolektivistické orientace mládeže, je třeba důsledně aplikovat tezi, že i v podmínkách socialismu je vztah člověka a společnosti neustálým kladením a překonáváním rozporů. Jen tak je možné se vyvarovat některých zjednodušujících pojetí o mechanismech zákonitostí rozvoje mládeže v socialismu. I přes převládající tendence k aktivním a kolektivisticky orientovaným mladým lidem je možné vyznívat, že i v podmínkách budování rozvinuté socialistické společnosti se můžeme u mládeže setkat s individualistickými tendencemi a se sklony k pasivitě.

Jako kvalitativně nový typ způsobu života má socialistický životní způsob mladé generace vlastní specifické rysy svého vzniku, rozvoje a prohlubování. S procesem jeho utváření úzce souvisí rostoucí úloha subjektivního činitele. Je třeba poukázat na *zásadní význam růstu uvědomělosti mladých lidí* při tvorbě a prosazování socialistického způsobu života v jejich každodenní činnosti. Z tohoto hlediska je úsilí o formování socialistického způsobu života ovlivňováno nejen oblastí politiky, ekonomiky, vědeckotechnického pokroku (která vytváří nutné materiální předpoklady), vývojem sociálně třídní struktury, ale současně i oblastí kultury. Z této skutečnosti je potom možné vyvodit, že socialistický způsob mládeže nevzniká a nevyvíjí se automaticky a přímočaře v důsledku revoluční, politické, ekonomické a sociální přestavby společnosti. Naopak je výsledkem tvůrčí, uvědomělé a cílevědomé činnosti, nepřetržité demokratizace

(38) Podrobněji viz Bujeva [1985].

společenského života, vzdělávací a ideově výchovné práce, principiálního boje s přežitky minulého a s buržoazním pojetím způsobu života, důsledného překonávání vývojových rozporů socialismu, upevňování socialistických hodnot a norem.

Socialismus vytváří svou podstatou příznivé objektivní možnosti pro rozvoj vědy a úspěšný průběh vědeckotechnické revoluce. Může přitom využívat všech možností, které poskytuje současný stupeň rozvoje vědeckého poznání. Zásadní objektivní potřeba jednoty vývoje socialismu a vědeckotechnického rozvoje se relativně nejvýrazněji projevuje v oblasti sociálního rozvoje mládeže, respektive při systematickém a plánovitém zajišťování podmínek tohoto rozvoje. Ve výchově a komplexní přípravě mladých odborníků pro realizaci vědeckotechnického pokroku, včetně racionálního a adekvátního využívání jeho výsledků, je třeba hledat největší rezervy pro další urychlení a zefektivnění tohoto procesu.

Důsledkem dynamického vědeckotechnického pokroku je proces kvalitativní přeměny obsahu a charakteru práce, jejímiž podstatnými znaky jsou: relativně vysoká míra složitosti, mnohostranná zaměřenost, vysoká kvalifikovanost a obsahová bohatost. Jako činnost tvořivá, optimálně organizovaná, vědecky plánovaná a kolektivní, slouží práce nejen k přetváření přírody člověkem, ale současně se podílí na jeho přeměně ve všestranně se rozvíjející bytost s bohatým rejstříkem náročných zájmů a potřeb.

Postupné stírání výrazných rozdílů mezi fyzickou a duševní prací v důsledku postupné přeměny vědy v bezprostřední výrobní sílu a s tím spojená stoupající intelektualizace a tvořivost práce klade značné nároky na zvyšování kvalifikace, vzdělání, uvědomělosti a kulturnosti právě mladé generace jako významného subjektu (aktuálního i potenciálního) vědeckotechnického rozvoje.

Podmínkou dynamického rozvoje vědy a techniky je kromě zvyšování celkové úrovně vzdělanosti současné mladé generace *vytvoření relativního předstihu vzdělání před vědou a technikou*. Požadavky, které na kvalitu vzdělávacího systému a jeho činnost klade neustále se zvětšující množství nových poznatků, narážejí při svém uplatňování na bariéru „tradice“. Zatímco vědeckotechnický rozvoj radikálně mění podobu světa, systém vzdělávání se nevyvíjí vždy odpovídajícím způsobem.

Stávající způsob vzdělávání někdy odpovídá spíše minulosti, extenzivnímu způsobu hospodaření. Vzdělávací proces tedy musí klást především důraz nikoli na zapamatování si dílčích poznatků, ale na poznávání jejich podstaty. Mladý člověk, má-li se stát v budoucnosti tvořivým pracovníkem, odborníkem ve své profesi, musí se naučit poznávat a objevovat již ve škole.

Do škol je proto třeba přenést prvky tvůrčí práce a tvůrčího myšlení, které se mohou úspěšně uplatňovat v kterékoli lidské praktické činnosti, při praktickém rozhodování a jednání.

Rozvoj tvůrčích schopností člověka je jedním z hlavních předpokladů, ale i důsledků vědeckotechnického rozvoje. Tvůrčí poznávací i praktickou činnost vyjadřuje nová kvalita rozvoje výrobních sil, vědecké řízení a plánování všech procesů v socialistické společnosti.

Úloha mladého člověka v řešení a plnění úkolů výstavby rozvinuté socialistické společnosti však nevyžaduje jen vysokou úroveň odborné kvalifikace a technické kultury, ale současně jeho neustálý duchovní růst — osvojování a prohlubování marxisticko-leninského světového názoru, zvyšování ideově politické úrovně, osvojování socialistických hodnot, norem a ideálů a aktivní prosazování norem socialistické morálky v praxi každodenního života.

Růst významu výchovy nového, socialistického člověka, výchova k socialis-

tickému způsobu života jsou podmíněny objektivně tím, že socialistická společnost vstupuje do takové kvalitativní fáze svého vývoje, kdy již nevytváří především své ekonomické a organizační základy, ale kdy úloha mládeže je bezprostředně spojena s jejím *aktivním podílem* na tvorbě nového způsobu života.

V této souvislosti je třeba zdůraznit obecnou zákonitost vývoje socialismu — čím blíže je socialistická společnost komunistickým vztahům, tím dynamičtěji vzrůstá potřeba kvalitativní přeměny společenského vědomí a jeho úloha ve společnosti, při utváření osobnosti i jejího způsobu života. Vnitřní dialektika vývoje socialismu potom klade nové otázky a přináší nové úkoly nutně vyžadující rozvoj takových kvalit společenského vědomí a uvědomění mládeže, které odpovídá nejen dosaženému stupni vývoje společnosti, ale i perspektivám jejího dalšího rozvoje.

V této souvislosti jsou zřetelné dva aspekty vztahu výchovného procesu a společenského vědomí. První představuje formování socialistického vědomí mladých lidí — v souvislosti s řešením konkrétních problémů a úkolů současné socialistické společnosti a v kontextu boje proti všem druhům buržoazní ideologie; druhý zahrnuje realizaci toho trendu, v němž se objekt výchovy stává aktivním a uvědomělým subjektem sebeutvářejících snah. Tyto dva aspekty jsou zároveň jedním z klíčových momentů výchovy mladého člověka k socialistické uvědomělosti, k identifikaci s cíli a potřebami socialistické společnosti a k procesu utváření socialistické osobnosti.

Závěr

V procesu sociálního utváření a rozvoje mládeže se bezprostředně promítaly rysy jednotlivých etap socialistické výstavby, uskutečňované vědomým jednáním lidí v souladu s objektivními zákony společenského vývoje. Socialistický vývoj společnosti je charakterizován překonáním antagonismu kapitalismu a postupným překonáváním třídních a sociálních nerovností. Prohlubující se jednotu všech oblastí společenského života je podmíněna vybudováním socialistické materiálně technické základny, rozhodující úlohou socialistických výrobních vztahů, novou kvalitou sociálně třídní struktury, politickým systémem a zvyšující se úlohou marxisticko-leninské ideologie.

Výstavba socialismu je však spojena i s překonáváním rozporů a sociálních nerovností, které mají objektivní charakter a není je proto možné chápat jako nedostatky socialismu, či zaměňovat s chybami jeho rozvoje. „Chybám je možno se vyhnout, kdežto rozpory zrušit nelze, chyby lze odhalovat a napravovat, kdežto rozpory je nutno analyzovat, postihovat tendenci jejich objektivního vývoje...“ [Netopilík 1985 : 42].

V kontextu obou dialekticky spjatých stránek socialistického vývoje (prohlubující se jednoty a kvalitativně nových forem diferenciací) je možné mládež chápat jako *sociálně historickou kategorii, která v konkrétních sociálních, ekonomických, politických, ideologických a kulturních podmínkách života je nositelem objektivních homogenizačních procesů a zároveň vyjadřuje procesy postupného překonávání sociálních nerovností ve vývoji socialistické společnosti.*

Odstraněním antagonistických rozporů nebyly odstraněny sociální nerovnosti v pracovních a životních podmínkách identifikovatelných rozdílů mezi fyzickou a duševní prací, mezi městem a venkovem, vyplývajících z úrovně kvalifikace a obsahu práce, úrovní příjmů a životní úrovně apod.

Sociální rozdíly spojené s těmito nerovnostmi jsou nezbytnou podmínkou sociálního, ekonomického, politického a kulturního rozvoje naší společnosti, který se bezprostředně promítá zejména v životních a pracovních podmínkách

mladé generace. Můžeme pak hovořit o výrazné vnitřní dynamice jejího určení jako výrazu jednoty sociální integrace a překonávání nerovnosti.

V průběhu socialistického rozvoje se v kontextu sblížování tříd a sociálních skupin stává dominantním rysem mladých lidí jejich sociální integrace. Zároveň dochází ke kvalitativním přeměnám charakteru sociálních nerovností, které stále výrazněji odrážejí spíše určitou etapu životní dráhy mladých příslušníků jednotlivých tříd a sociálních skupin v celém komplexu determinant jejich sociálního života. Postupující sociální integrace je tak doprovázena diferenciacními procesy, které nemají jednoznačný charakter, ale projevují se v mnoha podobách a souvislostech. Odpovídají složitým a rozmanitým sociálním vztahům současné etapy budování rozvinuté socialistické společnosti. Nová kvalita sociálních vztahů se promítá i do generačních diferencí. Generační členění ztratilo svůj třídně konfliktní charakter, vystupuje především v podobě prostředku revoluční kontinuity a existující diferenciacce opět vypovídají spíše o konkrétní životní fázi příslušníků jednotlivých generací.

Dosažený stupeň sociální integrace společnosti, která je založena na sociální a kulturně politické jednotě, nikterak existenci rozporů nevylučuje, ale naopak vychází z nich a jejich řešením se upevňuje.

Pojetí rozporů reálného socialismu jako zdroje sociálního rozvoje mládeže potom představuje závažný teoreticko-metodologický i praktický předpoklad pro analýzu postavení a úlohy mládeže v socialistické společnosti, pro koncipování sociologie mládeže jako oborové sociologické disciplíny, schopné poskytnout společenské praxi takové informace o sociálním utváření a rozvoji mládeže, které by tvořily jedno z východisek pro perspektivní plánování rozvoje socialistické společnosti vcelku i v jejich dílčích strukturách.

Literatura

- Bujeva, L.: *Společenská reprodukce člověka v podmínkách zralého socialismu*. Společenské vědy v SSSR 1985, č. 1.
XVI. sjezd KSČ. Praha, Svoboda 1981.
Gottwald, K.: *Spisy XII*. Praha, SNPL 1954.
Holda, D. — Matějovský, A.: *Úvod do marxistické sociologie mládeže*. Sociologický časopis 1974, č. 4.
Hříbek, B.: *Sjednocení mladé generace*. Praha, Mladá fronta 1979.
Matějovský, A.: *Socialismus a mládež*. Sociologický časopis 1982, č. 2.
Netopilík, J.: *K dialektice vývoje socialistické společnosti*. Nová mysl 1985, č. 3.
Od X. do XI. sjezdu. *Usnesení a dokumenty ÚV KSČ*. Praha, SNPL 1958.
Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ. Praha, Svoboda 1971.
Sílu nám dává strana. II. díl Praha, Mladá fronta 1982.
Za svobodu českého a slovenského národa. Praha, SNPL 1956.

Резюме

Д. Гольда: Сорок лет общественного развития молодежи

Статья посвящена социальному развитию молодого поколения от освобождения нашей родины Советской Армией вплоть до сегодняшнего дня. Анализ диалектики отношения молодежи и общества, идентифицируемый в понятиях социального формирования и развития молодежи проведен на основе сопоставления и соединения сведений о современном, но и прошлом положении и роли молодежи в обществе. Отдельные поколения молодых людей вырастали в течение сорока лет в качественно различных условиях. Их социальное формирование и развитие было непосредственно связано с разгромом фашизма, с борьбой и победой социализма, с этапом строительства основ социализма, с решением проблем его дальнейшего развития и с годами строительства развитого социалистического общества.

Изложение социального развития молодежи разделяется на следующие этапы:

1. 1945—1948 гг., период перерастания национальной и демократической-революции в социалистическую
2. 1948—1956 гг., начальный этап социалистического строительства
3. 1956—1960 гг., период окончания строительства основ социализма
4. 1960—1969 гг., период проблем дальнейшего развития социализма, связанный с их преодолением
5. 70-ые и 80-ые годы, период строительства развитого социалистического общества.

В процессе социального формирования и развития молодежи непосредственно отражались черты отдельных этапов социалистического строительства, осуществляемые сознательным поведением людей в соответствии с объективными законами общественного развития. В этой связи молодежь можно определить как социально-историческую категорию, являющуюся в связи с конкретными социальными, экономическими, политическими, идеологическими и культурными условиями ее жизни носителем объективных интегрирующих процессов и одновременно выражающую процессы постепенного преодоления социальных неравенств в развитии социалистического общества.

Summary

D. Holda: Forty Years of the Social Development of Youth

The paper devotes attention to the social development of the young generation from the liberation of this country by the Soviet army until our days. The analysis of the dialectics of the youth-society relation (which is identifiable in the concepts of the social formation and development of youth) is carried out on the basis of the confrontation and amalgamation of findings concerning the present, but also the past position and role of youth in society. During the past forty years, the separate generations of young people were growing up under qualitatively different conditions. Their social formation and development were directly connected with the defeat of fascism, with the struggle and victory of socialism, with the stage of building up the foundations of socialism, with solving problems of its further development, as well as with the years of building up an advanced socialist society.

The explication of the social development of youth is broken down into the following stages:

1. 1945—1948, period of the national and democratic revolution outgrowing into the socialist revolution
2. 1948—1956, initial stage of socialist construction
3. 1956—1960, period of accomplishing the foundations of socialism
4. 1960—1969, period of problems connected with the further development of socialism, inclusive of their overcoming
5. The seventies and eighties, period of building up an advanced socialist society.

The characteristic features of the separate stages of socialist construction, realized through the people's conscious action in conformity with objective laws of social development, were directly projecting themselves in the process of the social formation and development of youth. In this connection it is possible to define youth as a sociohistorical category which, in dependence upon its concrete social, economic, political, ideological and cultural living conditions, is the bearer of objective integration processes and, at the same time, expresses the processes involved in the gradual overcoming of social inequalities in the development of socialist society.

Od poloviny šedesátých let, kdy se u nás začala konstituovat úseková sociologická disciplína — sociologie mládeže, hledají specialisté v tomto oboru optimální pojetí předmětu svého zájmu (mládeže) a jeho širších společenských souvztažností.

Mnohé práce z posledních let(1) vědecky zdůvodnily odmítnutí „vydělovacího“ pojetí, které mládež násilně extrahovalo ze sociálních kontextů společenského systému a jeho reprodukčních mechanismů. S tím úzce souviselo i překonání jednostranného pohledu na mládež převážně jen jako na objekt společenského působení. V současné marxisticko-leninské sociologii se stále výrazněji prosazuje pojetí mládeže především jako „sociálního organismu, dynamicky formujícího svoji sociální strukturu jako základní zdroj procesu reprodukce sociální struktury vůbec“ [Charvát 1980 : 194].

Uvedený aspekt, který tvoří důležitý prvek metodologického základu současného výzkumu mládeže, obecně postihuje celou řadu konkrétních, pro mládež signifikantních rysů. Zohledňuje obě dialekticky spjaté stránky mládeže (mládež jako objekt i subjekt společenské reprodukce) a procesy společenské strukturace (diferenciace a homogenizace), které utvářejí sociální profil mládeže a charakter nastávajících sociálních proměn celé společnosti. Zdůrazňuje skutečnost, že mládež je integrální součástí společnosti, její sociální struktury jako celku i jejích jednotlivých sociálně třídních elementů (tříd, vrstev, skupin). Implicitně obsahuje i vyjádření historické determinovanosti kategorie mládeže.

Retrospektiva sociálního vývoje mládeže

Mládež je historicky vzniklým a z hlediska svého místa a funkce ve společenských reprodukčních procesech, kvantitativně a kvalitativně historicky se měnícím sociálním jevem. Mládež v dnešním pojetí je výsledkem postupného rozvoje výrobních sil a utváření společenských vztahů, které si objektivně vynucovaly stále větší vzdalování dospělosti od dětství. Původně strmý přechod z dětství do dospělosti, kterému předcházela socializace v rámci úzkých (příbuzenských) společenských vztahů, se změnil v delší období, kdy člověk již nebyl dítětem, ale současně ještě nevykonával většinu společenských funkcí dospělých. V tomto období, tzn. v období sociálního věku mládeže(2), probíhaly socializační procesy již na bázi širších společenských vztahů.

(1) Viz například práce: Holda D., Matějovský A.: *Úvod do marxistické sociologie mládeže*, Sociologický časopis 1974, č. 4, Charvát F., Dubský V., Jeřábek H.: *Ke stavu a perspektivám výzkumu mládeže*, Sociologický časopis 1982, č. 2, Charvát F., Sak P. a kol.: *Faktory sociálního a ekonomického rozvoje pracující mládeže*, ÚFS ČSAV, Praha 1984, Charvát F., Sak P. a kol.: *Analýza sociální struktury československé mládeže a prognóza jejího vývoje do r. 2010*, ÚFS ČSAV, Praha 1984 a další.

(2) Problematikou sociálního věku mládeže se v naší odborné literatuře poprvé zabýval F. Kahuda: „Sociologický věk mládeže jako společenské skupiny je dán

Sociální kategorie mládeže neexistovala v prvobytně pospolné společnosti a ani v pozdějších společensko-ekonomických formacích nepředstavovala všeobecný sociální jev. V antické a feudální společnosti lze spatřovat určité charakteristické znaky zhruba odpovídající dnešnímu pojetí mládeže jen u mladých jedinců z vládnoucích tříd a skupin.

O celospolečenské dimenzi mládeže lze začít hovořit až s nástupem kapitalismu. Rozvoj výrobních sil v období po Anglické a zejména pak Francouzské buržoazní revoluci začal vytvářet *sociálně ekonomické předpoklady a podmínky pro vznik mládeže jako fenoménu reprodukce celé sociálně třídní struktury společnosti*. Přesto, že pro kapitalistickou společnost (zejména v období jejich počátků a rozmachu) se stal vznik sociální kategorie mládeže v průřezu celé společenské struktury předpokladem perspektivního rozvoje výrobních sil, bránily ještě dlouho společenské vztahy (imanentní dané formaci) tomu, aby proces utváření mládeže se stal procesem celospolečenským.

Marx a Engels podávají ve svých pracích⁽³⁾ přesvědčivý důkaz o tom, že v době, kdy na jedné straně se vlivem rozvoje kapitalistického způsobu výroby objevuje mládež jako nový a nezbytný článek procesu společenské reprodukce, na druhé straně ještě přetrvává (nebo se dokonce prohlubuje) vykořisťování dětské práce [Marx—Engels 1950 : 33].

Teprve zánik manufakturní tovární výroby, dovršení procesu průmyslové revoluce a industrializační rozmach kapitalismu (doprovázený cyklickými krizemi) s sebou přinesl určité (z hlediska mechanismů fungování dané společensko-ekonomické formace nikoli meritorní) změny ve společenských vztazích a mimo jiné i stabilizaci sociální kategorie mládeže. Další vývoj kapitalismu, zvláště pak ve stadiu imperialismu, přispěl nejen ke kvantitativním změnám mládeže (absolutní i relativní početní růst), ale také ke změnám kvalitativním. Zejména pod vlivem silicího a organizovaného dělnického hnutí se mládež začíná samostatně nebo v rámci věkově nerozlišených organizací sdružovat, stává se důležitým společenským subjektem. Vzniká mládežnické hnutí, které má značný význam z hlediska intenzifikace procesů reprodukce a kontinuity práce politických stran dělnické třídy, odborového hnutí apod.

Geneze sociální kategorie mládeže v předkapitalistickém a zejména kapitalistickém stadiu společenského vývoje nevyčerpává všechny podstatné vývojové změny. Zásadní význam pro historický vývoj mládeže má vznik a existence reálného socialismu, který na rozdíl od kapitalismu mládež nechápe jen jako nezbytnou společenskou souvislost rozvoje výrobních sil, resp. reprodukce pracovních sil. Historickomaterialistické a dialektické chápání místa mládeže ve společenských reprodukčních procesech, které je základem přístupu k mladé

obdobím ležícím mezi dobou začátku společensko-ekonomického zrání, završení mentálního růstu a dosažení pohlavní zralosti člověka a dobou dosažení jeho společenské zralosti“ [Kahuda 1965 : 199].

Fyzikální čas je dán souřadnicí astronomických dějů, konkrétně pohybem Země kolem Slunce a do biologických a především sociálních procesů se promítá zprostředkovaně. Míra této zprostředkovanosti je ovlivněna závislostí konkrétního procesu na pohybu Země kolem Slunce a jejich vzájemné poloze. Soudíme, že kalendářní nebo chronologický věk proto nutně vyjadřuje časovost biologických a sociálních systémů jen přibližně. Čím jsou vývojové procesy revolučnější a nerovnoměrnější, tím méně přesně se dají popsat souřadnicí fyzikálního času a v kategorii kalendářního věku. V biologii proto bývá zaváděn pojem biologický čas, jako časová souřadnice vlastních biologických procesů.

V sociálním věku se přihlíží k sociálním determinantám vývoje mládeže; znamená období, v němž probíhají procesy charakteristické pro mládež.

(3) Máme na mysli zejména Engelsovou práci *Postavení dělnické třídy v Anglii* [Marx, Engels 1961] a Marxův *Kapitál* [Marx 1954].

generaci, umožňuje a předpokládá její všestrannou výchovu i plné využití jejího potenciálu.

Dosavadní historický vývoj sociální kategorie mládeže měl v podstatě extenzivní charakter. Rozvoj výrobních sil a vztahů si vynutil jak rozšíření této kategorie do celé sociálně třídní struktury, tak i rozšíření sociálního věku mládeže. Možnosti dalšího extenzivního vývoje mládeže se postupně vyčerpávají (pomineme-li rozšiřování jejího počtu v rámci celkového růstu populace). Již dnes je například zřejmé, že není společensky efektivní mechanicky prodlužovat délku přípravy mládeže na povolání adekvátně tomu, jak se rozšiřuje objem poznatků, schopností a dovedností, které musí plně kvalifikovaný člověk obsáhnout. Výhodnější cestou je zhruba zachování nynější délky souvislé odborné přípravy a současně vytvoření systému dalšího prohlubování a zdokonalování (inovace) potřebných znalostí a schopností v době ekonomické aktivity.

Vyčerpání možností extenzivního rozvoje sociální kategorie mládeže však také znamená, že její další vývoj se již nemůže ubírat dosavadní cestou sociálního „vyhraňování“, ale stále výrazněji se budou prosazovat tendence ke „stírání“ hranic některých znaků, rolí a funkcí sociálního věku mládeže a dospělosti. Stírání těchto hranic je důsledkem prolínání stále většího počtu aktivit, které jsou dnes příznačné pro sociální věk mládeže, do věku dospělosti, ale i naopak. Takové tendence lze spatřovat nejen v oblasti vzdělávání, které zasahuje hluboko do dospělosti a má pro stále větší část společnosti celoživotní charakter, ale i v dalších oblastech společenského života. Konkrétně například v oblasti volnočasových aktivit dospělé populace zaznamenáváme rozvoj tělovýchovných a sportovních činností, které byly donedávna typické především pro sociální věk mládeže.

Historicky krátké období socialistické výstavby v Československu však dokládá i opačné tendence. Některé společenské aktivity, dříve převážně realizované až v dospělosti, prostupují i do sociálního věku mládeže. Výrazné jsou tyto tendence v účasti mládeže na řízení společnosti a v procesech vědeckotechnického rozvoje.

Lze proto vyslovit hypotetický závěr o tom, že *historický proces sociálního vyhraňování mládeže v rámci společnosti i v rámci příslušných tříd, vrstev a skupin ve druhé polovině našeho století kulminuje*. V budoucnu bude mít vývoj sociální kategorie mládeže spíše intenzivní charakter a bude doprovázen procesy sblížování některých znaků sociálního věku mládeže a dospělosti.

Dialektika postavení mládeže v procesech společenské reprodukce

V charakteristikách mládeže jsou zdůrazňovány takové rysy, jako je pokrokovost, smysl pro nové, nekonformnost, revolučnost, radikálnost, a tyto rysy jsou vysvětlovány biopsychickou specifikou mladého člověka. I když uznáváme intervenující vliv biopsychické stránky osobnosti, za určující při definování mladé generace považujeme sociální faktor.

Mládež prochází ve svém sociálním vývoji procesem přechodu od postavení převážně objektu společenské péče k roli společenského subjektu. V tomto procesu dochází k jejímu postupnému sociálnímu definování.

Mládež není ještě plně zakotvena ve společenských vztazích, nachází se na pomezí, kdy je spíše objektem, určitým výsledkem dosavadní reprodukce společenských vztahů, ale již i subjektem jejich další reprodukce. Toto vyhraněné mezní postavení v reprodukci společenských vztahů je podstatou, z níž v jevové rovině vyplývají ony výše zmíněné charakteristiky mladé generace.

Mládež není svým vědomím, ani zakotveností v systému rolí, které jsou určitou druhotnou projekcí společenských vztahů, zatížena dosavadním vývojem v oblasti společenských vztahů v té míře, jako generace starší. Spíše citlivě reflektuje dosažený stav jejich vývoje.

Jestliže při „vydělovacím“ principu byla mládež vydělována z globálu společnosti s cílem popsat tuto specifickou sociální skupinu v její sociálně třídní diferencovanosti, v reprodukčním pojetí zkoumání mládeže můžeme hovořit o opačné snaze prostřednictvím analýzy místa a funkce mládeže ve společenské reprodukci dát výpověď o společnosti, o aktuálně dosažené úrovni rozvoje společenských vztahů, nově se utvářejících trendech v ideologické, politické, ekonomické, demografické a sociálně třídní reprodukci. *Úloha a význam sociologie mládeže se tím rozšiřuje od poznávání jedné, i když velice významné skupiny — mládeže, k postihování začínajících meritorních trendů ve společenských procesech a v reprodukci celé společnosti.*

Reprodukční pojetí výzkumu mládeže může přispět k budování obecné teorie rozvinuté socialistické společnosti a k řešení aktuálních problémů společenské praxe. V současnosti se sociologie mládeže dostává ve svém vývoji ke specifickému zkoumání teoreticky, ideologicky a politicky „tak zásadního a aktuálního problému, jako je vzájemné působení soudobých výrobních sil a socialistických výrobních vztahů. V jeho výkladu nebyly ani zdaleka plně překonaný dogmatické představy, které škodí naší teorii i praxi“ [Gorbačov 1984 : 6].

Sociologie mládeže v reprodukčním pojetí má evidentní vazbu na významný úkol, který je v posledním období stavěn před naši vědeckou frontu: vytvářet souhrnné prognózy sociálně ekonomického rozvoje a tím přispívat k vědeckému a cílevědomému utváření budoucnosti naší společnosti.

Marxisticko-leninská sociologie mládeže vysvětluje vznik sociální skupiny mládeže jako důsledek rozvoje výrobních sil a společenských vztahů, kdy na určitém stupni jejich vývoje se tato sociální skupina nově formuje. Tento vztah mezi výrobními silami a společenskými vztahy a mládeží se však nevyčerpá vznikem mládeže, dosažená úroveň výrobních sil a společenských vztahů a jejich posuny se složitě, přímo i zprostředkovaně promítají do utváření mládeže, která jako společenský subjekt ovlivňuje jejich další vývoj a tím se i podílí na formování a utváření nové generace mládeže [Rychtařík 1978 : 33—34].

Rozpory ve společenské reprodukci a jejich důsledky ve společenské aktivitě mládeže

Proniknout při zkoumání mládeže za jevovou rovinu znamená analyzovat ekonomické, ideologické a politické vztahy ve vzájemné vazbě, jejich spjatost s vývojem výrobních sil i rozpory v jejich působení. Domníváme se proto, že přesněji lze charakterizovat mládež jako sociální skupinu se smyslem pro to, co má ve společnosti rozvojový a reprodukční charakter a většinou je také pokrokové. Současně však tato charakteristika nevyklučuje, že se mládež může okrajově (krátkodobě, ale i dlouhodobě) stávat subjektem některých negativních společenských jevů, které jsou důsledkem aktuálních rozporů ve vývoji socialistické společnosti.

Teoretické poznání vztahu mezi mládeží a reprodukcí některých negativních sociálních jevů jako důsledku rozporů ve vývoji jednotlivých stránek života společnosti a narušení socialistické společenské reprodukce dává metodologické východisko ke konkrétnímu zkoumání negativních jevů mezi mládeží, k jejich diagnóze, prognóze a sociální terapii a prevenci.

Historickým posláním mladé generace v etapě budování rozvinuté socialis-

tické společnosti je být prostřednictvím sociálně třídní struktury subjektem prohlubování socialistických společenských vztahů. Tento základní historický trend a socialistická společenská reprodukce se realizují za současného překonávání určitých poruch v socialistické společenské reprodukci, jejichž zdroje vidíme ve třech rovinách.

a) *Historická rezidua kapitalistické společnosti.* V historické dimenzi se vyvíjí socialismus relativně krátkou dobu. I když zanikla základna společenských vztahů kapitalismu, výrobních vztahů a po nastolení diktatury proletariátu i politických vztahů, stále ještě ve vědomí některých vrstev obyvatelstva existují rezidua kapitalistické společnosti, projevující se v určitých postojích, hodnotách a světovém názoru. Tím, že zanikla základna kapitalistické ideologie v podobě výrobních a politických společenských vztahů, postupně odumírají i uvedené rezidua kapitalistické společnosti, která se však za působení ideologické a sociálně ekonomické diverze z vnějšku a aktualizace společenských rozporů uvnitř naší společnosti mohou podílet na narušování socialistických společenských vztahů a jejich reprodukci.

b) *Přenesení třídního boje mimo rámec sociálně třídní struktury jedné společnosti do roviny mezinárodních vztahů* a skryté či otevřené intervence do vývoje socialistických společností prostřednictvím ideologické a sociálně ekonomické diverze, politického nátlaku a mezinárodních ekonomických vztahů.

c) *Rozpory ve vývoji socialistické společnosti.* Zde působí nerovnoměrnosti vývoje jednotlivých stránek života společnosti, deformace v naplňování socialistických principů, například v odměňování, některé subjektivní chyby v řízení apod.

Souběžné působení uvedených faktorů narušuje prohlubování socialistických společenských vztahů, oslabuje socialistické formování mladé generace a narušuje její společenskou seberealizaci.

Společenská reprodukce a revoluční kontinuita generací

Úloha a postavení mládeže v socialistické společnosti jsou meritorně dány samou podstatou socialismu. Zrušením kapitalistických výrobních vztahů překonaných historickým vývojem, které limitovaly další vývoj společnosti, se rozevřel široký prostor pro další historicky dlouhodobý rozvoj společenských vztahů na bázi nových vztahů ve výrobě. *Každá generace vstupuje do společenské praxe relativně nezatížena překonanou úrovní rozvoje společenských vztahů a stává se subjektem jejich dalšího rozvoje*, aby další generace v této kvalitativní reprodukci pokračovala. V tom je podstata postavení mládeže v socialistické společnosti, kterou geniálně odhalil V. I. Lenin již v roce 1920 na III. celoruském sjezdu Komunistického svazu mládeže Ruska [Lenin 1955 : 279—296].

V tomto charakteru společenské reprodukce, (4) jejímž subjektem — prostřednictvím tříd a sociálních skupin — je mládež, spočívá revoluční kontinuita generací. Mládež vstupuje do socialistických společenských vztahů, které jsou výdobytkem předchozích generací dělnické třídy a dalších pokrokových sil a tyto vztahy v souladu s rozvojem výrobních sil dále prohlubuje při budování rozvinuté socialistické společnosti.

Mládež v kapitalistických zemích, limitována historicky překonanými společenskými výrobními vztahy, nemá možnost se podílet na sociálním rozvoji

(4) Kategorie společenské reprodukce je rozpracována F. Charvátém v práci *Sociální struktura socialistické společnosti a její vývoj v Československu* [Charvát 1980 : 18 an].

společnosti a navzdory rozvinutým výrobním silám se dostává do situace sociální generační deprivace, s níž jsou u mládeže v kapitalismu spojeny takové jevy, jako je nezaměstnanost, narkomanie, terorismus a kriminalita.

Kapitalistická společnost nemá zájem na rozvoji společenských vztahů, naopak jejím cílem je formovat mladou generaci a začleňovat ji do společnosti v rámci prosté reprodukce stávajících kapitalistických výrobních vztahů. Proto i revolty mládeže v kapitalistických zemích nevycházející z třídního přístupu nemohou nic změnit na podstatě třídně antagonistické společnosti.

Úloha přípravy a začleňování mládeže do procesu optimalizace společenské reprodukce

Mládež představuje důležitý výsledek minulé společenské reprodukce a současně základ budoucího, kvalitativně nového stupně této reprodukce. Reprodukce mládeže a společenská reprodukce vůbec, jsou v rámci společensko-ekonomické formace procesy, pro něž je příznačná kontinuální sociální dynamika. Chceme-li však tyto procesy zkoumat, je nezbytné je z hlediska určitých historických situací „preparovat“ a analyzovat jejich strukturu. Srovnání různých (záměrně vybraných) historických průníků do reprodukčního procesu mládeže představuje jednu z reálných cest k odhalení pravidelností a zákonitostí reprodukčních procesů, jejichž poznání má pro společenskou teorii a zvláště pro činnost orgánů společenské praxe mimořádný význam.

Reprodukční proces mládeže v socialistické společnosti lze členit na dvě základní složky, resp. fáze.⁽⁵⁾ S vědomím značného zjednodušení i určitých nepřesností a nedůsledností lze tyto fáze charakterizovat takto:

a) *Sociálně formativní fáze* představuje procesy výchovného a vzdělávacího vlivu společnosti na mládež, předávání společenských hodnot, normativů, znalostí a zkušeností apod.⁽⁶⁾ Cílem této fáze, v níž společnost vkládá do mládeže hodnoty a ideály, které ve své historii vytvořila, je připravit novou generaci na postupné převzetí úlohy společenského subjektu.

b) *Sociálně aktivizační fáze* představuje procesy začleňování a upevňování místa mládeže ve společenských strukturách a je faktorem inovace těchto struktur. V této fázi se realizují a postupně i zúročují společenské prostředky vložené do mládeže. Nová kvalita nastupující generace, která vyplývá z toho, že ve fázi sociálně formativní mládež obvykle absorbuje nově utvářené hodnoty (ideály, znalosti, zkušenosti, materiální podmínky) společnosti, umožňuje, aby k řešení praktických úkolů přistupovala nově a zpravidla pokrokově. V rámci aktivizační fáze dochází k seberealizaci mládeže, k využívání jejího tvůrčího potenciálu v intencích diferencovaných společenských zájmů a cílů.

Uvedené fáze reprodukčního procesu mládeže spolu dialekticky souvisí, a to bez ohledu na to, zda na sebe „chronologicky“ navazují, nebo se vzájemně funkčně doplňují v určitém momentu a oblasti reprodukčního procesu. Přesto,

(5) Sama myšlenka strukturního pojetí vývoje mládeže, resp. určitých jeho komponentů, není nová. V naší literatuře ji např. uplatnil J. Suchý při analýze socializačního procesu. (Rozlišuje dvě na sebe navazující fáze socializace, fázi „přípravnou“ a „realizační“. Zdůrazňuje kontinuitu socializačního procesu z hlediska „sladěnosti“ obou fází, která „do značné míry ovlivňuje výsledek socializační přípravy, její sociální užitečnost, přiměřenost a uplatnitelnost interiorizovaných výchovně vzdělávacích hodnot v životní praxi jednotlivce“ [Suchý 1977 : 55—61].

(6) Záměrně se v této souvislosti vyhýbáme pojmu socializace, neboť se domníváme, že tento pojem (i když bývá často interpretován právě z hlediska přenosu společenských hodnot, normativů, rolí atd.) obsahuje nejen sociálně formativní stránku, ale i prvky typické pro fázi reprodukčních procesů, kterou nazýváme sociálně aktivizační.

že se obě fáze značně překrývají, lze říci, že prvky sociálně formativní fáze dominují v období věků mládeže, které bezprostředně navazuje na dětský věk, a naopak prvky sociálně aktivizační fáze nabývají kvantitativně i kvalitativně na významu spolu s tím, jak se sociální věk mládeže přibližuje k pásmu dospělosti.

Základem analýzy reprodukčních procesů mládeže je sledování kvality a vzájemného poměru obou uvedených fází. Poznání kvality těchto fází umožňuje činit závěry vztahující se především ke změnám v *sociální struktuře* mládeže a tím i k perspektivním změnám v sociální struktuře celé společnosti. Závěry vyplývající z poznání poměrů mezi sociálně formativní a sociálně aktivizační fází budou převážně orientovány k posouzení předpokladů a podmínek *společenské dynamiky*.

Pokusme se aplikovat naznačený konceptuální rámec analýzy reprodukčního procesu mládeže na vývoj československé mládeže v podmínkách hlubokých společenských proměn, jimiž prošla naše země od vítězství socialistické revoluce v roce 1948 až po současnost. Změny v reprodukčním procesu mládeže budeme sledovat značně zjednodušeně. Týká se to jak schematismu fází reprodukčního procesu a důsledků redukovaných jen na otázku sociální struktury a společenské dynamiky, tak i periodizace vývoje socialismu v naší společnosti. Vývoj ve výše uvedeném historickém období podrobíme analýze jen ve třech průnicích, a to do období a) výstavby základů socialismu; b) socialistické výstavby v šedesátých letech; c) výstavby rozvinuté socialistické společnosti.

Specifické rysy formativní a aktivizační fáze procesu reprodukce mládeže v období výstavby základů socialismu

V období přechodu od kapitalismu k socialismu a výstavby základů socialismu v naší společnosti měla mladá generace mimořádné podmínky a předpoklady pro akceleraci svého sociálního zrání a zapojování do společenských struktur a funkcí. V podstatě v každé době reflektuje mládež společenské proměny citlivěji, než dospělá populace. V období výstavby základů socialismu však bylo pro mladou generaci všech sociálních tříd, vrstev a skupin příznačné, že revoluční přeměny výrobních vztahů a sil, které vyústily ve zcela novou hospodářskou, sociální a politickou strukturu společnosti, ji zasáhly velmi intenzivně; současně se většina mládeže stala důležitým subjektem probíhajících společenských procesů.

Specifické rysy tehdejší mládeže (ve srovnání s pozdějšími generacemi) měly řadu objektivních příčin. Za rozhodující považujeme v tomto směru tři historické skutečnosti: Za první, velmi silné a živé zkušenosti a pocity mladých lidí z let války a z posledních let buržoazní republiky, do nichž zasahoval věk jejich dětství. Za druhé, revoluční změny, k nimž docházelo po uchopení politické moci dělnickou třídou pod vedením komunistické strany. Za třetí, grandiózní program společenského vývoje, obsažený v generální linii výstavby socialismu, kterou přijal IX. sjezd Komunistické strany Československa a která byla úspěšně realizována v období dvou prvních pětiletěk.

Nelze opomíjet ani podceňovat zásadní difference ve výsledcích působení uvedených faktorů na postavení, podmínky, vědomí a aktivity jednotlivých sociálně třídních skupin mládeže. Soudíme však, že se nedopustíme neoprávněné generalizace řekneme-li, že drtivá část tehdejší československé mládeže byla pozitivně orientována na program komunistické strany a jeho realizaci. Objektivní „porevoluční“ momenty (limitující možnost uplatnění části starší populace), ale i „subjektivní“ ztotožnění mládeže s linií komunistické strany, vy-

tvářely podmínky pro široké zapojení mladých dělníků, studentů i mladých příslušníků dalších sociálně třídních skupin v nově se utvářejících společenských strukturách a funkcích.

Mladá generace období přechodu od kapitalismu k socialismu a výstavby základů socialismu disponovala autentickým poznáním získaným v letech okupace a buržoazní republiky a intenzivně prožívala poválečné procesy revolučních proměn společnosti. To umožňovalo určitou redukci formativní fáze reprodukce mládeže, a naopak zesílení a rozšíření vlivu aktivizační fáze, a to i na nejmladší skupiny mládeže.

Historicky *atypické relace mezi formativní a aktivizační fází reprodukčního procesu mládeže* přispěly k tomu, že na přelomu čtyřicátých a padesátých let se utvořila společensky významná skupina relativně mladých lidí, kteří však již disponovali politickými zkušenostmi, organizačními, řídicími a dalšími schopnostmi. Stranické, společenské, státní a hospodářské orgány měly tak možnost využít tohoto potenciálu při kádrovém vybavování nově utvářených nebo přetvářených (zejména řídicích) politických, hospodářských a dalších struktur.

Zvláště v počátečním období výstavby základů socialismu, kdy bylo nezbytné prosazovat v politickém a hospodářském životě řadu radikálních změn, byly postupně nahrazeny dosavadní řídicí kádry (většinou spjaté s překonanými výrobními vztahy) novými kádry, jejichž třídní původ a politická orientace zaručovaly důsledné prosazování úkolů socialistické výstavby. Rozhodujícím kritériem procesu kádrové přestavby řídicích struktur byly třídní a politické aspekty. Sekundárním, nicméně významným výsledkem realizovaných přesunů v řídicích strukturách bylo jejich výrazné omlazení. Mezi novými „dělníky“ řediteli závodů a podniků, politickými pracovníky a funkcionáři stranických, společenských a státních orgánů, ale i v rámci velitelských sborů ozbrojených složek převažovali mladí lidé ve věku do 35 let.⁽⁷⁾

Redukce formativní fáze reprodukce mládeže (zvláště se projevující v teoretické odborné i politické přípravě části mladých lidí vykonávajících politické a hospodářské funkce) nutně přispěla ke známým problémům, nedostatkům i chybám v politickém a hospodářském životě v padesátých letech. Tyto negativní souvislosti výstavby základů socialismu se sice promítly do společenského vědomí a aktivity lidí a do reprodukčních procesů (včetně reprodukce mládeže), ale neznamenal vážné ohrožení probíhajících společenských změn v intencích generální linie výstavby socialismu.

Demokratizace vzdělání a zejména jeho zpřístupnění mladým lidem, kteří vykonávali řídicí politické a hospodářské funkce a dříve neměli možnost získat dostatečné teoretické znalosti, do značné míry eliminovala nepříznivé důsledky redukované podoby formativní fáze reprodukčního procesu. Proto také vliv formativní fáze (zvláště její vzdělávací složky) neklesal se vstupem mladého člověka do praxe. Ve skupině mladých pracovníků v řídicích orgánech a funkcích byly patrné spíše opačné tendence.

Vzhledem k tomu, že vliv formativní fáze zasahoval i nejstarší skupiny mládeže (a často přesahoval do dospělosti), a naopak aktivizační fáze pokrývala svým vlivem i nejmladší skupiny mládeže, *docházelo k paralelnímu působení obou fází v průběhu celého sociálního zrání mládeže*. V důsledku toho byl

(7) Vycházíme z dat získaných výzkumem *Společensko-politické vědomí a aktivity pracujících a mládeže*. ÚRO, ÚFS ČSAV, ÚML UK, Praha 1984. (Výzkum m. j. sledoval zapojení jednotlivých věkových kohort současné populace v řídicích funkcích v období jejich mládí).

urychlen proces reprodukce mládeže a vytvořeny podmínky k tomu, aby se mládež stala důležitým subjektem dynamiky společenského vývoje.

Specifický obsah, průběh i vzájemný poměr formativní a aktivizační fáze reprodukce mládeže úzce souvisel nejen s dynamickým charakterem společnosti v období budování základů socialismu, ale i s pohybem a změnami v sociální struktuře mladé generace. Pokusme se alespoň stručně charakterizovat základní směry tohoto pohybu.

Ve sledovaném období nedošlo k výrazným kvantitativním změnám největší a nejvýznamnější složky sociální struktury mladé generace — dělnické mládeže. Absolutně se sice četnost dělnické mládeže postupně mírně zvyšovala, ale v podstatě zůstal zachován její podíl v dělnické třídě i v rámci veškeré pracující populace. K výrazným změnám však docházelo uvnitř dělnické mládeže.

Dělnická třída a v jejím rámci především dělnická mládež se sociálně „otevřela“. Část mladých dělníků přešla do nedělnických kategorií (především v důsledku kádrové přestavby politických a ekonomických řídicích struktur). Dělnickou třídu opouští i poměrně velká skupina mladých zemědělských dělníků [Zemědělské 1971 : 135 an], kteří využívají možnosti samostatně hospodařit. Zpočátku rozšiřují řady drobných rolníků a později buď vstupují do JZD, nebo se vracejí zpět mezi dělníky ve státních statech nebo v průmyslových závodech. Zanedbatelný není ani odchod početné skupiny mladých dělníků (také však části absolventů vysokých škol dělnického původu) do nově kádrově a organizačně utvářených ozbrojených složek (ČSLA, SNB, vojsk MV aj.). Naopak do dělnické třídy se začleňují mladí lidé z rodin soukromých rolníků, řemeslníků, živnostníků a buržoazie, jimž skutečněné revoluční přeměny znemožňovaly reprodukovat výrobní vztahy, jejichž nositeli byli jejich rodiče.

Jádro dělnické mládeže nadále tvořili ti, kteří byli dělníky již ve druhé nebo další generaci. Avšak i v tomto jádru dělnické mládeže docházelo k pohybu. Zvlášť výrazný byl pohyb z lehkého průmyslu do těžkého a z malých závodů (živnosti) do „velkého“ průmyslu. Silný byl také přesun mladých dělníků z primární sféry (především ze zemědělství) do sekundární sféry (především do těžkého a hutního průmyslu). Nová hospodářská struktura si vynutila i značnou migraci dělnické třídy a v jejím rámci především dělnické mládeže do rozvíjejících se průmyslových center.

Určité oslabení třídního charakteru dělnické mládeže v důsledku odchodu nejvyspělejších a neaktivnějších mladých dělníků a příchodu velké skupiny mladých lidí maloburžoazního a buržoazního původu bylo postupně eliminováno systematickým a všestranným rozvojem osobnosti mladého dělníka (prostřednictvím odborného a politického vzdělávání, zapojením do iniciativy pracujících, řízení společnosti, kulturního života apod.).

Pohyb v sociálně třídní struktuře dělnické mládeže dialekticky souvisí s hlubokými přeměnami v jejím vědomí. Základem těchto přeměn je změna výrobních vztahů a mocenskopolitické pozice dělnické třídy. Proletariát se stal z třídy utlačené třídou vládnoucí a vedoucí silou v sociální struktuře. Nabývá nových vlastností a charakteristických znaků [Vaněk 1975 : 295]. Zvláště *mladá dělnická generace, která nebyla sociálně ani psychicky dlouhodobě spjata s mechanismy kapitalistických společenských (zvláště výrobních) vztahů, získává potřebné sociálně třídní sebevědomí*. Přispívá k tomu i socialistická propaganda a kultura, která ideály a úsilí socialistické výstavby personifikuje v mladých postavách dělníka — úderníka, horníka, hutníka, traktoristy, velkotonážníka, přadleny atd.

V *intencích generální linie výstavby socialismu, která stanovila úkol socia-*

listické přestavby vesnice, a v souladu se zákonem o JZD z roku 1949 se na přelomu čtyřicátých a padesátých let a zejména pak v průběhu padesátých let rozvíjí zemědělská družstevní výroba. Současně se vznikem JZD začíná proces utváření nové třídy — družstevního rolnictva. Geneze třídy družstevního rolnictva je složitá a poměrně dlouhá, přičemž nejednou byla nesprávně zjednodušována a „urychlována“: v důsledku přecenění třídotvorného faktoru — vztahu k výrobním prostředkům. Družstevní rolnictvo vzniká jako značně sociálně třídně heterogenní společenská skupina, která svůj třídní, relativně sociálně homogenní charakter získává teprve po delším působení třídotvorného principu (kolektivního vlastnictví) a celé řady dalších souvisejících sociálně ekonomických a politických faktorů.

Domníváme se proto, že v období výstavby základů socialismu *nelze okamžitě začít hovořit o třídě družstevního rolnictva, resp. o mladé generaci této třídy.*

V celém průběhu tohoto období se družstevní rolnictvo třídně utvářelo. Společenská reprodukce teprve postupně mimo jiné zformovala generaci družstevních rolníků, pro níž byly signifikantní společné (družstevně rolnické) znaky a méně nebo již zcela zanedbatelně se projevovaly znaky reflektující sociální diferenciaci vesnice z období před provedením kolektivizace.(8)

První generace mládeže družstevního rolnictva se rekrutuje převážně z mladých drobných rolníků, dělníků — „kovorolníků“ (kteří byli mnohdy komunistickou stranou vyzváni k pomoci při zakládání JZD), vesnických řemeslníků (kovářů, tesařů apod.), ale i z bývalých středních a velkých rolníků. Jen nepatrnou část mládeže družstevního rolnictva tvoří bývalí zemědělští dělníci, zvláště zemědělská čeleď. (V průběhu likvidace velkých soukromých hospodářství, na nichž většinou pracovali, odcházejí v rámci tehdejšího náboru především do těžkého průmyslu a hornictví. Migrace mladých zemědělských dělníků tak přispívá k rozkladu kapitalistických výrobních vztahů na vesnici).

Sociálně třídní spektrum první mladé generace družstevních rolníků je široké: Od bývalého zemědělského proletariátu a „kovorolníků“ přes nejpočetnější skupinu bývalých drobných a středních vlastníků půdy, kteří jsou v podstatě maloburžoazním sociálním elementem, k nepočetné skupině mladých lidí pocházejících z rodin bývalé venkovské buržoazie. Zatímco populace, která vstoupila do JZD již v dospělosti, ještě dlouho nese znaky předchozí sociálně třídní diferenciace vesnice, mládež je značně senzibilní vůči intervenci nových výrobních (vlastnických) vztahů a všem společensko-politickým změnám souvisejícím s procesem socializace vesnice.

Důležitým homogenizačním faktorem mládeže družstevního rolnictva se v průběhu padesátých let (zejména v jejich druhé polovině) stává společné úsilí o rozvoj výrobních sil, zvláště mechanizace zemědělské výroby. Současně s faktory a procesy, které mládež družstevního rolnictva sociálně třídně stmelovaly, vznikají v důsledku rozvoje dělby práce a specializace v JZD opačné, diferenciální tendence, které se však výrazně prosadily až v dalším období socialistické výstavby.

Dynamický rozvoj společnosti v období výstavby základů socialismu se odráží v kvantitativních a kvalitativních vývojových tendencích mladé generace

(8) Prezentované pojetí se opírá o Leninův názor na existenci tříd v přechodném období a v počátcích výstavby socialismu. Lenin zdůrazňoval, že odstranění třídy znamená nejen ekonomicky a politicky paralyzovat kapitalisty, ale také „...odstranit malovýrobce zboží, ty však není možno vyhnat, ty není možno potlačit, k těm je třeba najít správný poměr, ty je možno (a nutno) předělat, převychovat jen velmi dlouhou, pomalou, obezřetnou organizátorskou prací“ [Lenin 1955 : 38].

družstevního rolnictva. Tendence kvantitativního vývoje družstevně rolnické mládeže je analogická (i když v určitých relacích a obdobích zdaleka ne identická) s početním vývojem celé třídy družstevního rolnictva. Od roku 1949, kdy ve 28 JZD pracovalo pouze necelých 700 členů, se postupně počet družstevních rolníků zvyšoval až na téměř milión v roce 1960. Dynamika početního růstu třídy kulminovala v roce 1957. Zatímco v roce 1956 hospodařilo na rozloze 2 236 558 hektarů 395 251 členů JZD, o rok později, v roce 1957, to již bylo 656 410 členů, kteří obhospodařovali 3 461 543 hektarů půdy [Franěk 1973 : 114].

Index početního růstu mládeže družstevního rolnictva však v průběhu období výstavby základů socialismu čím dál tím výrazněji zaostává za indexem růstu celé třídy družstevního rolnictva. Tato skutečnost měla řadu příčin. Dvě však považujeme za rozhodující. Předně se zde projevil silný přechod mladých lidí ze zemědělství do sekundární sféry a do hornictví, podnícený organizovaným nábořem na přelomu čtyřicátých a padesátých let. V průběhu padesátých let se začíná projevovat odklon mládeže od práce v zemědělství, způsobený nízkou technickou úrovní zemědělské výroby, horšími pracovními podmínkami, ale zvláště nízkou příjmovou situací družstevních rolníků ve srovnání s dělníky a zaměstnanci.

Opatření státních orgánů přijatá se záměrem administrativním způsobem zastavit odchod mládeže z vesnice (resp. z JZD) sice zpočátku přinášela evidentní výsledky, ale současně se negativně promítla do již tak — ve vztahu k JZD — nepříznivé profesní orientace vesnické mládeže. Způsobila „družstevní syndrom“ mládeže v rodinách družstevních rolníků, vyznačující se často apriorní nechutí k práci v JZD. K překonání tohoto stavu, který ve svém důsledku znamenal silný proces stárnutí sociální struktury družstevního rolnictva, došlo až v dalším období výstavby socialismu.

Také z kvalitativního hlediska dochází u mládeže družstevního rolnictva k řadě významných změn. Úsilí komunistické strany o demokratizaci a rozvoj vzdělání se odráží v rychlém růstu kvalifikace družstevních rolníků. *Mládež družstevního rolnictva se v období výstavby základů socialismu výrazně odlišuje od svých rodičů stupněm všeobecného a zvláště odborného vzdělání.*

Vyšší vzdělání, užší kontakt s „městskou“ kulturou, vliv masových sdělovacích médií, postupné zvyšování příjmů a řada dalších faktorů se podílela na radikálních změnách duchovní a materiální kultury a celého životního způsobu mladých družstevních rolníků, který se podstatněji odlišil od životního způsobu rodičů, než tomu bylo u ostatních sociálně třídních skupin.

Komunistická strana po převzetí moci dělnickou třídou se sice politicky opírala především o svazek dělnické třídy a pracujícího rolnictva, ale současně *nepodceňovala význam inteligence*. Již na IX. sjezdu KSČ byl vysloven *požadavek vytvářet a vychovávat vlastní inteligenci, ideologicky a třídně spjatou s dělnickou třídou* [Přehled 1976 : 265].

Strana se snažila o získání starších generací inteligence, ale svou pozornost orientovala především na výchovu mladé socialistické inteligence. V rámci její přípravy byly akcentovány dva důležité momenty. Jednak bylo třeba obsahově změnit studium na středních a vysokých školách v intencích ideologie a politiky dělnické třídy a jednak bylo nezbytné změnit kapacitní strukturu různých typů škol tak, aby odpovídala nové struktuře potřeb národního hospodářství. Logicky byl proto preferován rozvoj technických, ekonomických a některých přírodovědných oborů a naopak regulován počet studentů společenskovědních a některých dalších univerzitních oborů.

Proces výstavby základů socialismu obsahoval i zrušení dříve existujících

bariér přístupu ke vzdělání, které implikovaly třídně silně omezenou reprodukci mladé inteligence. Demokratizace přístupu ke vzdělání se již počátkem padesátých let projevila konvergencí sociálně třídní struktury studentů středních a vysokých škol a sociálně třídní struktury tehdejší společnosti. Podíl studentů pocházejících z dělnických rodin se zvýšil téměř na třetinu a podíl studentů z rodin rolníků téměř na desetinu z celkového počtu studentů, přičemž vývoj v zastoupení těchto sociálně třídních skupin měl narůstající tendenci.

Uvedený trend nepředstavoval pouze přirozený důsledek likvidace činitelů, které dříve limitovaly přístup mládeže z nemajetných vrstev ke vzdělání. Odrazelo se zde i cílevědomé úsilí strany a státu o vyrovnávání předpokladů, které vyplývaly ze vzdělanostní úrovně výchozích rodin. Různými formami byl podrobován vstup mladých lidí dělnického původu na střední a zvláště vysoké školy. Například kursy pro přípravu pracujících na vysoké školy, které byly ustaveny v r. 1948 a existovaly až do r. 1954, absolvovalo více než 11 tisíc studentů [Charvát 1980 : 182].

Posílení dělnického charakteru mladé inteligence bylo také docíleno přechodem části dělnických kádru (s odborně politickými předpoklady) do sociální vrstvy inteligence, aniž by tento přechod byl realizován na základě bezprostředního absolvování střední či vysoké školy. Utváření socialistického charakteru mladé inteligence prostřednictvím začleňování původně dělnické mládeže do této vrstvy mělo tudíž jak intergenerační charakter (regulace sociálního složení studentů), tak i intragenerační charakter (obsazování řídicích politických, hospodářských a dalších funkcí vybranými mladými perspektivními dělnickými kádry).

Dynamický hospodářský rozvoj, ale i relativně nízký početní stav mladé inteligence (mimo jiné způsobený i přerušením vysokoškolského a omezením středoškolského studia v době okupace) vytvářel v období výstavby základů socialismu předpoklady pro co nejširší uplatnění středoškolsky a vysokoškolsky vzdělaných mladých lidí. Určitá omezení v tomto směru se týkala pouze části mladé inteligence, která pocházela z buržoazních nebo maloburžoazních rodin a nedokázala se přizpůsobit změněným společenským podmínkám. (Část buržoazně orientované mladé inteligence řešila svou situaci emigrací).

Absolutní většina mladé inteligence se však aktivně účastnila výstavby nové společnosti a spolu se studenty a mladými dělníky tvořila politicky a ekonomicky nejaktivnější část tehdejší mládeže. Svou orientaci a vyspělost prokázala při vzniku a výstavbě jednotné celostátní mládežnické organizace, na stavbách mládeže, účasti v rozvíjející se iniciativě pracujících apod. Pozitivní politické postoje prokazovala mladá inteligence i přes některé nepříznivé působící faktory (nízká úroveň nástupních platů, slabé zohledňování stupně kvalifikace, administrativní a často subjektivně ovlivňovaný systém tzv. „umístěnek“ apod.). Soudíme, že vliv těchto nepříznivých faktorů byl eliminován nebo alespoň kompenzován širokým prostorem pro uplatnění a seberealizaci a „otevřeností“ řídicích struktur.

Kromě uvedených hlavních sociálně třídních skupin mládeže obsahovala sociálně třídní struktura mládeže období výstavby základů socialismu i určitá *sociální rezidua předchozí společensko-ekonomické formace — mládež vykořisťovatelských tříd*. Na rozdíl od dospělé populace buržoazie, která si udržela své třídní vědomí ještě velmi dlouho, je proces „absorpce“ původem buržoazní mládeže do stávajících socialistických tříd a vrstev relativně rychlý. Zrušení sociálně ekonomických předpokladů reprodukce buržoazie představovalo první stupeň její likvidace jako sociální skupiny.

Úspěšný národohospodářský rozvoj ve druhé polovině padesátých let umožnil rychlý růst životní úrovně a zdokonalování životního způsobu pracujících a mládeže. Hlavní úkoly výstavby základů socialismu byly v podstatě splněny. Přeceňování dosažených úspěchů a nereálné hodnocení společenské situace a možností dalšího rozvoje však v průběhu šedesátých let vedlo k některým subjektivním rozhodnutím, která se negativně promítala do hospodářského a politického života. Spolu s nedůslednostmi v ideologické práci, v hospodářské a kádrové politice i ve vnitrostranickém životě to umožňovalo vznik a postupné narůstání konfliktních prvků, které na konci šedesátých let přerostly v celospolečenskou krizi.

Specifické rysy formativní a aktivizační fáze procesu reprodukce mládeže v období výstavby socialismu v šedesátých letech

V období socialistické výstavby v šedesátých letech vyrůstala mladá generace v podstatně materiálně příznivějších a politicky vyzrálejších poměrech než předchozí generace. Postupně byl dobudován systém komplexní péče o mládež, zahrnující oblast sociálně zdravotní, výchovně vzdělávací, společensko-politickou, kulturní a sportovní. Byly tak vytvořeny *vhodné podmínky pro průběh formativní fáze reprodukčního procesu mládeže* na kvalitativně vyšším stupni. Celospolečenské problémy ekonomického i ideově politického charakteru se však začaly promítat do některých prvků integrace mládeže. *Mladí lidé citlivě reflektovali rozpory mezi vyhlášenými cíli a výsledky práce, mezi proklamovanými společenskými ideály a společenskou realitou i divergence v chování dospělých (rozpor „oficiálního“ a „neformálního“ jednání).*

„Eroze“ formativní fáze reprodukčního procesu mládeže umožnila rozšíření vlivu dezintegračních faktorů, včetně vlivu socialismu cizích ideí, hodnot, vzorů a norem. Zlepšení materiálních, kádrových a dalších podmínek formativní fáze a její koncentrovanější a systematictější působení se dostatečně neprojevilo v morální a společensko-politické připravenosti mládeže. Nicméně systém formativní fáze se v šedesátých letech (ve srovnání s předchozím obdobím) významně zdokonalil a umožnil růst úrovně odborné přípravy mladé generace.

Aktivizační fáze reprodukčního procesu se v šedesátých letech soustřeďuje na starší skupiny mládeže. Její vliv na mladší skupiny (připravující se na povolání) byl v praxi — v rozporu se závěry XII. a XIII. sjezdu KSČ — postupně omezován. Vycházelo se přitom z jednostranného názoru, že mládež se má především učit a být objektem výchovy a teprve po ukončení přípravy se má postupně zapojovat do společenských procesů. V pozadí takových přístupů, objevujících se ve společenské praxi, byla nejednou snaha brzdit aktivní vstup mládeže do společenského dění a do řídicích struktur. Účinnost aktivizační fáze byla rovněž omezována rostoucími projevy formalismu a byrokratismu ve sféře společensko-politických aktivit, včetně mládežnického hnutí. Přestože v průběhu šedesátých let stranické a svazácké orgány na tyto negativní tendence omezující aktivitu mládeže upozorňovaly (a přijaly i opatření k jejich eliminaci), nepodařilo se je důsledně odstraňovat.

Důsledky rozporů ve formativní fázi a tlumení či oddalování aktivizační fáze reprodukčního procesu mládeže nutně vyústily ve společensko-politickou nezakotvenost a pasivitu části mladé generace. Plně se tato skutečnost prokázala v období společenské krize, kdy byla mládeži nabídnuta možnost tzv. „sebevyjádření“ a společensko-politické pseudoaktivity. Poměrně široká participace mládeže na nejrůznějších aktivitách v krizovém období i její zapojení v tehdejších mládežnickém hnutí dokládají hloubku narušení funkcí formativní i aktivizační fáze i jejich vzájemné disproporce.

Nedostatky v obsahu i vztahu obou fází reprodukčního procesu mládeže v šedesátých letech úzce souvisely se snížením společenské dynamiky. Ve vývoji sociální struktury mládeže docházelo k určitým poruchám a dílčím nezdravým tendencím. V zásadě však pohyb v sociální struktuře mladé generace nenarušil vývojovou kontinuitu a ubíral se v intencích úkolů socialistické výstavby.

Začátkem šedesátých let byla uvedena do provozu řada nových investičních celků, které si vyžádaly nové pracovní síly zejména v dělnických profesích. Tato potřeba byla z velké části kryta nastupujícími početně silnějšími ročníky mládeže. *Dělnická mládež šedesátých let* byla ve srovnání s předcházejícími dělnickými generacemi vzdělanější, měla bohatší životní způsob. Jestliže v předcházející generaci mladých dělníků, kteří vstupovali do praxe v padesátých letech, byla pouze polovina plně kvalifikovaných, pak v šedesátých letech nastupuje dělnická mládež z více než dvou třetin plně kvalifikovaná. Její společensko-politická vyhraněnost a aktivita je však v analogickém srovnání nižší.

Uvnitř sociální struktury dělnické mládeže již nedochází k tak výrazným pohybům jako v období výstavby základů socialismu. Intragenerační sociálně třídní pohyb ustupuje, v oblasti intergeneračních přesunů pokračují procesy ovlivněné jak sociálně politickými momenty (demokratizace vzdělání, podpora kvalifikačního rozvoje dělnické mládeže), tak změnami ve struktuře potřeb pracovních sil v národním hospodářství (pokles počtu mladých dělníků v tradičních průmyslových profesích, zvýšení podílu dělnické mládeže v nově se utvářejících profesích a v terciárním sektoru, pokračující proces snižování počtu mladých zemědělských dělníků atd.).

Výše naznačené problémy celospolečenského charakteru z období výstavby socialismu v šedesátých letech nejméně pronikají do formativní a aktivizační fáze reprodukčního procesu *mládeže družstevního rolnictva*. Souvisí to s tím, že relativně nejúspěšněji (resp. nejdynamičtěji) se rozvíjející společensko-ekonomickou sférou je zemědělské družstevnictví. V šedesátých letech byl úspěšně završován proces socializace vesnice. Sloučení JZD do větších celků (v r. 1960) umožňovalo vyšší využití velkovýrobních technologií, lepší organizaci a větší specializaci práce. Znatelný je vývoj ve vybavení družstev mechanizačními prostředky a v uplatnění chemizace.

Rozvoj výrobních sil v zemědělství dokumentuje vysoké tempo růstu vybavenosti základními prostředky, které je v primárním sektoru vyšší než v sekundárním a terciárním [Charvát 1980 : 105]. Jiným příkladem je přibližně dvojnásobné zvýšení počtu traktorových jednotek v zemědělství v letech 1960—1969 [Franěk 1973 : 117].

Zdokonalování organizační výstavby, výrobních technologií, vybavování moderními mechanizačními prostředky, chemizace a řada dalších faktorů umožnily zemědělským družstvům pokračovat v nastoupeném hospodářském trendu i v průběhu šedesátých let. Tato skutečnost současně přispěla k oživení zájmu mládeže o práci v zemědělství. Přesto, že se v tomto období přežila a byla zrušena opatření k regulaci odchodu mládeže z rodin družstevních rolníků mimo zemědělství, nedošlo k výraznému zesílení migrace. Situace se postupně stabilizovala, i když proces stárnutí struktury družstevního rolnictva pokračoval. Úbytek pracovních sil (a to i ve skupině mladých družstevních rolníků) byl převážně kompenzován mechanizací zemědělských prací.

Mládež družstevního rolnictva se v šedesátých letech sociálně třídně vyhranovala, a to i přes slábnoucí vliv třídotvorného faktoru — vztahu k výrobním prostředkům. Do procesu sociálně třídního stmelování mládeže družstevního rolnictva se stále více promítal obsah a charakter práce i prvky související se specifikou pracovního a životního teritoria. Rozvíjející se specializace a děl-

ba práce v JZD však současně začala vytvářet nové diferenční faktory. Ve sledovaném období se začíná diferenční proces (který se pak dále rozvíjí v sedmdesátých letech) vedoucí k tomu, že mladí družstevníci u nichž převažují manuální práce v rostlinné i živočišné výrobě (traktoristé, ošetřovatelé, opraváři atd.), se mnohými charakteristikami stále více přibližují dělnické mládeži a členové JZD pracující v technicko-hospodářských funkcích se přibližují mladé inteligenci (resp. mladým zaměstnancům). Uvedený — z hlediska vnitřní struktury mladých družstevníků — diferenční proces, má však důležitý význam v širším procesu sociálně třídní homogenizace naší mládeže.

Ve srovnání s ostatními sociálně třídními skupinami mládeže došlo v šedesátých letech u mladých družstevních rolníků k rychlejšímu růstu vzdělanostní úrovně. Tomu odpovídal i růst složitosti a intelektuální náročnosti práce, růst příjmů i změny v životním způsobu ovlivněné především procesem urbanizace vesnice.

Vývoj *sociálně třídní skupiny mladé inteligence* se v období výstavby socialismu v šedesátých letech zásadně nelišil od vývoje v předchozím období. Kontinuální byl její početní nárůst. Mladá inteligence představovala v tomto období nejdynamičtěji se početně rozvíjející sociálně třídní skupinu mládeže. Plynule až do období společenské krize v letech 1968—1969 se zvyšoval i podíl studentů vysokých škol pocházejících z dělnických rodin.

Společenské problémy a rozpory, které zesílily na konci šedesátých let a dříve zmíněné obecné nedostatky ve formativní i aktivizační fázi reprodukčního procesu mládeže se nejvíce odrazily ve vědomí a jednání studující mládeže a mladé inteligence. Obě tyto chronologicky navazující skupiny mládeže, které se ve druhé polovině šedesátých let nejednou setkávaly s vážnými rozpory v oblasti ideově výchovné práce a dokonce i s ignorováním jejich oprávněných potřeb a zájmů, logicky snadněji podléhaly vlivu revizionisticky nebo protisocialisticky orientovaných exponentů, kteří právě na ně nejvíce zaměřovali své působení.

Na sklonku šedesátých let (zejména pod vlivem dubnového zasedání ÚV KSČ v roce 1969) došlo mezi studující mládeží a mladou inteligencí k zásadní politické diferenciaci. Vliv konsolidačního procesu i prvky vlastní konsolidační aktivity se nejdříve projevily u mladé technické inteligence. Postupně se rostoucí část studující mládeže a mladé inteligence stávala důležitou součástí společenských sil, které se výrazně angažovaly v procesu normalizace politického a hospodářského života.

Charakteristika reprodukce mládeže v období budování vyspělé socialistické společnosti

V celém dosavadním období výstavby rozvinutého socialismu, do nichž vstoupila naše společnost po překonání hlubokých rozporů krizového období, věnuje komunistická strana problematice mladé generace trvale zvýšenou pozornost. Programové vyjádření přístupu strany a celé společnosti k mládeži obsahoval již projev přednesený soudruhem Gustávem Husákem na ustavující konferenci SSM v roce 1970: „Tak jak mladou generaci teoreticky a prakticky připravíme k samostatné práci, tak se také v budoucnu budou řešit otázky společnosti. Vztah k mládeži je vztahem k budoucnosti. Starat se o tyto otázky, zodpovědně o nich rozhodovat — to pokládáme za prvořadou úlohu stranického a státního vedení“ [Dokumenty 1970 : 116].

Význam mladé generace se zvyšuje vždy v situacích, kdy je nezbytné prosadit v životě společnosti nové prvky, nový pohled na společenskou proble-

matiku a nový přístup k jejímu řešení. Taková společenská situace se objektivně vytváří i v období budování rozvinutého socialismu. Možnosti extenzivního rozvoje jsou prakticky vyčerpány a o budoucnosti socialistické společnosti rozhoduje především rychlost, všestrannost a kvalita složitého procesu přechodu k intenzivnímu typu společenské reprodukce. Analogicky jako se podařilo využít všech společenských zdrojů (včetně potenciálu mladé generace) při realizaci zásadních sociálně ekonomických a politických přeměn v období výstavby základů socialismu, je také nutné využít všechny současné zdroje pro zabezpečení neméně náročných úkolů intenzifikace.

Vzhledem k tomu, že intenzifikační proces je spojen s uplatněním vědy a techniky v praxi a se zdokonalováním výrobních technologií a pracovních postupů, představuje využití potenciálu vysoce kvalifikované mladé generace významný zdroj kapacit využitelných v zájmu tohoto procesu.

V intencích tohoto záměru se od začátku sedmdesátých let věnuje výchově mládeže značná pozornost, kvalitativně na podstatně vyšší úrovni působí komplex činitelů rozhodujících o výsledcích formativní fáze reprodukčního procesu mládeže. Formativní fáze je dostatečně materiálně, kádrově, odborně a politicky zajištěna. Postupně se daří překonávat i rozpory, které byly příznačné pro formativní fázi ve druhé polovině šedesátých let. Zdaleka ne všechny tyto rozpory a z nich vyplývající problémy byly již vyřešeny. Byl však omezen jejich negativní vliv na výsledky formativní fáze; s mladými lidmi je veden stále otevřenější dialog o projevech, příčinách a důsledcích existujících rozporů a o možnostech jejich překonávání.

S cílem přiblížit výchovně vzdělávací soustavu současným i budoucím potřebám společnosti byla realizována její rozsáhlá přestavba. Společenské organizace a státní orgány zdokonalují dosavadní a vytvářejí nový institucionální systém rozvoje zájmové činnosti mládeže, směřující k zesílení motivace a k všestranné podpoře vědeckotechnických aktivit mladých lidí. Celkově lze říci, že v průběhu sedmdesátých let došlo k výrazné optimalizaci formativní fáze reprodukčního procesu mládeže.

Pokud jde o aktivizační fázi, nelze vyslovit tak jednoznačné pozitivní soudy. Stále je aktuální výzva, kterou před třinácti lety pronesl na I. sjezdu SSM s. Gustáv Husák: „...na všech úsecích dávat mladým lidem více možností, více šancí, a to ne proto, že jsou mladí, ale že něco znají a dovedou, že již něčím prošli“ [Dokumenty 1972 : 123].

Mladí lidé prakticky všech sociálně třídních skupin nejsou adekvátně zapojováni do společenských procesů, a to nejen v období přípravy na povolání, ale i po vstupu do praxe. Nedostatečný vliv aktivizační fáze v době přípravy na povolání omezuje komplexní připravenost mladého člověka, která nespočívá jen v absorpci určitých poznatků a dovedností, ale také ve schopnosti jejich pohotové praktické aplikace. Nedostatečným rozvojem aktivizační fáze v období po nástupu mládeže do praxe ztrácí společnost značné hodnoty, neboť se tak prodlužuje přenos progresivních poznatků a přístupů, jejichž nositeli jsou mimo jiné mladí absolventi všech typů učilišť, středních a vysokých škol.

Oba uvedené komponenty *nedostatečného rozvoje aktivizační fáze reprodukčního procesu mládeže limitují praktický význam* zkvalitnění obsahu a výsledků formativní fáze (k němuž v průběhu sedmdesátých let objektivně došlo) a blokuji exploataci hodnot vložených v rámci této fáze do mladé generace. Soudíme, že i tato skutečnost se podílí na nízké dynamice rozvoje společnosti.

V důsledku zpomalení rozvoje výrobních sil, k němuž v průběhu sedmde-

sátých let došlo, se také jen velmi pomalu mění výrobní vztahy. To se logicky promítá i do změn v sociálně třídni struktuře mládeže, které jsou v tomto období nevýrazné. Pokud jde o dělnickou mládež, dochází k jejímu mírnému početnímu poklesu, a to jak v primárním, tak i v sekundárním sektoru. Mírný vzestup je patrný u dělnické mládeže terciárního sektoru. V sedmdesátých letech se téměř zastavil pokles podílu mládeže družstevního rolnictva na celkovém počtu této třídy. Dále se prohloubily vnitrotřídní diferenciační prvky a posílily se prvky směřující ke sbližování převážně manuálně pracující družstevně rolnické mládeže a dělnické mládeže na straně jedné a převážně duševně pracující družstevně rolnické mládeže s mladou inteligencí na straně druhé. Největší nárůst zaznamenává skupina mladé inteligence a zaměstnanců [Faktory 1984 : 19—46].

Nevýrazný pohyb sociální struktury mládeže nelze interpretovat jen jako důsledek zpomalení vývoje výrobních sil a vztahů. Je také důsledkem dosaženého stupně homogenizace naší společnosti, při němž ani za předpokladu vysoké společenské dynamiky nelze očekávat zvlášť výrazné přesuny z hlediska aplikovaného schématu sociálně třídni struktury [Jeřábek 1983 : 30—48].

Rozbor obsahu a souvztažností formativní a aktivizační fáze reprodukčního procesu mládeže (ve třech hlavních obdobích dosavadní výstavby socialistické společnosti) a jejich důsledků v dynamice společenského vývoje a sociální struktury naznačuje tyto závěry:

a) Přes problémy, nedostatky i vážné chyby, k nimž docházelo v období výstavby základů socialismu, bylo pro toto období příznačné *organické a vysoce funkční spojení formativní a aktivizační fáze*, což korelovalo s vysokou společenskou dynamikou a hlubokými proměnami sociálně třídni struktury mládeže.

b) V období výstavby socialismu v šedesátých letech došlo k *optimalizaci materiálních a dalších podmínek formativní fáze, ale současně se do této fáze začaly promítat tehdejší společenské rozpory*, což limitovalo její výsledky. Průběh aktivizační fáze byl tlumen a zpomalován. To mělo vážné konsekvence v krizovém období.

c) V období výstavby rozvinuté socialistické společnosti v sedmdesátých letech jsou zásluhou úsilí stranických, státních a společenských orgánů vytvořeny předpoklady výrazného *zkvalitnění formativní fáze. Plné společenské využití tohoto pozitivního trendu je však omezováno nedostatečným rozvojem aktivizační fáze*. Z toho vyplývá, že k dalšímu dynamickému rozvoji naší společnosti, k urychlení přechodu na intenzivní typ společenské reprodukce může a musí přispět rychlejší a širší aktivní zapojování mládeže do konkrétních společenských procesů.

Závěrem

Předchozí analýza ukázala na místo mládeže a její úlohu ve společenské reprodukci, která se naplňuje a modifikuje v konkrétně historických podmínkách. Poznání úlohy mládeže v jednotlivých etapách výstavby socialistické společnosti umožňuje upozornit na závislosti mezi sociální dynamikou a posuny v zapojení mladé generace do společenských procesů a v podílu mládeže na jejich řízení. Z těchto závislostí vyplývají konkrétní poznatky pro stanovení společenských úkolů a jejich naplňování.

Přechod společnosti na cestu intenzivního rozvoje nelze v žádném případě chápat pouze jako proces urychleného převádění technických inovací do výroby. Tento dílčí proces musí být realizován na základě prohlubování socialistického charakteru společenských vztahů, kvalitativního posunu v politic-

kých vztazích spojených s prohlubováním a rozšiřováním účasti pracujících na správě a řízení společnosti.

V tomto procesu má nezastupitelné a specifické místo mladá generace, která se jako nejmladší vrstva sociálních tříd a skupin stává subjektem tohoto procesu. Je předurčena k úloze význačného společenského subjektu intenzifikačních procesů jednak tím, že je vzdělanostně nejlépe připravena na práci s moderní technikou a technologiemi, jednak svou relativní nezátížeností překonanými formami ekonomického a společenského života. Tuto svou úlohu může mládež splnit tehdy, jestliže si osvojí prakticko-politické zkušenosti a dovednosti.

Mládež, jak ukazuje naše analýza, se ve značné míře podílí i na řízení společenských procesů. Z hlediska současných, ale především budoucích společenských úkolů se domníváme, že tento podíl je ještě nedostatečný a úkolem společenské praxe bude v nejbližším období hledat formy k urychlení procesu politického a sociálního zrání mládeže a vytvoření mechanismů, které zvýší dynamiku přechodu z role objektu společenské péče do role aktivního činitele rozvoje společnosti.

Řešením těchto úkolů budou vytvořeny předpoklady, aby se mladá generace výrazně podílela na naplňování společenských funkcí subjektivního činitele v současné etapě budování rozvinuté socialistické společnosti, jak to požadují závěry VIII. zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa.

Literatura

- Analýza sociální struktury čs. mládeže a prognóza jejího vývoje do roku 2011.* Odbor pro výzkum mládeže ÚFS ČSAV, Praha 1984.
- Břicháček, V. — Mikšík, O.: *Změny v životní frustraci mužů ve věku od 20 do 60 let.* Československá psychologie 1980, č. 3.
- Dočkal, M.: *Mládež a její organizace v socialismu.* Sociologický časopis 1982, č. 2.
- Dokumenty ustavující konference I. a II. sjezdu SSM.* Praha, Mladá fronta 1970, 1972, 1977.
- Dubský, V. a kol.: *Pracující mládež v socialistické společnosti.* Praha, Horizont 1983.
- Faktory sociálního a ekonomického rozvoje pracující mládeže.* Odbor pro výzkum mládeže ÚFS ČSAV, Praha 1984.
- Fedosejev, P. N.: *Dialektika současné epochy.* Praha, Svoboda 1982.
- Franěk, R.: *Rolnická otázka.* Praha, SPN 1973.
- Glezerman, G.: *Zákony společenského vývoje, jejich charakter a využívání.* Praha, Svoboda 1982.
- Gorbačov, M.: *Ekonomika nejdůležitějším polem ideologie.* Zpráva na konferenci „Zdokonalování rozvinutého socialismu a ideologické práce strany“. Rudé právo 1981, 11. 12.
- Holda, D. — Matějovský, A.: *Úvod do marxistické sociologie mládeže.* Sociologický časopis 1974, č. 4.
- Charvát, F. — Linhart, J. — Večerník, J.: *Sociálně třídní struktura Československa.* Praha, Horizont 1978.
- Charvát, F.: *Sociální struktura socialistické společnosti a její vývoj v Československu.* Praha, Academia 1980.
- Charvát, F. — Dubský, V. — Jeřábek, H.: *Ke stavu a perspektivám výzkumu mládeže.* Sociologický časopis 1982, č. 2.
- Jeřábek, H.: *Sociální struktura pracující mládeže a mechanismy její reprodukce.* Impuls 1983, č. 2.
- Kabátek, A.: *Obecná východiska přístupu k vesnické a zemědělské mládeži.* Impuls 1975, č. 4.
- Kahuda, F.: *Sociologický věk dětí a mládeže v základech pedagogické sociologie.* Komenský 1965, seš. č. 4.
- Lenin, V. I.: *Spisy sv. 31.* Praha, Svoboda 1955.
- Macháček, L.: *Funkcia mládeže v integrácii triedno-sociálnej štruktúry ČSSR.* Sociológia 1979, č. 1.
- Marx, K. — Engels, B.: *Vybrané spisy, sv. 1 a 2.* Praha, Svoboda 1950.
- Marx, K.: *Kapitál I – II.* Praha, SNPL 1954.

- Matějovský, A.: *Socialismus a mládež*. Sociologický časopis 1982, č. 2.
- Pelka, F.: *Některé determinanty a aspekty pracovní spokojenosti absolventů vysokých škol*. Zpráva etapového úkolu DÚ SPZV VIII-10-3/2 (nepublikováno).
- Poledník, J.: *Péče o mládež — věc všech komunistů a celé společnosti*. Nová mysl 1985, č. 2.
- Přehled dějin KSČ*. Praha, Svoboda 1976.
- Rychtařík, K.: *Sociologie na cestách poznání*. Praha, Academia 1978.
- Sak, P.: *Mládež jako předmět vědeckého zkoumání*. Impuls 1978, č. 8.
- Sborník hlavních dokumentů XIV., XV., XVI. sjezdu KSČ*. Praha, Svoboda 1971, 1976, 1981.
- Společensko-politické vědomí a aktivity pracujících a mládeže*. Praha, ÚRO, ÚFS CSAV, ÚML UK 1984.
- Suchý, J.: *Socializace mládeže z hlediska sociologie*. In: Fazík, A. a kol.: *Mládež ve společnosti*. Praha, Svoboda 1977.
- Vaněk, A.: *Sociální struktura*. Praha, Univerzita Karlova 1975.
- Zemědělské dělnictvo v moderní české společnosti*. Praha, Práce 1971.
- Zich, F.: *K otázce klasifikace společenských zákonů*. Sociologický časopis 1984, č. 3.
- Zich, F.: *Společenský vývoj a pojetí zákona*. Sociologický časopis 1984, č. 2.
- Zich, F.: *Politická aktivita v procesu tvorby způsobu života pracující mládeže*. Sociologia 1979, č. 1.

Резюме

П. Сак - А. Кабатек: Место и роль молодежи в общественном воспроизводстве

Статья стремится к частичной разработке современной марксистско-ленинской теории социальной структуры, которую в чехословацкой социологической продукции представляет, в частности, работа Ф. Харвата. Исходя из указанной теоретической концепции социальной структуры общества и из работ, подвергших на рубеже семидесятых и восьмидесятых годов критике т. наз. «выделительную стратегию» социологии молодежи, авторы представляют понимание предмета социологии молодежи, которое последовательно опирается на диалектику «объект-субъектной» социальной позиции и функции молодежи в процессе общественного воспроизводства. Результатом такого подхода является диаметрально отличающийся «общественный размер» молодежи в сравнении с применяемым раньше подходом, когда молодежь подвергалась насильственному отрыву от социальных контекстов общественной системы и механизма ее развития. Роль и значение социологии молодежи тем самым расширяется от познания одной, хотя весьма знаменательной социальной группы — молодежи, до постижения зарождающихся содержательных тенденций в общественных процессах и в воспроизводстве всего общества.

Общее определение предмета социологии молодежи является исходной точкой объяснения общественной функции подготовки и включения молодежи в процессы общественного воспроизводства. Воспроизводство молодежи и общественное воспроизводство вообще рассматриваются в рамках общественно-экономической формации как процессы, для которых характерна континуальная социальная динамика. Анализ этих процессов, однако, требует, с точки зрения определенных исторических обстановок, препарирования и изучения их структуры. Сравнение разных (намеренно выбранных) исторических проникновений в процесс воспроизводства молодежи представляет собой один из реальных путей выявления регулярностей и закономерностей, познание которых имеет для общественной практики и теории исключительное значение.

Процесс воспроизводства молодежи разделяется авторами на две связанные диалектически составные части — «социально-формативную» и «социально активизирующую». Анализ процесса воспроизводства молодежи они основывают на изучении качества и взаимоотношения обеих указанных частей. Познание качества позволяет сделать заключения, относящиеся, в первую очередь, к изменениям в социальной структуре молодежи, а тем самым и к перспективным изменениям в социальной структуре всего общества. Познание отношений между изучаемыми составными частями позволяет высказать гипотезы, касающиеся, в первую очередь, предпосылок и условий общественной динамики.

Указанные концептуальные рамки анализа процесса воспроизводства молодежи применяются к развитию чехословацкой молодежи в условиях глубоких общественных преобразований, через которые общество прошло от победы социалистической революции в 1948 году, вплоть до наших дней. Анализ опирается на проникновение в три

специфических периода развития социализма в Чехословакии — в период строительства основ социализма, социалистического строительства в шестидесятые годы и, наконец, в период строительства развитого социалистического общества. Проведенный анализ, помимо прочего, приводит к заключению, что в интересах ускорения пути, на который общество вступило, к интенсивному типу общественного воспроизводства, также необходимо больше и с большей целенаправленностью использовать общественный потенциал, представляемый молодым поколением.

Summary

P. Sak — A. Kabátek: Position and Role of Youth in Social Reproduction

The aim of the present paper is a partial elaboration of the present-day Marxist-Leninist theory of social structure, represented in Czechoslovak sociological production especially by the works of F. Charvát. Proceeding from the mentioned theoretical conception of the society's social structure and from works which, on the break of the seventies and eighties, critically coped with the so-called "extractive strategy" of the sociology of youth, the paper submits a conception of the subject of the sociology of youth, consequentially based on the dialectics of the "object-subject" social position and function of youth in the process of social reproduction. The result of such an approach is a "social dimension" of youth diametrically different from the previously prevalent approach which forcefully extracted youth from social contexts of the social system and mechanisms of its development. The role and significance of the sociology of youth is thus expanding from the cognition of a single, though very important social group — youth — to the comprehension of commencing meritorious trends in social processes and in the reproduction of the whole society.

The general definition of the subject of the sociology of youth is the starting point for explaining the social function of vocational training and involvement of youth in social-reproduction processes. Within the framework of the socio-economic formation, the reproduction of youth and social reproduction in general are conceived as processes characterized by continual social dynamics. The analysis of these processes, however, brings the necessity to approach them from the aspect of particular historical situations and to examine their structure. The comparison of various (purposefully selected) historical views into the reproduction process of youth represents one of the real ways to unveil regularities and laws whose recognition is of paramount importance for social practice and theory.

The reproduction process of youth is divided into two dialectically connected components: the "socially formative" and the "socially activating" component. The analysis of the reproduction process of youth is then based on the examination of the quality and interrelation of the two mentioned components. The recognition of quality enables us to draw conclusions relating primarily to changes in the social structure of youth, and thus also to prospective changes in the social structure of the whole society. The recognition of relations prevailing between the examined components makes it possible to formulate hypotheses referring, in the first place, to the preconditions of social dynamics.

The outlined conceptual frame of the analysis of the reproduction process of youth is applied on the development of Czechoslovak youth under the conditions of far-reaching social transformations which the society has passed through since the victory of the socialist revolution in 1948 until our time. The analysis works with three specific periods of the development of socialism in Czechoslovakia — the period of building up the foundations of socialism, that of socialist construction in the sixties, and finally the period of building up an advanced socialist society. The accomplished analysis leads (among other things) to the conclusion that, in behalf of speeding up the way to an intensive type of social reproduction on which our society has set out, it is also necessary to make use of the social potential represented by the young generation — and to do so more extensively, more purposefully.

Z koncepcie marxisticko-leninského vymedzenia mládeže vyplýva i vymedzenie jej funkcie ako generačnej smeny základných elementov triedno-sociálnej štruktúry socialistickej spoločnosti, ako zdroja reprodukcie a sociálneho rozvoja robotníckej triedy, družstevného roľníctva a inteligencie. Pri riešení úloh a otázok spätých s touto problematikou vychádzame zo skutočnosti, že tento proces sa uskutočňuje najmä prostredníctvom sociálneho rozvoja robotníckej triedy. Vedúca úloha robotníckej triedy v procesoch reprodukcie štruktúry socialistickej spoločnosti sa prejavuje tým, že sa stáva základným zdrojom dopĺňania tried a sociálnych skupín socialistického typu a že ako historický subjekt rozvíjania vedecko-technickej revolúcie utvára predpoklady na kvalitatívnu premenu seba samej [Charvát 1978].

Logickým dôsledkom tohto významného princípu v sociológii mládeže je akceptovanie rozhodujúcej úlohy robotníckej mládeže v procesoch vývojového pretvárania robotníckej triedy a reprodukcie sociálnej štruktúry československej socialistickej spoločnosti.

Sociálny rozvoj mladej generácie robotníckej triedy

Sociologická analýza mládeže z hľadiska jej miesta v sociálnotriednej štruktúre a z toho vyplývajúceho spôsobu života sa v nedávnej minulosti vyznačovala istou mierou meravosti a statickosti. Túto situáciu v sociologickom výskume sociálnej štruktúry charakterizoval F. Charvát: Nie je možné obmedziť výskum tried a sociálnych skupín iba na analýzu sociálneho zloženia populácie, ale vždy je nevyhnutné vidieť dynamiku jej sebautvárania [Charvát 1982 : 142]. V súčasnom sociologickom výskume sa postupne začína uplatňovať také chápanie tried a skupín sociálnej štruktúry, v ktorom sa neredukujú iba na súhrn individuí v špecifickom sociálnom postavení, ale predovšetkým sa chápu ako spoločenský proces ich vlastnej produkcie a reprodukcie.

To má strategický význam i pre koncepciu sociologického výskumu mládeže. Mládež je nesporne špecifickou sociálne diferencovanou spoločenskou skupinou sociálno-triednej štruktúry, ktorej jednotlivé sociálne kategórie navzájom konfrontujeme podľa parametrov jej spôsobu života. Ale z hľadiska spoločnosti je mládež predovšetkým prvkom jej reprodukčného procesu, nástrojom kontinuity a sociálneho rozvoja základných elementov jej sociálno-triednej štruktúry. Procesuálnosť ako významná dimenzia sociologickej analýzy nachádza plné uplatnenie najmä pri charakteristike súčasnej mladej generácie robotníckej triedy.

Už sám tento termín na rozdiel od termínu robotnícka mládež (tu sa zvyšňuje spätosť tejto skupiny s inými kategóriami mládeže) lepšie vystihuje jej základné dynamické poslanie, ktoré spočíva v sociálnej reprodukcii a rozvoji robotníckej triedy. Pod mladou generáciou robotníckej triedy sa spravidla chápe tak mládež v spoločensko-ekonomickom postavení mladých príslušníkov robotníckej triedy, t.j. robotnícka mládež, ako aj istá časť mládeže,

ktorá sa na začlenenie do robotníckej triedy pripravuje v špecializovaných školských zariadeniach, najmä v SOU, a zaužívalo sa pre ňu označenie učňovská mládež,

Mladá generácia robotníckej triedy a najmä jej sociálny profil sa nemôže stožovať iba so štatistickou charakteristikou učňovskej a robotníckej mládeže podľa takých ukazovateľov, akými sú sociálno-triedna, odvetvová, profesionálno-kvalifikačná, vzdelanostná alebo demografická štruktúra. „Mladá generácia“, ako to inšpiratívne rozlišuje V. S. Markov, „sa nemôže vymedziť iba štatistickými a sociologickými údajmi o tých alebo iných elementoch jej štruktúry, ale predovšetkým o tých, ktorí idú vpred, vyjadrujú najperspektívnejšie tendencie svojej epochy a vedú touto cestou i masy [Markov 1978 : 30].

V sociológii mládeže sa proces integrácie mládeže do spoločenského systému [Suchý 1976 : 417] člení na dve základné etapy — prípravnú a začleňovaciu (realizačnú). V podstate ich možno identifikovať dvoma skupinami mládeže — študujúcou a pracujúcou.

V prvej etape si mladí ľudia vo veku od 14 do 16, 18 a 21 rokov (podľa typu prípravy) v špecifickom sociálnom prostredí osvojujú najvšeobecnejšie poznatky o svete, prírode a spoločnosti, získavajú odborné vedomosti a zručnosti, sústreďujú sa na rozvoj osobnosti, utvárajú svoje životné plány. V druhej etape dochádza ku konfrontácii takto sformovaných predstáv s požiadavkami spoločenskej praxe, s prostriedkami a metódami praktickej životnej činnosti.

Aplikácia tohto najvšeobecnejšieho modelu etáp sociálneho rozvoja mládeže na sociálny rozvoj mladej generácie robotníckej triedy si vyžaduje isté modifikácie. Ich celkové časové rozpätie a vzájomná nadväznosť je diferencovaná podľa jednotlivých kvalifikačno-profesionálnych skupín robotníckej mládeže (nevyučená, zaučená a vyučená). V prípade nevyučenej i zaučenej robotníckej mládeže sa vlastná prípravná etapa prekrýva so začleňovacou etapou. V prípade vyučenej (kvalifikovanej) robotníckej mládeže sa prípravná etapa prekrýva s prípravou na stredných odborných učilištiach (v dvoj-, troj- až štvorročných učebných alebo študijných odboroch) a začleňovacia etapa so zácvičným obdobím. Na prípravu mladej generácie robotníckej triedy však nevystačíme iba s klasickým oddelením týchto dvoch etáp — prípravou na učilišti a začlenením do pracovného kolektívu na pracovisku. Prevádzková prax v štádiu tzv. odborného rozvoja učňa a zácvikové obdobie s pedagogickým neprofesionálnym dohľadom starších príslušníkov robotníckej triedy predstavuje dôležitý integračný prvok v celkovom procese sociálneho rozvoja mladej generácie robotníckej triedy. Prevádzková prax v prípravnej etape a zácvičné obdobie s patronátnym dohľadom v začleňovacej etape stierajú ostré hranice medzi klasickými etapami sociálneho rozvoja mladej generácie robotníckej triedy, čím sa zabráňuje traumatickým zlomom v psychike mladých ľudí pri prechode zo školského do pracovného prostredia.

Sociologický, sociálno-psychologický a pedagogický výskum mládeže podrobne analyzuje svojbytnosť problematiky každej z uvedených etáp z hľadiska formovania zdrojov a sociálneho rozvoja robotníckej triedy. Sociologické výskumy sociálnej adaptácie mladých robotníkov potvrdili, že mnohé problémy, ktoré sa vyskytujú v tejto etape, nemožno objasniť ani riešiť bez toho, aby sme nepoznali a neriešili problémy, ktoré sa vyskytujú v predchádzajúcej etape sociálneho rozvoja mládeže.

Názory o tom, že mnohé ťažkosti, ktoré vznikajú v súčasnosti pri reprodukcii niektorých profesných kategórií robotníckej triedy, sa môžu a treba ich riešiť ešte v období prípravy detí na základných školách, nám umožňujú

konštatovať, že i sociálno-profesionálna orientácia detí na základných školách je špecifickou etapou sociálneho rozvoja mladej generácie robotníckej triedy.

Sociálny rozvoj mladej generácie robotníckej triedy chápe sociológia mládeže ako jednotu troch na seba nadväzujúcich a vzájomne sa podmienujúcich etáp: etapu sociálno-profesionálnej orientácie detí na základných školách a v rodine na robotnícku profesie a SOU, etapu sociálno-profesionálnej adaptácie mládeže pripravujúcej sa v SOU na robotnícku profesie, etapu sociálno-profesionálnej adaptácie vyučencov SOU na robotnícku profesie a kolektívy na pracovisku.

Z obsahovo-predmetného hľadiska stavíme do popredia výskumnej pozornosti problematiku profesionálneho sebaurčenia a rozvoja mladého človeka, jeho orientáciu v systéme stredoškolských pripraviek, v štruktúre profesii, v odvetviach národného hospodárstva, v podnikoch a závodoch a adaptáciu v pracovnom procese a v kolektívoch. Problematiku sociálno-profesionálnej orientácie a adaptácie mladej generácie robotníckej triedy neizolujeme od ostatných aspektov formovania sociálneho rozvoja mládeže, ale organicky ju spájame s otázkami utvárania jej socialistického vzťahu k práci, zvyšovania odbornosti, profesionálneho majstrovstva, celkového kultúrneho rozhladu, hospodárneho vzťahu k socialistickému vlastníctvu, s rozvojom tvorivého a zodpovedného vzťahu k otázkam kolektívu, s rozvojom jej spoločensko-politickej aktivity ako i s ďalšími črtami osobnosti, ktoré sú typické pre všestranne a harmonicky rozvinutú osobnosť socialistického človeka.

Aktuálne problémy sociálno-profesionálnej orientácie mládeže

Mnohoročné skúsenosti a výsledky sociologických výskumov v posledných desiatich rokoch ukazujú, že profesionálna orientácia mládeže v socialistických krajinách sa čoraz väčšmi zameriava na povolania z oblasti zložitej duševnej práce. Vzniká tak protirečenie medzi rastúcimi vyššími potrebami indivíduí a požiadavkami spoločenskej výroby na kádre istého profilu a kvalifikácie, na optimálne rozmiestnenie výrobných síl, ktoré sa charakterizuje ako neantagonistické [Bestužes-Lada, I. V. 1978 : 280]. V tomto svojráznom neantagonistickom protirečení, ktoré je typické iba pre socialistickú spoločnosť, vyúsťujú dve významné tendencie spoločenského vyvinu:

1. *Objektívny proces postupného sociálneho rozvoja robotníckej triedy a družstevného roľníctva, rast ich materiálneho blahobytu a kultúrnej úrovne ich zblížovanie s pracujúcou inteligenciou.* Táto tendencia pôsobí tak, že sociálna základňa, z ktorej sa čerpajú zdroje pre profesie vo sfére duševnej práce, sa neprestajne rozširuje. Vysokú sociálno-profesionálnu orientáciu mládeže robotníckeho pôvodu na profesie zložitej duševnej práce pokladáme za dôležitý aspekt prekonávania sociálnych rozdielov a upevňovania morálno-politickej jednoty ľudu. Tento proces sa všestranne prehĺbuje a usmerňuje v záujme rovnomerného dopĺňania socialistickej pracujúcej inteligencie, keďže vzájomný pomer intergeneračných presunov a sebareprodukcie v tejto skupine je stále dôležitým indikátorom celkového vývinu našej spoločnosti k sociálnej rovnorodosti.

2. *Objektívne pôsobiaca spoločenská deľba práce s uchovanými rozdielmi v charaktere a obsahu práce a z toho vyplývajúcimi rozdielmi v životnej úrovni a spôsobe života medzi fyzicky a duševne pracujúcimi.* Táto tendencia pôsobí tak, že sa ustavične udržiava vysoká príťažlivosť a prestíž takmer všetkých profesií vo sfére duševnej práce nad väčšinou profesií fyzickej práce.

Tabuľka 1. Orientácia žiakov na typy stredných škôl

Typ školy	Plán ČSSR 1981/82	Orientácia žiaci 8. tried ZŠ v SSR (výskum 1980)	Orientácia žiaci 8. tried ZŠ v ČSSR (výskum 1982)
gymnázia	15.2	20.4	24.3
stredné odborné školy	23.2	29.3	33.8
stredné odborné učilištia	58.7	38.6	36.4

Prameň: Macháček, L.: *Sociálno-profesionálna orientácia mládeže a rodina. Sociologický časopis* 1982, č. 2, s. 197.

Tomu zodpovedá aj orientácia žiakov 8. tried základných škôl na jednotlivé typy stredných škôl, ako to ukazuje tabuľka 1.

Záver 15. zasadnutia ÚV KSČ a aprílového zasadnutia ÚV KSS k aktuálnym otázkam ideovovýchovnej práce prvý raz výrazne ukázali, že v posledných rokoch sme svedkami rastúceho úsilia rodičov plne využiť vymoženosti socializmu a poskytnúť deťom čo najvyššie vzdelanie. Táto skutočnosť sa hodnotí pozitívne iba vtedy, keď rodičia orientujú svoje deti na také profesie a študijné odbory, ktoré si vyžadujú smery vedeckotechnického a hospodárskeho rozvoja našej spoločnosti v súčasnej etape. Veľmi dôrazne sa konštatuje výskyt nesprávneho vzťahu určitej časti rodičov k robotníckym profesiam. Tento postoj mládeže a rodičov má nepriaznivý spoločenský dosah, keďže mládež je jedným z najvýznamnejších súčasných zdrojov reprodukcie a sociálneho rozvoja robotníckej triedy. Prekonávanie zotrvačnosti myslenia a predstáv, ktoré sa utvárali po stáročíach o fyzickej práci, presvedčivé objasňovanie podstatných zmien o charaktere a obsahu práce robotníka, a najmä o jeho celkovom spoločenskom postavení v podmienkach socialistickej spoločnosti — to sú úlohy, ktoré označujú dokumenty ÚV KSČ a ÚV KSS ako dlhodobé úlohy ideologickej práce.

Spoločnou podstatou problému vedeckého výskumu a spoločenského usmerňovania zdrojov a sociálneho rozvoja robotníckej mládeže je preto hľadanie nástrojov riešenia neantagonického sociálneho protirečenia medzi sociálne profesionálnou orientáciou mládeže a spoločenskými potrebami reprodukcie a sociálneho rozvoja robotníckej triedy.

Príčiny tohto protirečenia spočívajú vo všeobecnosti: 1. v nízkej polytechnizácii a pracovnej výchove na základnej škole; 2. v zníženej úrovni a objektívnych možnostiach výchovy prostredníctvom práce v mestských, ale aj vidieckych rodinách; 3. v nedostatočnej rozvinutosti a zabezpečení technickej záujmovej činnosti detí v PO SZM; 4. v nedobudovanosti sústavy SOU, najmä z materiálne technického a kadrového hľadiska; 5. v nedobudovanosti výchovného a profesionálneho poradenstva; 6. v nízkej systematickosti a hĺbke poskytovania školských a profesionálnych informácií prostredníctvom masovo-komunikačných prostriedkov; 7. v nedoceňovaní ideovovýchovnej práce SZM a ROH zameranej na rast spoločenskej prestíže učňovskej a robotníckej mládeže.

Tieto skutočnosti spoločne podmieňujú, že sa ustavične obnovujú a udržiavajú negatívne postoje rodičov (najmä z radov zamestnancov) k robotníckym profesiam. Sústredené úsilie strany, štátu a spoločenských organizácií sa v tomto období oprávnenne zameriava predovšetkým na cieľavedomý rozvoj siete SOU s náležitým materiálne technickým zabezpečením (učebne, dielenské priestory,

vybavenie moderných zariadení, ubytovacie priestory), na riešenie úloh v oblasti riadenia prípravy robotníckeho dorastu (najmä zosúladenie spolupráce medzi národnými výbormi a výrobnými organizáciami), v kadrovej vybavenosti SOU (najmä vychovávateľov a majstrov odbornej výchovy, ale aj riaditeľov) [Vlačíhová 1983].

Existujúci stav sociálneho protirečenia medzi orientáciou mládeže a spoločenskými potrebami treba však dávať i do súvislosti s procesmi vedeckotechnického rozvoja vo všetkých odvetviach národného hospodárstva. Problémy vo formovaní sociálne profesionálnej orientácie mládeže sa zvyšujú ako dôsledok pretrvávania nekvalifikovanej ručnej a fyzicky náročnej práce najmä vo zdraví škodlivom prostredí, keďže u mládeže ustavične narastá objem a kvalita odborného a všeobecného vzdelania. Realizácia úloh vedeckotechnického rozvoja, ktoré obsahuje dokument XVI. zjazdu KSČ *Hlavné smery hospodárskeho a sociálneho rozvoja ČSSR na roky 1981—1985*, zabezpečuje mechanizáciu, automatizáciu a robotizáciu výrobných procesov, operačnej a medzioperačnej manipulácie skladového hospodárstva a tým vytvára priaznivejšie vonkajšie podmienky na odstránenie existujúceho protirečenia medzi potrebami národného hospodárstva a orientáciou mládeže. Vedeckotechnický rozvoj predstavuje ten zásadný smer riešenia tohto protirečenia, ktorým sa toto protirečenie likviduje tak, že zanikajú a obsahovo sa menia mnohé z tých profesií a pracovných miest, ktoré nie sú atraktívne ani pre dospelých.

Druhý zásadný smer tohto protirečenia spočíva vo zvýšení účinnosti ideovovýchovej práce, zameranej na to, aby si mládež uvedomila a pochopila objektívne potreby národného hospodárstva a bola pripravená vykonávať aspoň počas istej etapy svojho sociálneho formovania i jednoduchú, netvorivú, fyzicky náročnú, ale spoločensky nevyhnutnú prácu. Pokles prestíže profesií spojených s fyzickou prácou súvisí s pracovnou výchovou detí a mládeže v rodine a škole. Je znepokojujúce, že zmeny v spôsobe života súčasnej mestskej i vidieckej rodiny, vylučujúce deti z produktívnej a obslužnej práce, sa spájajú s podcenením pracovnej výchovy v škole. Konštatuje sa už bežne, že je to dôsledok precenenia tempa vedeckotechnického pokroku, jeho vplyv na redukciu profesií a pracovných miest spojených s fyzickou, málokvalifikovanou a ťažkou prácou [B. S. Pavlov 1984 : 88].

Reforma školy z ZSSR preto, ako to zdôraznil K. U. Černenko [O reforme 1984 : 3], sleduje úlohu plne začleniť do výchovného procesu silu výrobného procesu. Utvárajú sa k tomu materiálno-technické predpoklady (finančné dotácie v plánoch sociálno-ekonomického rozvoja odvetví NH pre organizáciu práce žiakov) a pripravujú právne zmeny (zníženie veku mládeže pre samostatnú prácu v zdravom prostredí, pri dodržiavaní bezpečnosti práce a pod dohľadom skúsených patrónov). Očakáva sa, že „hru na prácu“ nahradí po stupne praktické začleňovanie mládeže do výrobných vzťahov s dôležitými výchovnými efektami: vlastné životné predstavy o socialistickej vlastníctve, pláne, pracovnej a výrobnjej disciplíne, o hodnote vlastnej práce v peniazoch. V koncepcii ideovovýchovej práce s mládežou treba vychádzať z toho, že objektívna potreba rozvoja obsahu práce v robotníckych profesiách sa neprejavuje iba vo všeobecnej homogenizácii s obsahom práce pracujúcej inteligencie. Je síce pravda, ako to konštatujú sociológovia v NDR, že v rámci materiálnej výroby rastie podiel tých odborov, v ktorých na základe prepojenia vedy a výroby sa formuje robotník nového typu s vysokou duševnou úrovňou práce, približujúcou sa práci priemerného príslušníka inteligencie. Táto tendencia sa začína uplatňovať už v tomto desaťročí, avšak skutočný význam nadobudne až v dlhodobej perspektíve. „Ako dôsledok prežívania sta-

Tabuľka 2. Prijímanie mládeže do učebných odborov v r. 1981/82

Učebné odbory	Plán		Plnenie v %	
	spolu	z toho dievčatá	spolu	dievčatá
Federálne ministerstvo hutníctva a ťažkého strojárstva				
ČSR	9707	1480	94.6	73.5
SSR	3642	664	86.7	63.4
Federálne ministerstvo všeobecného strojárstva				
ČSR	8128	1851	97.7	48.2
SSR	7435	2735	82.0	44.5

Prameň: *Stručková, N.: Efektívne využitie práce mládeže. Bratislava, Práca 1984, s. 17.*

rých technológií, ale i zavádzania nových technológií sa reprodukuje taký typ duševných nárokov, pri ktorom nejde o ustavičné zvyšovanie duševnej úrovne, ale o také vlastnosti, ako sú presnosť, schopnosť a pripravenosť vykonávať opakujúce sa operácie a manuálne pohyby, prispôsobenie sa technologickej disciplíny a pod. [Lötsch — Morgenstern 1983 : 66].

Koncepcia profilu nového typu robotníka, ktorý sa pripravuje na SOU, najmä v študijných odboroch s maturitou, a jeho propagácia v širokej verejnosti musí teda súčasne zdôrazňovať, že práca robotníka si vyžaduje i naďalej také špecifické vlastnosti, ktoré sa nespájajú iba s vyššou úrovňou vzdelania. Je to dôležité i preto, že väčšina našej mládeže je typický vzťah k práci predovšetkým ako k prostriedku sebazdokonaľovania a sebarealizácie v spoločnosti. Orientácia na prácu s vyšším obsahom tvorivej a duševne náročnej práce je pozitívny výsledok investícií socialistickej spoločnosti a rodiny do zvyšovania vzdelanosti mládeže, ktorý sa však v spojení so zaostávaním rastu obsažnosti práce v robotníckych profesiách prejavuje v prehĺbujúcom sa nedostatku jej záujmu o profesie málo kvalifikovanej a nekvalifikovanej ručnej práce. Tieto ťažkosti sa pociťujú najmä vo veľkých mestách.

Plán prijímania mládeže do učebných odborov sa r. 1981/82 v ČSSR splnil na 95,6 % (ČSR — 96,3 %, SSR — 94,4 %). Celkové neplnenie sa prejavuje najmä na federálne riadených organizáciách (90,4 %), pričom je podstatný rozdiel medzi ČSR a SSR a to najmä s prihliadnutím na záujem dievčat, ako to ukazujú údaje v tabuľke 2.

Procesy vedeckotechnického rozvoja umožňujú ženám prekračovať hranice tradičných oblastí práce. Pretváranie jednostrannej profesionálnej orientácie dievčat, ich subjektívna nepripravenosť na prípravu v technických odboroch SOU, SPŠ ale aj VŠ neumožňuje prejavíť objektívne prednosti socialistickej spoločnosti, ktoré vyplývajú z dosiahnutej rovnorodosti jej sociálnej štruktúry. Podmienkou zmeny tradičnej profesionálnej orientácie dievčat je, aby ich voľba nevychádzala z existujúcej prestíže povolání, ale z poznania podstatných charakteristík činnosti a pracovných podmienok profesií v strojárstve a elektrotechnickom priemysle. Ako to ukazujú analýzy [Macháček 1985], zatiaľ tomu nezodpovedajú podmienky vo výchovno-vzdelávacom procese (pracovné vyučovanie) a mimoškolskej činnosti žiačok (technická záujmová činnosť) v PO SZM. Spoločenské potreby na štruktúru profesionálnej orientácie mládeže ako celku nemožno však uspokojiť bez toho, aby sa zvýšila

pozornosť na subjektívnu pripravenosť ženskej mládeže reagovať na výzvu vedeckotechnického rozvoja.

SZM a ROH v procesoch socialistickej výchovy mladej generácie robotníckej triedy

Komunistická strana Československa na základe poznávania objektívnych tendencií spoločenského vývoja cieľavedome usmerňuje procesy socialistickej výchovy a sociálneho rozvoja mládeže prostredníctvom činnosti štátnych orgánov, národných výborov, masovokomunikačných prostriedkov a spoločenských organizácií. „Výchova uvedomelého socialistickeho človeka je komplexná úloha. Očakávame,“ zdôraznil v záverečnom slove na 15. zasadnutí ÚV KSČ generálny tajomník ÚV KSČ súdruh G. Husák, „že sa na nej budú v čoraz väčšej miere podieľať spolu so stranou všetky štátne orgány, národné výbory a spoločenské organizácie národného frontu“ [Husák 1980]. Mimo-riadne výrazne sa začína presadzovať tento komplexný prístup v procesoch formovania mladej generácie robotníckej triedy.

Výsledky sociologických výskumov učňovskej a robotníckej mládeže ako aj výsledky sociologických výskumov orientácie mládeže základných škôl na robotnícke povolania ukazujú, že koncipovanie ideovo-výchovnej práce v spoločenských organizáciách, najmä v SZM a ROH, musí rešpektovať reálnu situáciu v utváraní jej sociálno-profesionálnej orientácie.

Sociologický výskum učňovskej mládeže na Slovensku ukázal [Macháček 1980 : 20], že relatívne veľká časť učňovskej mládeže pripravujúcej sa na SOU sa nestotožňuje s typom svojej stredoškolskej prípravy a stále sa orientuje na tie typy stredných škôl, ktoré pripravujú dorast na zamestnanecké a nie na robotnícke profesionálne kategórie.

Analýza motivácie, ktorá priviedla žiaka do SOU, ukazuje, že dominuje motív „učilište mi umožní získať odborné vzdelanie a kvalifikáciu na prácu v povolani“ iba u 55 % skúmanej učňovskej mládeže. Ostatní sa rozdeľujú do dvoch veľkých skupín:

Prvú skupinu tvoria učni, ktorí si zvolili SOU preto, aby im poskytla maturitu a súčasne otvorila cestu na vysokú školu. Svoju voľbu však pokladajú za náhradné riešenie, ktoré ich neuspokojuje a bráni im plne sa s ním stotožniť. Ide najmä o učňov, ktorí prišli na SOU po neúspechu na prijímacích pohovoroch na strednú odbornú školu alebo gymnázium.

Druhú skupinu tvoria učni, ktorí si zvolili SOU preto, že sa podriadili istým vonkajším okolnostiam (blizkosť konkrétneho učilišťa, najväčšia možnosť dostať sa na toto učilište, želanie rodičov), pričom časť z nich by rada zmenila odborné učilište a učebný odbor za iný typ učilišťa alebo odboru alebo by radšej išla ihneď pracovať a zarábať.

I z poznatkov ďalších sociologických výskumov, ktoré realizovali v rozličných závodoch podnikoví sociológovia, vyplýva, že koncipovanie ideovo-výchovnej práce s učňovskou mládežou počas jej učebného pomeru musí rešpektovať okrem hlavnej sociálnej a profesionálnej správne orientovanej skupiny učňovskej mládeže aj dve uvedené okrajové skupiny. Podmienkou jej efektívnosti je teda špecifická zameranosť na tú skupinu učňovskej mládeže, ktorá neráta v budúcnosti s prácou v robotníckych profesiách. Je to špecificky nová úloha, ktorá bude sprevádzať ideovo-výchovnú prácu SZM a ROH s učňovskou a robotníckou mládežou relatívne dlhší čas. Ak tento špecifický prístup absentuje, značí to, že ideovo-výchovné pôsobenie na celok učňovskej mládeže v konkrétnom SOU nedosiahne požadovanú efektívnosť.

Podobne sociologický výskum sociálno-profesionálnej adaptácie mladých

robotníkov v ZŤS, n. p. Košice, potvrdil [Demčák 1984 : 660], že iba medzi tými, ktorí plne realizovali svoje prvotné profesionálne plány (19 % výskumného súboru), prevažujú respondenti s pozitívnym vzťahom k svojej profesii. Najkomplikovanejšie sa tento vzťah utváral medzi respondentmi s pôvodným zámerom študovať (20 %) a medzi tými, ktorí si volili svoju profesiu náhodne (18 %). Pritom priebeh sociálnej a pracovno-profesionálnej adaptácie plní dôležitú úlohu v pozitívnej integrácii mladých robotníkov do robotníckej triedy, vplýva na manifestovanie ich príslušníkov k robotníckej triede a hrdosť na túto príslušnosť.

Osobitná pozornosť sa venuje priebehu sociálno-profesionálnej adaptácii absolventov SOU podľa typov učebných a študijných odborov. Prvé poznatky z ich uplatnenia na základných pracoviskách ukazujú, že absolventi trojročných učebných odborov sú z odbornej stránky lepšie pripravení na súčasné potreby praxe ako absolventi štvorročných študijných odborov s maturitou.

Zdá sa, že tak ako v ZSSR i u nás treba dôslednejšie posudzovať tendencie automatického stotožňovania vysokého všeobecného a odborného vzdelania tejto špecifickej skupiny robotníkov s komplexom vlastností typických pre najlepších predstaviteľov robotníckej triedy ako aj očakávania, že táto medzná vrstva vysokokvalifikovaných robotníkov sa formuje ako budúce jadro robotníckej triedy [Mutagirov 1982 : 45].

V Správe Predsedníctva ÚV KSS O *úlohách a rozvoji strojárstva elektrotechnického a hutníckeho priemyslu po XVI. zjazde KSČ* prednesenej na zasadnutí ÚV KSS s. M. Hruškovičom (apríl 1984) sa zdôrazňuje skutočnosť, že u časti žiakov SOU sa počas prípravy na budúce povolanie nevytvára trvalý pozitívny vzťah, nepestuje sa profesionálna hrdosť a etika. Zaniká odovzdávanie profesie z generácie na generáciu, nepestuje sa vzťah k podnikovým tradíciám a hrdosť na podnikovú značku. Na to všetko treba sústrediť pozornosť v politicko-výchovnej práci a veľmi umne, citlivo a cieľavedome vstúpovať budúcej robotníckej generácii pracovnú kultúru v priamej väzbe na postavenie vedúcej úlohy robotníckej triedy v riadení spoločnosti. Tieto poznatky ukazujú, aké dôležité je zvýšiť kvalitu ideovo-výchovnej práce s mladými robotníkmi — vyučencami SOU, najmä s absolventmi štvorročného štúdia s maturitou, v etape ich sociálno-profesionálnej adaptácie. Naša analýza potvrdila, že problémy sociálno-profesionálnej orientácie mládeže na robotnícke profesie v súčasnej etape vývoja našej spoločnosti sa prenášajú nielen do problematiky práce s učňovskou mládežou, ale aj do práce s robotníckou mládežou. Táto skutočnosť by mala nájsť adekvátny odraz i vo všetkých špecifických formách ideovo-výchovnej práce s mladou generáciou robotníckej triedy v organizáciách SZM a ROH.

Významným subjektom — činiteľom v procese formovania mladej generácie robotníckej triedy — sa preto v súčasnej etape vývoja našej spoločnosti musia stať robotnícke kolektívy. KSČ všestranne podporuje bezprostrednú účasť robotníkov, metodicky usmerňovanú organizáciami ROH a SZM, na procese socialistickej výchovy mladej generácie robotníckej triedy vo všetkých etapách jej formovania.

Rozvíja sa hnutie patronátov BSP nad triednymi a pionierskymi kolektívami základných škôl ako vyššia forma patronátneho dohľadu a pomoci závodov základným školám. Zmyslom tejto činnosti je oboznamovať žiakov s náplňou a obsahom robotníckych profesií, technickou záujmovou činnosťou rozvíjať pozitívny vzťah k tvorivej fyzickej práci, uľahčovať utváranie sociálno-profesionálnej orientácie mládeže v tejto etape jej sociálneho rozvoja. Ako dokumentujú skúsenosti viacerých popredných závodov, novou perspektívnou for-

mou priameho ovplyvňovania profesionálnej orientácie mládeže v zhode s celospoločenskými potrebami sú stanice mladých technikov ROH.

Robotníci vstupujú do výchovy robotníckej mládeže i formou patronátov BSP nad zálohami BSP na SOU. Toto hnutie učňovskej mládeže umožňuje zapájať ju do vyššej formy socialistickej súťaže, ktorá ju podnecuje k lepšej teoretickej a praktickej príprave na výkon robotníckej profesie, utvára dobré predpoklady na rozširovanie jej politického rozhľadu a uvedomenia, uľahčuje jej v konečnom dôsledku prejsť do pracovného procesu a začleniť sa do kolektívu.

Napokon v období prechodu do pracovného prostredia splňajú poprední robotníci funkciu patrónov robotníckej mládeže. Súčasné skúsenosti z rozvoja tohto hnutia potvrdzujú pozitívne výsledky, najmä v oblasti pracovno-profesionálnej, v plnení a prekračovaní výkonových noriem mladých robotníkov, ktorí absolvujú svoju adaptáciu na pracovisku pod patronátom vyspelých robotníkov. Hnutie patrónov robotníckej mládeže ako účinná pomoc starších robotníkov vyučencom SOU pri osvojovaní profesionálneho majstrovstva a pri začleňovaní do pracovného kolektívu predstavuje kvalitatívne novú etapu v rozvoji kontinuity robotníckej triedy.

Poznatzky, ktoré sme získali, umožňujú konštatovať:

1. Jednotlivé hnutia (patronáty BSP nad triednymi a pionierskymi skupinami, stanice mladých technikov, zálohy BSP a patróni robotníckej mládeže) predstavujú z hľadiska sociálno-profesionálneho rozvoja mladej generácie robotníckej triedy účinné formy ideovo-výchovnej práce s perspektívou ďalšieho rozvoja a zdokonalovania.

2. Ich celkový súčasný vplyv na žiakov, učňov a mladých robotníkov je však nedostatočný [Đurica 1983 : 21]. Nie azda preto, že napr. zálohy BSP podchycujú iba asi 9 % žiakov a učňov SOU, dôležitejšia je skutočnosť, že výsledky v zálohách BSP sa dosahujú predovšetkým zásluhou pedagogických pracovníkov SOU (najmä učiteľov a majstrov odbornej výchovy), a nie robotníkmi BSP zo závodov. Organizácie ROH a SZM v závodoch iba veľmi ťažko získavajú dospelých príslušníkov robotníckej triedy na prácu v staniaciach mladých technikov alebo za vedúcich záloh BSP. Podobné ťažkosti majú aj funkcionári ROH a SZM pri získavaní robotníkov do funkcie patrónov robotníckej mládeže.

3. Orgány SZM a ROH venujú zvýšenú pozornosť zovšeobecňovaniu skúseností základných organizácií pri rozvíjaní aktívnej účasti dospelých robotníkov v uvedených formách práce s mladou generáciou robotníckej triedy v jednotlivých etapách jej sociálneho rozvoja. Skvalitňuje sa systém riadenia týchto hnutí a zvyšuje sa ich metodická úroveň.

4. Pri rozvoji týchto významných hnutí mládeže a pracovných kolektívov možno často pozorovať nedostatočné prepojenie práce spoločenských organizácií a hospodárskeho vedenia podnikov a závodov. V mnohých závodoch a podnikoch zabezpečujú túto spoluprácu oddelenia sociológie a psychológie v rámci útvarov pre kádrovú a personálnu prácu. Odbremeňujú dobrovoľných funkcionárov ROH a SZM od „papierovania“ a zabezpečujú, aby aktivita v spoločenskej organizácii sa trvale premietala aj do evidencie činnosti a kádrového profilu pracovníka.

5. Vstup dospelých robotníkov, popredných predstaviteľov robotníckej triedy, do vekovo a sociálne homogenných kolektívov učňovskej mládeže na SOU vnáša do ich činnosti prvky cieľavedomej, zámernej a spoločensky zmysluplnej orientácie na budúce potreby vyplývajúce z požiadaviek fungovania pra-

covných kolektívov. Naopak. Pridelenie mladému robotníkovi patróna z radov pracovného kolektívu umožňuje výraznejšie artikulovať záujmy a potreby mladých vyučencov vo vekovo a sociálne heterogénnych pracovných kolektívoch. V oboch prípadoch, v hnutí Záloh BSP a v hnutí patrónov robotníckej mládeže, je bezprostredný osobný kontakt starších a mladších príslušníkov robotníckej triedy podnetom pre intenzívnejší rozvoj seba výchovy mládeže aj v špecifických hnutiach mládeže, ktoré sa rozvíjajú zásluhou politicko-organizátorskej práce SZM.

Pri rozvoji hnutí mládeže vychádza sa zo zásady, že tam, kde v ideovo-výchovnej práci s mladou generáciou robotníckej triedy absentujú dospelí príslušníci triedy, nemôžeme hovoriť o komplexnosti v prístupe k jej socialistickej výchove. Dialektika vzájomného formovania generácií robotníckej triedy predstavuje jeden z dôležitých aspektov robotníckej politiky KSC a stimuluje komplexnosť celkového systému ideovo-výchovnej práce ROH a SZM s mladou generáciou robotníckej triedy. Prínos bezprostrednej účasti dospelých príslušníkov robotníckej triedy na procesoch socialistickej výchovy jej mladej generácie posudzujeme predovšetkým z aspektu sociálnej zodpovednosti v duchu odkazu klasikov marxizmu-leninizmu: „Najlepší robotníci dobre vedia, že budúcnosť ich triedy, a teda aj ľudstva, celkom závisí od výchovy dorastajúcej generácie robotníckej triedy“ [Marx—Engels 1965 : 225].

Proces vzájomného pôsobenia robotníkov ako príslušníkov robotníckej triedy so školskou, učňovskou a robotníckou mládežou je tak súčasne i jedným z účinných nástrojov formovania subjektívnych vlastností individuálnych robotníkov, ukazovateľom najvyššej úrovne sociálneho rozvoja robotníckych kolektívov. Možnosť ovplyvňovania formovania jednotlivých generácií robotníckej triedy nie v živelných, ale v organizovaných konkrétnych formách rozvíjaných v SZM a ROH predstavuje efektívny nástroj sociálneho rozvoja robotníckej triedy a prehlbovania jej generačnej kontinuity. Dynamizácia procesov sociálnej reprodukcie socializmu prostredníctvom smeny generácií robotníckej triedy závisí teda aj od úrovne spolupráce ideovovýchovnej a politicko-organizátorskej práce SZM a ROH.

Literatúra

- Bestužev — Lada, I. V. a kol.: *Prognozirovanije socialnych potrebnostej moloděži*. Moskva, Nauka 1978.
- Demčák, M.: *K determinácii sociálne profesionálnej adaptácie mládeže*. Sociológia 1984, č. 6.
- Đurica, J.: *Skvalitniť spoluprácu mládeže s ROH*. Odborár 1983, č. 13.
- Husák, G.: *Záverčné vystúpenie na 15. zasadnutí ÚV KSC*. Pravda 1980, 27. 3.
- Charvát, F.: *Dělnická mládež v procesu reprodukce sociální struktury socialistické společnosti*. In: *Práce, mládež, kultura*. Praha, Ústav pro výzkum kultury 1978.
- Charvát, F. a kol.: *Ke stavu a perspektívám výzkumu mládeže*. Sociologický časopis 1982, č. 2.
- Lötsch, M. — Morgenstern, W.: *Aktuální problémy zkoumání rozvoje dělnické třídy NDR*. Sociologický časopis 1983, č. 1.
- Macháček, L.: *Sociálno-profesionálna orientácia detí a mládeže na robotnícke povolania*. Pedagogika 1980, č. 1.
- Macháček, L.: *Formovanie sociálne profesionálnej orientácie ženskej mládeže*. Sociológia 1985, č. 2.
- Markov, V. S.: *Problemy socializacii molodoj generacii*. In: *Molodež, problemy formirovanija i vospitanija*. Moskva, Molodaja gvardija 1978.
- Marx, K. — Engels, F.: *Spisy*, sv. 16. Praha, Svoboda 1965.
- Mutagirov, D. Z.: *Nekotoryje teoretičeskije voprosy formirovanija bezklassovoj struktury obščestva*. Naučnyj kommunizm 1982, č. 4.
- O reforme obščebrazovatelnoj i professionalnoj školy. Moskva, Politizdat 1984.

- Pavlov, B. S.: *Socialno-klassovaja prejemstvennost i vospitanije molodykh rabočich*. Moskva, Nauka 1984.
- Suchý, J.: *Úlohy a problémy socializácie mladej generácie*. Sociológia 1976, č. 5.
- Vlačíhová, M.: *Zvýšiť zodpovednosť za prípravu kvalifikovaných robotníkov*. Pravda 1983, 3. 3.

Резюме

Л. Махачек: Актуальные вопросы социалистического воспитания молодого поколения рабочего класса

При анализе функции молодежи как смены поколений в рамках основных элементов классово-социальной структуры социалистического общества необходимо исходить из тезиса: руководящая роль рабочего класса в процессах воспроизводства структуры социалистического общества проявляется в том, что он становится основным источником пополнения классов и социальных групп социалистического типа и что как исторический субъект развития научно-технической революции он создает предпосылки для качественного преобразования самого себя.

Социологический анализ социального формирования молодого поколения рабочего класса требует обращения адекватного внимания на все этапы этого процесса: социально-профессиональную ориентацию детей в основной школе на учебные специальности средних профессиональных училищ, на социально-профессиональное формирование учеников средних профессиональных училищ, на социально-профессиональную адаптацию выпускников средних профессиональных училищ к местам работы и к коллективам.

Неантагонистическое социальное противоречие между общественными потребностями в определенной структуре образования и квалификации рабочей силы и ориентацией молодежи преодолевается динамизацией научно-технического развития, совершенствованием воспитательно-образовательной системы, так же, как и повышением качества идейно-воспитательной работы Социалистического союза молодежи и Революционного профсоюзного движения. Анализ социалистических движений молодежи (резервы бригад социалистического труда) и рабочих коллективов (наставники рабочей молодежи) показывает, что речь идет о перспективных и эффективных формах работы с молодежью. Они играют знаменательную роль, в первую очередь, при социально-профессиональном формировании той части молодежи, которая первоначально ориентировалась на профессии служащих.

Summary

L. Macháček: Actual Issues of the Socialist Education of the Young Working-class Generation

The analysis of the function of youth as a generation shift of basic elements constituting the class-social structure of socialist society must be based on the following thesis: the leading role of the working class in processes of the reproduction of the socialist society's structure manifests itself in that it is becoming the basic source of the integration of classes and social groups of the socialist type, and, being the historical subject of the development of the scientific and technological revolution, in that it is creating preconditions for its own qualitative transformation.

It is essential for the sociological analysis of the social formation of the young working-class generation to devote adequate attention to all stages of this process: to the socioprofessional orientation of basic-school children to branches of apprenticeship and studies in secondary vocational-training establishments, to the socio-professional formation of students attending such establishments, and to the socio-professional adaptation of graduates from these establishments to workplaces and collectives.

The non-antagonistic social contradiction between the social need of a certain structure of education and labour-power qualification on the one hand and young people's orientation on the other is overcome by the dynamization of scientific and technological development, by improving the educational system, as well as by raising the quality of ideological-educational work of the Socialist Youth Federation and the Revolutionary Trade-Union Movement. The analysis of socialist youth movements (reserves of socialist-work brigades) and of workers' collectives (patrons of working-class youth) shows them to be prospective and effective forms of work with youth. They play a particularly important part in the socioprofessional formation of the part of youth originally oriented to employees' professions.

**Proměny společenského postavení
a uplatnění dělnické mládeže
v socialistickém Československu**

VĚRA KUCHAROVÁ
Pedagogická fakulta UK, Praha
PAVEL KUCHAR
Ústav marxismu-leninismu UK, Praha

Po celé období čtyřiceti let budování socialismu v Československu se v procesech přetváření společenských vztahů a prohlubování vedoucí úlohy dělnické třídy ve společnosti vytvářely základní principy dnešního postavení dělnické mládeže i mladé generace jako celku, principy, založené na postupném odstraňování konfliktních poloh sociálních rozdílů mezi jednotlivými generacemi, mimo jiné proto, že se zde společně formovaly jejich základní životní orientace, charakteristické pro socialistickou společnost.

V sociálním rozvoji socialistické společnosti se vytvářejí nové vztahy mezi mládeží a společností, vymezující zároveň i profilující oblasti péče socialistického státu a komunistické strany o mládež. Jsou jimi: a) vytváření podmínek, materiálních a nemateriálních, pro život mládeže, přípravu jejich představitelů pro aktuální a budoucí společenské uplatnění a naplnění osobních zájmů, potřeb a aspirací v souladu s celospolečenskými cíli a zájmy; b) rozvíjení aktivního přístupu k životu, iniciativního zapojení v jednotlivých oblastech společenského života, poznání vlastního místa ve struktuře společenských vztahů, podněcování a rozvíjení forem účasti v hospodářském, kulturním a politickém dění, formování mladého člověka jako „uvědomělého tvůrce nové společnosti“ [Zasedání 1973 : 9].

Ve vzájemném skloubení a ovlivňování těchto dvou stránek života mladých dělníků se projevuje svým charakteristickým způsobem nová kvalita socialistických společenských vztahů, které umožňují mladým lidem vnášet vlastní iniciativní vklad a svůj specifický tvůrčí potenciál do procesu svého začleňování do společnosti [Matějovský 1982].

Specifický charakter vztahů mezi mládeží a společností v současné etapě je determinován především skutečností, že dnešní mladí lidé již vlastně ve třetí generaci získávají své životní zkušenosti pouze v socialistických společenských podmínkách. Tím, že postrádají sociální a třídní zkušenost předchozích generací, jsou ovlivňovány jejich názory, postoje, hodnotové orientace. Dnešní mladí lidé jsou kritičtější vůči společenskému prostředí v němž žijí, náročnější na své životní podmínky, mají vysoké (ne vždy zcela opodstatněné) životní aspirace a jsou i ne zcela dostatečně vyzbrojeni proti vlivu nepřátelských ideologií. Tyto skutečnosti ovlivňují zejména ideově výchovnou práci s mládeží, která musí neustále rozvíjet své metody a formy a reagovat na aktuální změny ideově-politického charakteru.

Jedním ze základních principů zkoumání vztahu mezi mládeží a společností je respektování skutečnosti sociálně třídní diferenciace mládeže, v níž se odrážejí (byť v určitém vývojovém posunu pod vlivem reprodukčních procesů) základní sociálně třídní vztahy dané společnosti v každé konkrétní historické etapě. F. Charvát zdůrazňuje, „že je to právě kategorie sociální struktury (chápané v širokém smyslu soustav diferenciací společnosti a sociálních vztahů), která významným způsobem přispívá k dynamickému naplňování dialektického vztahu mládež — společnost“ [Charvát 1978 : 19]. Prohlubující se dělba

práce a z ní vyplývající růst potřeby vyšší profesionální specializace vede k relativně se prohlubující diferenciaci jednotlivých socioprofesionálních skupin pracujících, tedy i mládeže. Na druhé straně dosažený stupeň rozvoje společnosti i její explicitně formulované cíle vytvářejí potřebu výraznější kooperace těchto skupin, potřebu pramenící z postupného vyrovnávání sociálních rozdílů mezi jednotlivými sociálními skupinami, z důsledků vědeckotechnického pokroku, z neustálého zvyšování životní úrovně všech skupin pracujících.

Pro marxistickou sociologickou teorii mládeže je charakteristické nejen zdůrazňování třídní podstaty uspořádání společnosti a z ní plynoucí diferenciace mládeže, ale i akceptování těch procesů, které vedou k postupnému sblížování základních strukturních společenských skupin.

Procesy změn v sociální struktuře bývají v základních aspektech spojovány především s vyšší vzdělaností a kvalifikační úrovní mladé generace dělnické třídy a tím i s její vyšší ideově kulturní vyspělostí. Jejich význam je o to výraznější, že se realizují v kontextu dynamického vědeckotechnického rozvoje, podstatným způsobem měnícího celou společenskou realitu, tedy i podmínky života a práce mladých dělníků. Dělnická třída, včetně své mladé generace, zůstává přitom hlavním nositelem těchto procesů, zejména v důsledku svého dominantního postavení v materiální výrobě, avšak její úloha zde do značné míry závisí na reálných proměnách dělby práce a dynamice intenzifikačních přeměn hospodářské struktury. Její nestejnomyšlnost a v některých oblastech či oborech spíše stagnace způsobuje závažné problémy s uplatňováním vzdělanostně kvalifikačního potenciálu mladé dělnické generace, a to v celospolečenských i individuálních souvislostech. Tento stav totiž podmiňuje vznik určitých rozporů mezi představami mladých lidí o vědeckotechnickém pokroku a jeho požadavcích na znalosti a vědomosti člověka a reálnými tempy zavádění nových vědeckých a technických poznatků do každodenního života a práce. Pozitivní důsledky technického rozvoje ve výrobě, které by měly v budoucnu směřovat ke spojování rozmanitých funkčních složek v rámci pracovní činnosti a tím ke stírání základních rozdílů v charakteru a obsahu práce, se dnes ještě projevují spíše rozpornými důsledky. Zatímco dělba práce působí dosud převážně jako diferenciální faktor, pak nejvýraznější důsledky procesů sblížování jsou patrné v charakteristikách volného času, zejména mezi nej kvalifikovanějšími skupinami dělníků a zaměstnanci se středním vzděláním. Stejně příčiny ovšem stojí i v pozadí prohlubující se diferenciace uvnitř některých skupin mládeže, a to relativně nejvýrazněji mezi kvalifikovanými a nekvalifikovanými dělníky. Zde se prokazatelně ukazuje vliv povahy vykonávané práce na mimopracovní složky jejich způsobu života.

Působení této obecné společenské podmíněnosti je pak transformováno individuálními životními drahami, zkušenostmi a aspiracemi. Lze říci, že tam, kde se vědeckotechnický pokrok výrazněji prosazuje v pracovních činnostech individuí a celkových charakteristikách vykonávané práce (pracovní podmínky a vztahy, odměna za práci aj.), tam se odráží i v celkových rysech způsobu života. Tímto zprostředkováním se sociálně ekonomické podmínky a vzdělanostní úroveň projevují v diferenciaci mládeže.

Vědeckotechnický pokrok vytváří potenciální předpoklady pro další proces sblížování postavení, životních činností a základních objektivních zájmů jednotlivých tříd a skupin, avšak uskutečnění těchto předpokladů závisí nejen na jeho dynamice, ale i na zvyšování úlohy subjektivního činitele v tomto procesu.

Přes všechny intervenující vlivy se dnešní tendence ve vývoji charakteru společenské dělby práce prosazují do sociální diferenciace mládeže zejména

prostřednictvím systému vzdělanostně kvalifikační přípravy. Zde nabývá dělnická mládež svých specifických charakteristik, které ji na jedné straně sblíží s ostatními skupinami mládeže (a odlišují od starších generací dělníků) a na straně druhé ji od ostatních vrstevníků odlišují právě v těch rysech, které ji objektivně zařazují do dělnické třídy.

Základní charakteristiky současné dělnické mládeže

Oba základní kontexty utváření specifických rysů postavení mladých dělníků v socialistickém Československu, kterými jsou soudobé tendence sociálně ekonomického rozvoje spolu s procesy vědeckotechnického pokroku, působí jako neodlučitelné vzájemně se doplňující podmínky. Projevují se v životě mladých dělníků řadou pozitivních, ale často i rozporných důsledků, jejichž komplexní analýza musí probíhat v několika rovinách: a) v oblasti sociálního postavení dělnické mládeže a jemu odpovídajících společenských rolí; b) v oblasti podmínek života a stupně jejich osvojování; c) v oblasti vztahů mezi objektivními komponenty života mladých dělníků a jejich odrazem ve vědomí. Tyto roviny jsou navzájem spjaty těsnými vazbami podmíněnosti. Například životní podmínky působí nejen ve své objektivní kvalitě, ale také v tom, jak jsou subjektivně reflektovány a tím akceptovány samotnými mladými dělníky. Veškeré objektivní podmínky a rysy jejich společenského postavení jsou transformovány jejich vědomím, přičemž tato reflexe se většinou stává rozhodujícím stimulem chování a jednání. Tímto zprostředkováním se objektivní podmínky života dnešní dělnické mládeže promítají do konkrétních životních situací, do jejího každodenního života.

Základní charakteristiky dělnické mládeže se zakládají na jejím sociálně ekonomickém postavení. Jeho specifika se projevují v dřívějším nástupu do ekonomicky aktivního života, což má své důsledky v urychlení procesu ekonomického osamostatnění. S rostoucí životní úrovní je tento trend zvláště výrazný. Mladí dělníci tak ve srovnání s ostatními skupinami mládeže nejdříve ztrácejí charakteristiky sociální nedospělosti, a tak se v relativně nejnižším věku zařazují do systému sociálních aktivit dospělé populace. To se odráží v jejich dřívějších nárocích na společenskou pomoc, například v oblasti bytového zabezpečení, péče o děti, i při řešení některých negativních průvodních jevů dnešního rodinného života (jako je vysoká míra rozvodovosti). Přitom však současně u mladých dělníků dochází k relativnímu zkrácení průměrné doby saturace hmotných potřeb. (1)

I do těchto základních rysů, jako determinant daných sociálně ekonomickým postavením mladých dělníků, zasahují vývojové změny: v dlouhodobé retrospektivě rostoucí celková životní úroveň se u nich promítá v určité reorientaci preferovaných zájmů a potřeb, zejména zaměřením na materiální hodnoty, při současném růstu nároků na možnosti saturace svých potřeb a zájmů.

Relativní snížení dynamiky vnitřního společensko-politického života ve srovnání s poválečným obdobím (spolu s globálními změnami životního způsobu) se promítlo do určitého omezení zájmu dělnické mládeže o zapojení do společensko-politického dění. Subjektivní příčiny nižší úrovně jejich společensko-

(1) Např. dynamika růstu individuálních příjmů je u dělníků v prvních letech po nástupu do praxe relativně nejvyšší, pak však dochází, na rozdíl od jiných socioprofesionálních skupin, k určité stagnaci. Naproti tomu jsou však materiální podmínky v dělnických rodinách ovlivněny nižší hmotnou pomocí mladým manželům ze strany prarodičů a větším počtem dětí [Hartl, Večerník 1979 : 319, 322].

politické aktivity bývají často navíc objektivně podporovány zúžením prostoru pro angažovanost (náročnost řízení výrobního procesu v podmínkách intenzifikace vyžaduje vysokou specializaci, která redukuje škálu možností účasti pracujících na řízení v tradiční vertikální struktuře řídicích funkcí). Pasivitě části dnešní mladé generace je nutno chápat i jako výraz určité skepse vůči možnostem mladého člověka podílet se na řízení v pracovní oblasti, a tím spíše v celospolečenském měřítku. Napomáhají tomu mimo jiné některé potíže v organizaci a řízení hospodářských jednotek, kde je často nutnost zvýšeného pracovního úsilí dělníka, jako „výkonného“ subjektu, chápána (a to nikoliv v rozporu s realitou) jako substituce nedostatků v řídicí sféře.

Kritická analýza vybraných aspektů životní situace a životních podmínek dnešní dělnické mládeže v ČSSR signalizuje některé rozpory v jejich vývoji. Oproti poválečným letům socialistické výstavby, kdy bylo společenské úsilí o kvalitativní proměny životních podmínek dělnické mládeže doprovázeno její spontánní pracovní a společenskou angažovaností, se dnes mění dynamika vývoje jednotlivých komponentů života mladé generace dělníků i jejich vzájemný vztah. Podmínky života dnešních mladých lidí jsou určovány vysokou životní úrovní, upevňováním sociálních jistot, otevřenými možnostmi pracovního uplatnění a dalších forem seberealizace. Tyto skutečnosti nejsou vždy adekvátně doprovázeny změnami ve vědomí. Diskrepance se projevuje například v hodnotových orientacích, prokazujících růst spotřebních zájmů a zaměřenost na individuální prospěch. Zainteresovanost na společenském dění není vždy chápána jako žádoucí a jako přinášející užitek či ocenění. Tyto skutečnosti se odrážejí i v nedostatečném uvědomění společenské spoluzodpovědnosti u mladých dělníků.

Ty podmínky života dělnické mládeže, v nichž bylo dosaženo vysoké úrovně a všeobecného zpřístupnění, se nemohou zcela prosadit, nejsou-li aplikovány v konkrétních životních situacích a činnostech mladých dělníků, tzn. nejsou-li jimi patřičně osvojeny. Vezměme jako příklad oblast kultury: její vyspělost, rozmanitost a všeobecná dostupnost, jež je výsledkem její demokratizace, bývá využívána různými skupinami mládeže různými způsoby. Například právě v této oblasti je dělnická mládež v důsledku sociálně kulturních okolností svého života znevýhodněna v míře osvojení této konkrétní životní podmínky. Takto mohou rovnocenné podmínky působit spíše v diferencujícím než v integračním smyslu.

Souhrnně lze říci, že pro dnešní dělnickou mládež je na jedné straně charakteristická vysoká životní úroveň, zvyšování vzdělanosti a kulturnosti, dynamika rozvoje možností profesního a společenského uplatnění, upevňování sociálních jistot a rozšiřování prostoru pro společenskou adaptaci a integraci. Současně však na druhé straně nelze zastírat některé negativní jevy, jež lze celkově charakterizovat jako nižší tempa změn v sociálně ekonomickém postavení a sociálně politických aspektech života mladých dělníků ve vztahu k jejich aspiracím i k dlouhodobým společenským cílům. Vyrovnávání dynamiky změn v jednotlivých komponentech života dělnické mládeže se stává hlavním směrem jejího dalšího sociálního rozvoje.

Aktuální souvislosti vzdělání a kvalifikace dělnické mládeže ve vztahu k jejímu pracovnímu uplatnění

Postavení dělnické mládeže jako společenského subjektu perspektivně přebírajícího úlohu vedoucí společenské síly je výchozí charakteristikou, která ji odlišuje od ostatních skupin mládeže ve všech základních souvislostech — ekonomických, společenských, politických a kulturních. Dnešní dělnická mlá-

Tabulka 1. Oborově profesní struktura dělníků a provozních pracovníků v ČSSR podle věku*)

Věková skupina	Dělníci v země- dělství	Dělníci v těžbě	Dělníci ve vý- robě	Dělníci stavební	Provoz- ní pra- covníci	Celkem	Podíl dělní- ků ze všech ekonomicky aktivních
15—24	7.3	3.6	49.3	10.4	29.4	100	73.2
25—34	10.2	5.1	38.7	9.2	36.8	100	65.7
35—44	12.8	6.1	36.6	7.0	37.5	100	61.0
45—54	17.2	5.9	33.4	7.4	36.1	100	64.6
55—64	11.1	8.2	28.6	12.4	39.7	100	59.7
celkem	12.2	5.6	37.8	8.6	35.8	100	64.8

*) Pramen: *Šetření třídní a sociální struktury ČSSR 1978.*

dež přebírá — stejně jako její předchůdci — rozhodující postavení v materiální výrobě. Rámcovým ukazatelem jejího sociálně ekonomického postavení jsou proměny odvětvové a oborové struktury dělnické třídy. V dlouhodobé retrospektivě se měnilo její odvětvové složení nejprve ve prospěch dělníků v průmyslu, zejména na úkor zemědělských dělníků a v posledních letech progresivně rostou počty a podíly dělníků v odvětvích terciární sféry. Uvnitř jednotlivých odvětví se podle míry zavádění mechanizace a automatizace mění struktura dělnických pracovních míst v tom směru, že na jedné straně přibývá podíl intelektové i z hlediska samostatného rozhodování a odpovědnosti náročnějších dělnických profesí, ale na straně druhé rostou i požadavky na nekvalifikované a zaučené dělníky. Řada autorů již delší dobu upozorňuje na možnosti dočasné relativní dekvalifikace dělnické práce v procesu postupného zavádění vyspělé techniky do výroby: „Diferencovaný rozvoj materiální složky výrobních sil by v budoucnu mohl vést k určitým rozporům, projevujícím se rozšiřováním málo kvalifikované práce v oblasti vyšších stupňů mechanizace výroby..., ale i při dílčí automatizaci (kde by se ev. dělník mohl stát levnou funkční částí automatu, např. při vkládání materiálu). V podmínkách socialistických výrobních vztahů musí být tyto rozpory řešeny vždy ve prospěch člověka“ [Zajíček, Aulehla, Šimek 1981 : 95]. Kritika aktuálních negativních dopadů částečné automatizace výroby je ovšem současně spojována s optimistickým hodnocením perspektivních možností jejich řešení.

Obě hlediska (tj. odvětvové i oborově kvalifikační) jsou v kontinuu věkových kohort patrna z tabulky 1. Přes nepříliš výrazný vliv mezigeneračních diferencí, který ani nebyl předpokládán, je zde patrný trend k relativně vyššímu pracovnímu začleňování mladých dělníků ve výrobě a ve stavebnictví, což jsou odvětví, která mohou v průměru nabídnout v relativně vyšší míře ty kvality práce, které si mladí dělníci cení nejvíce: vyšší technickou a technologickou vybavenost, větší možnosti uplatnění vzdělání a kvalifikace i vlastní iniciativy a vyšší výdělek. V těchto charakteristikách jsou poměrně velké možnosti dávány i provozním pracovníkům (tj. především v terciární sféře), avšak zde jde o skupinu specifickou svou výraznou vnitřní diferenciací, a tedy těžko hodnotitelnou bez detailnější analýzy. Jde mimo jiné o skupinu zahrnující řadu dnes atraktivních dělnických povolání, která se stávají velice často „cílovými“ při flukтуаčním chování. Nižší podíl mladých dělníků v této skupině lze tedy vysvětlit tím, že k takto zacílené fluktuaci dochází až po určité délce praxe, zejména ve výrobě.

V souvislosti s proměnlivostí oborově profesní struktury dělníků ve věkové

Tabulka 2. Podíly mladých kvalifikovaných dělníků podle pohlaví a věku v letech 1970 a 1981*)

Věková skupina	1970		1981	
	muži	ženy	muži	ženy
20—24	70.2	46.3	81.7	54.2
25—29	66.7	30.1	77.9	38.9
30—34	62.8	23.1	76.7	45.6

Poznámka: Vzhledem k tomu, že jde o různé zdroje údajů, lze porovnání chápat spíše jako orientační, avšak rozdíly jsou dost výrazné, aby byly prokazatelné (v datech Sčítání 1980 byla kvalifikace dělníků zjišťována jinak, než roce 1970).

*) Pramen: Sčítání 1970. Mikrocensus 1981.

diferenciaci se dostáváme k problematice v současné době velice aktuální: rozporu mezi „aktuálními potřebami a možnostmi národního hospodářství a sociálními cíli společnosti i aspiracemi a zájmy pracovníků“ [Hudeček, Vítečková 1984 : 492—493], jinak řečeno rozporu mezi rostoucím vzdělanostně kvalifikačním potenciálem dělnické mládeže (a pracujícího obyvatelstva obecně), vyvolaným sociálně politickými a kulturními zájmy socialistického státu na straně jedné a skutečnými podmínkami zajištění ekonomické efektivity vzdělání na straně druhé. Jde o konfrontaci ekonomických a sociálně politických cílů, nebo spíše o disproporce mezi vývojem v jednotlivých oblastech společenského života v určité etapě socialistické výstavby? Odpověď na tuto otázku je velice složitá, vyžaduje hlubokou a komplexní analýzu, přesahující možnosti této stati. Záleží bezpochyby na tom, k jaké úrovni společenských vztahů je tato otázka vztažena. V hospodářské praxi lze ovšem nalézt příklady potvrzující obě varianty odpovědi.

Vzdělanost a kvalifikovanost dělnické třídy v ČSSR neustále roste, a to zejména v mladších generacích. Jak ukazuje tabulka 3, obsahující souhrnné údaje o vzdělanostní struktuře dělníků, roste v mladších věkových kategoriích především podíl vyučených, o něco méně výrazně rostou podíly a počty středškolsky vzdělaných dělníků. Tento trend i jeho tempa jsou v zásadě shodné s obecnými tendencemi v evropských socialistických zemích [Kuchařová 1984]. Je nutné zde zdůraznit, že vysoký podíl vyučených již dnes není výsadou nejmladších skupin dělníků, jak tomu bylo v nedávných letech, ale že zahrnuje dělníky až do 35—40 let věku. Můžeme tedy říci, že pomyslná čára kvalifikačního rozhraní probíhá okolo čtyřicátého roku věku dělníků. V současnosti, kdy již bylo dosaženo relativně vysoké vzdělanostní úrovně dělnické třídy, se proto dostávají do popředí otázky zkvalitňování vnitřní struktury vzdělanosti, a to zejména ve vztahu k požadavkům národního hospodářství.

Z analýzy statistických dat vyplývá přetrvávání výrazných diferencí mezi vzdělanostní úrovní některých skupin obyvatelstva, zejména pokud jde o odlišnosti územních oblastí a o rozdíly mezi muži a ženami. Platí to ve stejné míře také o vzdělanostní diferenciaci uvnitř dělnické třídy. Tyto diskrepance se udržují i mezi dělnickou mládeží, jak to ilustrují data ze Sčítání i z dalších celostátních šetření (tabulky 2 a 3). Tabulka 3 zobrazuje i rozdíly v kvalifikovanosti věkových skupin v rámci dělnické mládeže. Ukazuje, že tempa vyrovnávání rozdílů mezi muži a ženami jsou i za poslední léta nižší než postupný růst kvalifikace nástupem nových kvalifikovanějších populačních ročníků.

Vzdělanostní diferenciaci dělnické mládeže do jisté míry koresponduje s jejím odvětvovým složením, jak bylo uvedeno výše. Přestože zde neexistují přímé vazby, rámcově lze považovat odvětvovou strukturu, zejména poměr mezi

Tabulka 3. Vzdělanostní diferenciacie dělníků podle věku a pohlaví*)

Věková skupina		základní	vyučení	odborné	Vzdělání střední odborné	střední všeobecné
Muži						
	20—24	17.3	75.3	1.5	4.9	0.9
	25—29	21.3	71.6	1.5	4.8	0.7
	30—34	22.3	70.1	2.0	4.6	0.9
	35—39	27.3	62.2	3.0	5.1	1.4
	40—44	32.8	55.7	6.6	4.2	0.4
	45—49	39.7	46.2	9.4	3.6	0.8
	50—54	44.3	45.3	5.1	3.3	0.6
	55—59	53.0	33.9	8.3	2.5	1.0
	60 a více	58.6	25.9	8.7	3.4	1.8
celkem		33.4	57.0	4.1	4.2	0.9
Ženy						
	20—24	44.4	49.0	2.8	2.4	0.9
	25—29	59.7	34.3	2.4	2.2	0.9
	30—34	53.1	41.1	2.7	1.8	0.8
	35—39	68.6	25.4	2.9	1.8	1.0
	40—44	72.8	20.9	4.2	1.4	0.6
	45—49	80.2	12.5	5.6	0.5	0.2
	50—54	77.2	15.4	6.1	0.5	0.3
	55—59	83.1	8.2	6.7	0.6	0.3
	60 a více	88.2	5.2	3.9	0.3	0.7
celkem		69.9	24.1	3.4	1.4	0.7
Muži a ženy celkem		45.3	46.3	3.9	3.3	0.8

*) Pramen: *Mikrocensus 1981*.

primárním, sekundárním a terciárním sektorem za podmiňující faktor vzdělanostního rozvoje dělnické třídy. Potom proměny mezi odvětvovou a profesní strukturou jednotlivých generací také korespondují s proměnami vzdělanosti, přičemž zde existuje ambivalentní vztah. Pro dělníky v průmyslu je nejtypičtější formou dělnické kvalifikace vyučení, zatímco v terciárním sektoru je relativně vyšší podíl dělníků se středním vzděláním, ale současně i větší podíl dělníků se základním vzděláním bez jakékoliv kvalifikace. Svůj vliv na rozvoj vzdělanostní struktury má i zvyšování počtu a podílu dělníků ve výzkumné a vývojové základně, kde vzrostl v roce 1980 (ve srovnání s rokem 1970) na 121,7 % (zatímco za stejnou dobu zde vzrostl počet odborných pracovníků na 119,2 % [Statistická ročenka 1981 : 247] a kde je jejich vzdělanostní úroveň celkově vyšší.

Základními zdroji reprodukce dělnické pracovní síly v dlouhodobé retrospektivě zůstávají absolventi učňovských škol. Jejich podíl v bilanci pracovních sil mládeže zůstává sice více méně neměnný (pohybuje se okolo 45 %), avšak k podstatnějším změnám dochází v jejich oborové struktuře. Pozornost je dnes věnována především těm oborům, které se jeví z hlediska současných i budoucích potřeb hospodářského vývoje jako perspektivní (zejména některé elektrotechnické a strojírenské obory). Prohlubující se intenzifikace národního

hospodářství, spolu s jeho relativní nasyceností pracovními silami v některých odvětvích, ovšem v dalším vývoji patrně vyvolá potřebu určité redukce jejich dalšího přírůstku. Jak zdůrazňují někteří autoři [Lötsch, Morgenstern 1983], lze předpokládat, že se tato tendence nevyhne ani pracovníkům v dělnických profesích.

Značným problémem vzdělanostně kvalifikační struktury dělnické třídy a současně hlavním objektem již probíhajících i budoucích kvantitativních a kvalitativních změn v jejím vývoji zůstává skupina mladých lidí nastupujících bez předchozí kvalifikační přípravy přímo do pracovního procesu na nejméně kvalifikačně náročná pracovní místa. Abstrahujeme-li od sociálních, sociálně psychologických i etických charakteristik části mládeže patřící do této skupiny, které jsou předmětem zájmu dalších vědních disciplín (zejména psychologie), vyvstávají v plné náležitosti ekonomické a politické souvislosti reprodukce, respektive převážně autoreprodukce skupiny lidí na nejnižších stupních vzdělanostní a kvalifikační škály. Významnou cestu k její eliminaci vytyčuje nová výchovně vzdělávací soustava zavedením povinného středního vzdělání pro veškerou mládež. Řešení daného problému má však daleko širší souvislosti. počínaje vzdělanostně kulturním klimatem v některých skupinách obyvatelstva až po sociálně ekonomická opatření společnosti. V jejich rámci bude možné vytvářet předpoklady pro snižování podílu skupiny nekvalifikovaných dělníků především rychlejším a hlavně všestrannějším zaváděním vědeckotechnického pokroku do konkrétních pracovních činností, tzn. odstraňováním v současnosti nutných pomocných pracovních funkcí, provádějících současnou úroveň mechanizace a automatizace výroby. Vzhledem k tomu, že realizace těchto požadavků v jejich komplexnosti je záležitostí dlouhodobou a s ohledem na stávající úroveň vědeckotechnického pokroku u nás spíše perspektivní, je třeba v dané souvislosti hledat jiná, byť pouze dílčí možná řešení, zejména v rámci zkvalitňování výchovného procesu. Jde především o prohloubení jeho účinnosti v oblasti pracovní výchovy dětí a mládeže, formování profesních orientací, zvyšování informovanosti o společenských potřebách budoucího vývoje pracovních sil apod.

Kvalitativně novým prvkem kvalifikační přípravy mladých dělníků je zavedení a postupné rozšiřování studijních učebních oborů s maturitou. I když nelze popřít, že do značné míry přispívají k plnění úkolů zkvalitňování a rozvíjení vzdělanostně profesionální přípravy mladých dělníků a k otevření cesty jejich plnějšího společenského uplatnění, a tím naplnění sociálně politických cílů nové koncepce výchovně vzdělávacího systému v ČSSR, není možné současně zastírat problémy, které zatím tyto směry výuky učňů vyvolaly. Vedle organizačních a didakticko-pedagogických obtíží, které jsou do značné míry logické a v dané souvislosti vedlejší, zde především dochází k rozporu mezi individuálními a společenskými aspiracemi a zájmy, spjatými s výchovou učňů ve studijních oborech. Zatímco společenský zájem se koncentruje do zvyšování úrovně přípravy mladých dělníků pro práci a pro život, v individuálním pojetí často převládá chápání učebních oborů s maturitou jako nové, popřípadě náhradní formy získání středoškolského vzdělání. Nutno říci, že ve společenských souvislostech došlo k nepředpokládané diskrepanci mezi takto zvýšeným vzdělanostním potenciálem mladé dělnické generace a skutečnými potřebami národohospodářské sféry, které nevzrůstají takovým tempem, aby umožnily adekvátní profesionální uplatnění většiny absolventů studijních učebních oborů. Zejména závažná je však skutečnost diametrální odlišnosti individuálních aspirací spjatých s absolvováním těchto oborů. Větší počty populačních ročníků absolvujících v posledních letech základní školu a rela-

tivní stagnace přijímání studentů na střední odborné školy a gymnázia mají za následek relativně vyšší úroveň intelektových schopností nově přijímaných učňů obecně a ve vybraných studijních oborech zvláště. Tento, v obecných rysech pozitivní jev skrývá řadu problémů: a) absolventi se neidentifikují s postavením vysoce kvalifikovaných dělníků, ale spíše aspirují na technicko-hospodářské funkce, jejichž obsazování je však dostatečně zabezpečováno absolventy odborných škol; b) kladou vysoké požadavky na uplatnění získané kvalifikace, která se v konfrontaci s realitou vykonávané práce promítá ve vyšší nespokojenosti s jejím využíváním, nižší úrovni integrovanosti v zaměstnavatelských organizacích, vyšší míře kritičnosti vůči okolnostem adaptačního procesu (jednání nadřízených a spolupracovníků, míře samostatnosti v práci, možnosti iniciativy a účasti na řízení). Závažným důsledkem těchto skutečností je, že z řad absolventů těchto učebních oborů se ve vyšší míře rekrutují potenciální fluktuanti a dělníci „ztrácející“ svoji kvalifikaci, protože v mnoha případech odcházejí mimo obor kvalifikace, a to i na méně kvalifikovaná, avšak pro ně podstatně atraktivnější místa (především mimo oblast tovární výroby).

Svým způsobem rozporný vztah mezi rostoucí vzdělanostně kvalifikační úrovní dělnické mládeže a společenskými možnostmi jejího uplatnění v práci a mimo ni má mnohostranné následky.

Dnes existující disproporce mezi kvalifikační úrovní dělníků a kvalifikačními nároky na dělnická povolání se projevují například v tom, že na jedné straně přetrvává velký podíl namáhavé monotónní práce s nízkými nároky na kvalifikaci, zatímco na druhé straně v některých oborech a odvětvích existuje citelný nedostatek kvalifikovaných dělníků. S tím opět kontrastuje tíživý problém nedostatečného využívání kvalifikační úrovně některých skupin dělníků, včetně dělnické mládeže, a to ve dvojí formě:

- a) nebývá dostatečně využívána úroveň kvalifikace,
- b) nebývá využívána forma nebo obor vzdělání či kvalifikace.

Z empirických výzkumů je zřejmé, že problémy typu a) se dotýkají mladých lidí relativně častěji než starších a problémy typu b) se naopak týkají spíše starších věkových kategorií.

Tempo vzdělanostně kvalifikačního rozvoje pracovních sil, které je důsledkem procesu demokratizace vzdělání v socialistické společnosti, v některých oblastech národního hospodářství předstihuje společenskou poptávku [Hradecký 1983]. V důsledku toho dochází často v procesu zařazování mladých lidí na pracovní místa k určitým konfliktům mezi představiteli různých věkových skupin (lišících se i vzdělanostní úrovní) pracovníků.

Rozdíly mezi věkovými skupinami ilustrují některá data z výzkumu Třídní sociální struktury ČSSR 1978. Údaje v tabulce 4 (čerpají z tohoto výzkumu) ukazují vyšší úroveň shody mezi požadovaným a dosaženým vzděláním u mladších pracovníků než u starších. Lze předpokládat, že na jejím následném poklesu úměrně s věkem pracovníků se podílí zejména struktura motivů jejich flukuačního chování.

Míra uplatnění kvalifikace je v jednotlivých věkových skupinách ovšem odrazem dosažené úrovně vzdělání. Nejnižší průměrný věk pracovníků využívajících svoji kvalifikaci byl v tomto výzkumu zaznamenán ve skupině respondentů s úplným středním vzděláním — odborným i všeobecným, ale i ve skupině vyučených. S vyšší vzdělání klesá průměrný věk, v němž je využíváno vzdělání pracovníka. Naproti tomu nejvyšší věkový průměr byl zjištěn u lidí s nižší kvalifikační přípravou, než je na jejich pracovním místě požadovaná.

Tabulka 4. Úroveň shody mezi požadovaným a skutečným vzděláním podle věku a pohlaví (relativní četnosti v %)*)

Věková kategorie úroveň shody	pohlaví	do 19 let	20—24	25—29	30—34	průměr všech věkových kategorií
shoda	muži	77.9	69.4	66.8	67.0	62.0
	ženy	72.7	68.1	61.8	56.6	53.8
požadované vzdělání vyšší	muži	3.4	5.7	7.8	8.4	15.9
	ženy	10.9	9.3	10.5	15.3	20.2
požadované vzdělání nižší	muži	18.6	24.9	25.3	24.6	22.1
	ženy	16.4	22.6	27.7	28.2	25.9

*) Pramen: Šetření třídní a sociální struktury ČSSR 1978.

Třebaže diskrepance mezi nabídkou a poptávkou v oblasti vzdělání a kvalifikace mladých dělníků zde byly dokumentovány především statistickými údaji, odráží se v nich přirozeně i subjektivní hodnocení. Jde například o již zmíněnou vyšší kritičnost mladých dělníků vůči využívání své kvalifikace a možnostem uplatnění individuálních schopností. Mladí lidé v těchto souvislostech hodnotí spíše vnější okolnosti než svoji vlastní práci a svůj skutečný přínos k plnění pracovních úkolů. Z empirických dat je zřejmé, že u mladších dělníků je adekvátněji oceňována vyšší kvalifikace jejich zařazováním do provozů s vyšší úrovní technické vybavenosti, než je tomu u starších dělníků (tabulka 5), přesto však jsou mladí dělníci i s tímto aspektem vykonávané práce méně spokojeni.

Rozpornost subjektivního hodnocení a společenské efektivnosti vzdělání mladých dělníků se projevuje také v otázce dalšího zvyšování jejich kvalifikace v průběhu ekonomické aktivity. Kromě základní subjektivní motivace, soustřeďující se na zvyšování příjmů a profesionální vzestup, zde působí i tlaky objektivního charakteru, jako je určitá míra zastarávání profesí, změn v technologii výroby atd. Rozpory se v této oblasti projevují například mezi vyjadřovaným zájmem o další zvyšování kvalifikace a skutečnými individuálními předpoklady pro další studium, ale také mezi tímto zájmem a skutečně realizovaným dalším studiem. Všeobecně vyjadřovaný pozitivní postoj pracující mládeže ke vzdělání se dostatečně nepromítá do realizovaných životních drah, a dokonce se ani neodráží v individuálních životních ambicích nebo

Tabulka 5. Srovnání strojní vybavenosti vykonávané práce u mladých (do 30 let) a starších dělníků podle kvalifikace*)

Technická úroveň stroje	Dělníci se základním vzděláním		Dělníci vyučení	
	mladí	starší	mladí	starší
jednoduchý	26.7	6.3	25.7	31.0
mechanizovaný	42.2	75.0	42.9	59.5
částečně automatizovaný	25.6	18.8	24.1	7.1
plně automatizovaný	4.4	—	4.2	—
nezařazený	1.1	—	3.1	2.4

Poznámka: V ostatních vzdělanostně kvalifikačních skupinách byly ve výzkumu jen velmi nízké četnosti, takže diferenciaci uvnitř těchto skupin nebyla průkazná.

*) Pramen: Šetření třídní a sociální struktury ČSSR 1978.

jednání zaměřeném na další vzdělanostní a kvalifikační růst. Dochází tak k určité korekci aspirací, spojených s vysokým hodnocením vzdělání, realitou každodenního života a individuálními možnostmi (věk, bydliště, povaha vykonávané práce, rodinný stav).

V uvedených souvislostech se vzdělání jeví jako jedna ze základních podmínek utváření životních perspektiv mládeže, a to jak v sociálním smyslu — zejména jako nástroj tvorby relativně rovnocenných, individuálně podmíněných životních šancí, tak ve smyslu materiálního zabezpečení a ekonomického uplatnění — tzn. jako předpoklad výkonu kvalifikované práce ve zvoleném oboru.

V kontextu dnešního ekonomického a kulturního života v ČSSR se zvyšuje zájem o vzdělání, ale ztížené sociálně ekonomické podmínky současně vytvářejí situaci, v níž rostou problémy při využívání rostoucího vzdělanostního potenciálu dělnické mládeže. S nástupem nových generací bude docházet postupně k relativnímu nasycení aktuální společenské potřeby vzdělání v jeho celkové kvantitativní úrovni, nikoli však z hlediska žádoucí vzdělanostní struktury. Další rozvoj vzdělání dělnické mládeže proto musí probíhat v jeho kvalitativních aspektech, jak to naznačuje v současnosti zaváděná nová výchovně vzdělávací soustava.

Závěr

Vývoj socialistické společnosti vytváří v záměrně řízeném procesu kvalitativního růstu materiálně technické základny a rozvoje socialistických společenských vztahů stále příznivější podmínky pro život a práci mladých dělníků. V tomto rámci jsou podporovány ty progresivní charakteristiky soudobé dělnické mládeže, které ji umožňují přebírat společenskou úlohu dělnické třídy. Současně se vytvářejí podmínky pro překonávání některých nově vzniklých problémů v životních podmínkách, činnostech i ve vědomí mladých dělníků, které jednak určitým způsobem komplikují generační kontinuitu dělnické třídy, jednak jsou jedním z faktorů stávající diferenciaci mládeže. Jde zejména o rozšiřování perspektiv společensko-kulturního rozvoje i o přeměny struktury dělnických pracovních příležitostí odstraňováním nekvalifikované práce. Postupné proměny vzdělanostně kvalifikačních charakteristik dělnické mládeže se budou perspektivně projevovat ve zlepšování podmínek pro všestranné společenské zapojení, zaměřené na seberealizaci individuí ve společenském i individuálním životě.

Při vytváření podmínek života mládeže plní socialistická společnost řadu náročných, v kratší či delší době řešitelných úkolů, zaměřených na její všestranný sociální rozvoj. Avšak potenciální perspektivní možnosti, které jsou rámcově zaručeny, nejsou vždy — v důsledku mnohostranné podmíněnosti vnitřními a vnějšími sociálně ekonomickými a sociálně politickými vlivy — adekvátně transformovány do aktuálních životních podmínek a tím i do činností mladých dělníků. Je zde nutné překonávat řadu problémů, dočasných nedostatků a komplikací, zdánlivě či skutečně retardačních tendencí ve vývoji jednotlivých komponentů jejich života.

V této stati byly naznačeny jen některé nejnaléhavější problémy, na jejichž řešení závisí další kvalitativní změny nejen ve vývoji dělnické mládeže samé (týkající se např. společensko-kulturního života, politických aktivit, zainteresovanosti na společenských zájmech aj.), ale do jisté míry i celé společnosti.

Literatura

- Dokumenty III. sjezdu SSM.* Praha, Mladá fronta 1982.
- Hartl, J. — Večerník, J.: *Přeměny dělnické rodiny v socialistickém Československu.* Sociologický časopis 1979, č. 3—4.
- Hradecký, S.: *Vzdělání jako významný faktor rozvoje socialistické společnosti.* Nová Mysl 1983, č. 3.
- Hudeček, J. — Vítěčková, J.: *Začleňování mládeže do pracovního procesu.* Sociologický časopis 1984, č. 5.
- Charvát, F.: *Dělnická mládež v procesech reprodukce sociální struktury socialistické společnosti.* In: *Práce, mládež, kultura.* Praha, Ústav pro výzkum kultury 1978.
- Komunistická strana Československa a mládež.* Praha, Mladá fronta 1976.
- Klopov, L. A. — Gordon, E. V.: *Socialnyj progress sovětskogo obščestva i perspektivy razvitiya rabočego klassa.* Pracovní materiál pro mezinárodní konferenci v Sofii 1983.
- Kuchařová, V.: *Specifické a obecné ve vzdělanostně kvalifikačním rozvoji dělnické třídy v socialistickém Československu.* Sociologický časopis 1984, č. 6.
- Lötsch, M. — Morgenstern, W.: *Aktuální problémy zkoumání rozvoje dělnické třídy v NDR.* Sociologický časopis 1983, č. 1.
- Matějovský, A.: *Socialismus a mládež.* Sociologický časopis 1982, č. 2.
- Statistické ročenky ČSSR.*
- Zajíček, Z. — Aulehla, V. — Šimek, D.: *Vliv vědeckotechnického rozvoje na vývoj dělby, charakteru a obsahu práce a na koncepci výchovy mládeže pro povolání.* Praha, VÚOŠ 1981.
- Zasedání ÚV KSČ ve dnech 3. a 4. července 1973.* Praha, Svoboda 1973.

Резюме

В. Кухаржова - П. Кухарж: Изменения общественного положения и жизни рабочей молодежи в социалистической Чехословакии

В связи с 40-ой годовщиной освобождения Чехословакии актуальной становится оценка послевоенного развития чехословацкого общества и в этой связи и изменений в общественном положении и в условиях жизни рабочей молодежи. Основные общественные детерминанты этих изменений, которыми являются процессы общественно-экономического развития и динамика научно-технического прогресса, отражаются в формировании относительно нового характера соотношения между молодежью и обществом в процессах воспроизводства социально-классовой структуры социалистического общества.

Качественные изменения социально-классовой дифференциации связываются обычно в основных аспектах, в первую очередь, с повышенным уровнем образования и квалификации молодого поколения рабочего класса, а тем самым и с ее большей идейно-культурной развитостью. Их значение тем более выразительно, что они осуществляются в контексте динамического научно-технического развития, существенным образом изменяющего всю общественную реальность, следовательно, и условия жизни и труда молодых рабочих.

Изучать воздействие общественных преобразований на жизнь рабочей молодежи и общие черты молодых рабочих как одной из групп молодежи, необходимо в нескольких плоскостях: в области социального положения рабочей молодежи и соответствующих ему общественных ролей, в области условий жизни и ступени их усвоения и в области соотношений между объективными компонентами жизни молодых рабочих и их отражением в сознании.

В общем можно сказать, что для нынешней рабочей молодежи, с одной стороны, характерен высокий жизненный уровень, повышение образованности и культуры, динамика развития возможностей профессионального и общественного применения, укрепление уверенности в будущем и расширение пространства для общественной адаптации и интеграции. С другой стороны, однако, нельзя прикрывать некоторые отрицательные явления, которые можно в совокупности характеризовать как более низкие темпы изменений в социально-экономическом положении и социально-политических аспектах жизни молодых рабочих по отношению к их устремлениям и к долгосрочным общественным целям. Выравнивание динамики изменений в отдельных компонентах жизни рабочей молодежи становится основным направлением ее дальнейшего социального развития.

В связи с изменчивостью отраслево-профессиональной структуры и структуры образования рабочих, особо заметной в возрастной дифференциации, встает серьезная и весьма актуальная в наши дни проблематика противоречия между растущим по-

тенциалом образования и квалификации рабочей молодежи (и трудящейся молодежи вообще), вызванным социально-политическими и культурными интересами социалистического государства, и подлинными актуальными условиями обеспечения экономической эффективности образования. В настоящей статье анализируются некоторые наиболее знаменательные проявления этого противоречия и возможности его решения, актуального и перспективного.

Из указанных сведений вытекает, что дальнейшее социальное развитие рабочей молодежи и изменения в ее социальном положении в социалистических условиях должны протекать в сближении двух основных линий, которыми является постоянное повышение качества условий жизни молодых рабочих и развитие их творческой активности и инициативы. Условием является преодоление переживающих и вновь появляющихся противоречивых моментов в отдельных компонентах жизни рабочей молодежи.

Summary

V. Kuchařová — P. Kuchař: Changes in the Social Position and Employment of Working-class Youth in Socialist Czechoslovakia

In connection with the fortieth anniversary of Czechoslovakia's liberation, it has become actual to evaluate the postwar development of our society, and, within this framework, also the changes that have taken place in the social position and living conditions of working-class youth. The basic social determinants of these changes — i. e. processes of socio-economic development and the dynamics of scientific and technological development — project themselves in the formation of a relatively new character of the youth-society relation in the processes of the reproduction of the socialist society's social-class structure.

As a rule, qualitative changes in the social-class differentiation are connected, in their basic aspects, first of all with a higher educational and qualification level of the young working-class generation, and hence also with its higher ideo-cultural development level. Their significance is all the more outstanding as they are realized within the context of a dynamic scientific and technological development substantially changing the whole of social reality, and hence also the young workers' conditions of life and work.

The effect of social changes upon the life of working-class youth as well as the general characteristics of young workers as one of the youth groups should be examined from several aspects; in the area of the social position of working-class youth and the social roles conformable to it, in the area of living conditions and the degree of their appropriation, and in the area of relations between the objective components of the young workers' life and their reflection in consciousness.

In general it can be said that characteristic of the working-class youth of our time is, on the one hand, a high living standard, a rising educational and cultural level, the developmental dynamics of opportunities for professional and social involvement, the strengthening of social securities, and an enlarged space for social adaptation and integration. On the other hand, however, it is impossible to veil some negative phenomena which can globally be characterized as lower rates of changes in the socio-economic position and in sociopolitical aspects of the young workers' life in relation to their aspirations and long-termed social goals. An equalization of the dynamics of changes in the individual life components of working-class youth is becoming the principal trend of its future social development.

In connection with the variability of the workers' branch-professional and educational structure, which has become particularly apparent in age differentiation, there arise important and, at present, most actual problems with a bearing upon the contradiction between the growing educational-qualification potential of working-class youth (and of working youth in general), called forth by sociopolitical and cultural interests of the socialist state, and the real, actual conditions of securing the economic effectiveness of education. The present paper analyzes some momentous manifestations of this contradiction and possibilities of its actual and prospective solution.

On the whole, it follows, from the findings referred to above that the further development of working-class youth and changes in its social position under socialist conditions must be taking place in the homogenization of two basic trends: the continuous improvement of the quality of the young workers' living conditions, and the development of their creative activity and initiative. A precondition there of is the overcoming of the surviving as well as the newly emerging contradictory moments in individual components of the life of working-class youth.

V etapě budování rozvinutého socialismu se vytváří a zdokonaluje systém socialistických společenských vztahů, které hospodářsky, politicky a ideově sjednocují dělnickou třídu, družstevní rolnictvo, inteligenci, oba naše národy a národnosti žijící v ČSSR. Objektivní společenskou potřebou dynamiky a zdokonalování tohoto systému vztahů na kolektivistických základech se stává přechod k intenzivním metodám hospodaření a pronikavé zvyšování efektivity výroby. Tím se současně vytváří základ pro dosahování vyšší produktivity práce, kterou Lenin považoval za rozhodující podmínku k vítězství nové společensko-ekonomické formace.

Realizace těchto cílů, formulovaných do strategických úkolů efektivity, hospodárnosti a kvality práce vyžaduje uvést do pohybu všechny tvůrčí síly, které jsou obsaženy v pracovní a společenské aktivitě dělnické třídy, rolnictva a inteligence. Intenzifikace výroby není myslitelná bez uvědomělého, iniciativního a tvůrčího vztahu lidí k práci na každém pracovišti a v každém pracovním kolektivu. Právě to dokazuje, že řešení všech problémů spjatých s procesem zvyšování efektivity hospodářství a uplatňováním vědeckých a technických poznatků ve výrobě je podmíněno narůstáním subjektivního činitele. Proto i pracovní kolektivy jako objekty a subjekty řízení nabývají stále více na významu.

Každý pracovní kolektiv je základní buňkou společenského a výrobního procesu. Je tou výrobní a společenskou buňkou, která všestranně působí na osobnost tím, že před ní odhaluje možnosti její sociální aktivity jak v práci a společenské činnosti, tak i v duchovní sféře.

Již K. Marx zdůrazňoval, že člověk získává sociální vlastnosti a stává se osobností jen v průběhu aktivní činnosti a vzájemných styků. „Skutečné duchovní bohatství individua závisí úplně na bohatství jeho skutečných vztahů... Individua se ... dělají navzájem fyzicky a duchovně“ [Marx 1958 : 50—51].

Pracovní kolektiv je nejbližším sociálním prostředím, v němž probíhá pracovní činnost lidí, uskutečňuje se jejich přímý, bezprostřední kontakt, rozvíjejí se vztahy vzájemné pomoci a spolupráce. Obsah pracovní činnosti méně nebo více působí i na obsah volného času každého člena kolektivu.

Značnou část svého života lidé tráví v pracovním kolektivu. Jen socialismus, kde je práce povinností všech členů společnosti, se pracovní kolektiv stává nezbytným spojovacím článkem mezi osobností a společností, spojovacím proto, že preference celospolečenských zájmů je základem pro naplňování osobních a skupinových zájmů. V systému vztahů v pracovních kolektivech mají rozhodující úlohu vztahy mezi nadřízenými a podřízenými. Na kvalitě těchto vztahů pak závisí i atmosféra vytvořená v pracovním kolektivu, která pozitivně nebo negativně ovlivňuje iniciativu, pracovní kázeň, pracovní morálku, odpovědnost a výkonnost každého jednotlivce.

Soudím, že jsme ještě nevyčerpali bohaté zkušenosti ze SSSR, kde pracovní kolektivy sehrávají významnou roli při nastolování nových ekonomických

vztahů, otevírajících nový, širší prostor pro modernizaci výroby a zvyšování produktivity práce i při rozvoji a zdokonalování socialistické demokracie. Za tím účelem jsou pracovní kolektivy vybaveny rozsáhlými právy a povinnostmi. Jsou obsaženy v *Zákonu Svazu sovětských socialistických republik o pracovních kolektivech a zvýšení jejich úlohy při řízení podniků, institucí a organizací*, který byl uveden v platnost 1. 8. 1983. Myšlenka „zvyšování úlohy pracovních kolektivů při řízení upevňuje celistvost socialistického systému, jednotu celého národohospodářského komplexu...“ [Zvýšení 1983 : 18], výstižně vyjadřuje nejhlubší podstatu, aktuálnost a smysl pracovních kolektivů.

V pracovních kolektivech se vytvářejí optimální předpoklady pro uplatnění progresivních forem práce, mezi něž patří zejména brigádní forma práce. V těchto brigádních formách práce se „zakotvují dvě navzájem spjaté zásady — velká samostatnost a velká odpovědnost“ [Černěnků 1984 : 9]. M. Gorbačov na setkání s vedoucími pracovníky průmyslu, zemědělství, vědy a techniky 8. dubna 1985 v Moskvě řekl, že brigáda je základní buňkou pracovního kolektivu, že její význam roste. Současně však poukázal na to, že brigádní forma organizace práce se ne všude uplatňuje úspěšně. Brigády přecházejí na chodrasčot pomalu a v mnoha z nich se nedostatečně zvyšuje produktivita práce [Gorbačov 1985 : 7].

Potřeba poznávat jak určitý kolektiv vzniká, jaké jsou jeho vývojové etapy, jakými vlastnostmi se vyznačuje, čím se odlišuje od pracovní skupiny, kdy dosahuje úrovně stmelivosti a kdy působí na jednání člověka nejefektivněji, je aktuální potřebou dneška.

Vymezení pracovního kolektivu a jeho charakteristika

Vymezení pracovního kolektivu se pokládá za velmi důležitou otázku nejen z hlediska teorie, ale i praxe. Je to jeden z předpokladů pro zkoumání fungování pracovního kolektivu v socialistických podmínkách [Zich 1983 : 46], které jsou charakterizovány existencí společenského vlastnictví výrobních prostředků, upevňováním politické moci dělnické třídy, zdokonalováním socialistické demokracie a panstvím marxisticko-leninské ideologie. Pracovní kolektiv je sítí všech těchto prvků, tj. ekonomických, politických a ideologických.

Předmětem naší analýzy nejsou sekundární kolektivy, neboli jak se všeobecně říká makrokolektivy, ale primární (cech, brigáda, pracovní četa, razičská parta, třída atd.), v nichž se projevuje bezprostřednost styků a osobní komunikace. A. S. Makarenko napsal, že jde o takový kolektiv, v němž jsou jeho jednotliví členové neustále v pracovním, přátelském každodenním a ideologickém spojení [Makarenko 1958 : 164]. Každodenní intenzivní interakce mezi členy kolektivu vytváří příznivé podmínky i pro neformální struktury uvnitř kolektivu.

Obecně lze kolektiv vymežit jako vyšší formu spojení lidí, pro niž je charakteristické:

- společensky významný cíl činnosti, který sjednocuje a zaměřuje vůli lidí žádoucím směrem;
- politická a ideová jednotu;
- organizace a existence řídicích orgánů (vedení);
- relativní stabilita, dlouhodobost společného působení a dynamičnost;
- demokratismus a uvědomělá kázeň, odpovědnost lidí za svěřené úkoly;
- sepětí s jinými kolektivy na základě obecného cíle socialistické společnosti.

Někteří autoři koncipují více nebo méně charakteristických znaků [Kovalov 1981; Perlaki 1982; Zich 1983]. Soudím, že důležité není to, kolik těchto znaků vymezíme, ale v jakých souvislostech a v jakém obsahu je interpretujeme a které z nich mají dominující a integrující funkci. F. Zich pokládá za nejdůležitější rys kolektivu existenci jednoty cílů činnosti kolektivu a celospolečenské zájmy. To proto, že z tohoto základního vymezení jsou odvozeny i hlavní znaky pracovního kolektivu [Zich 1983]. Jsou-li členové pracovního kolektivu identifikováni se společensky významným cílem činnosti, pak lze předpokládat, že budou akceptovány všechny ostatní znaky pracovního kolektivu, což pozitivně ovlivní jeho fungování, stabilizaci a dynamiku vývoje. Existence společenského významného cíle a identifikace jeho členů s tímto cílem současně umožňuje hlubší spojení pracovního kolektivu s jinými kolektivy na závodě nebo v podniku na principu obecného zájmu socialistické společnosti.

G. L. Smirnov píše, že jednota základních zájmů, cílů a úkolů společnosti a kolektivu je tím nejcharakterističtějším rysem, který vytváří i ze socialistického pracovního kolektivu středisko nejen výrobního, ale i sociálního, politického a duchovního života pracujících [Smirnov 1976 : 189—190]. Dále zdůrazňuje, že pracovní kolektiv je spojovacím článkem mezi osobností a společností. „Socialistický pracovní kolektiv je skupina lidí, která je v přímém styku mezi sebou, a která řeší určitý výrobní úkol v zájmu společnosti, která má společný cíl, kázeň, vzájemnou odpovědnost a jednotné řízení. Svou strukturou, svými principy organizace vnitřního života odráží pracovní socialistický kolektiv charakter celé naší společnosti a ve své činnosti realizuje část společných zájmů“ [Smirnov 1976 : 189].

Vymezení primárního kolektivu, což v principu neznamena jiné pojetí než má G. L. Smirnov, nacházíme častěji v pracích J. Kohouta. „Primární kolektiv zahrnuje skupinu lidí realizujících společný pracovní úkol, vytvářejících v denním styku úzké interpersonální vazby, které mají tendenci přerůstat i v mimopracovní styky. Typickým příkladem kolektivu tohoto typu je dílna, razíčká parta, třída ve škole apod. Řídícím subjektem je zde obvykle jeden vedoucí (mistr, předák, učitel), komunikace mezi členy kolektivu má obvykle formu osobního styku“ [Kohout 1984 : 48—49].

Vymezení primárního pracovního kolektivu J. Kohoutem je však konkrétnější a zahrnuje navíc prvek řídicího subjektu. Soudím, že se zde již odrážejí zobecněné informace ze sociálních výzkumů, které Afanasjev pokládá za významný zdroj, obohacující organizování efektivní ideologické práce [Afanasjev 1976 : 121].

Pracovní kolektiv není jen objektem, ale i subjektem řízení a výchovy. Při realizaci všech základních ideově politických, sociálních a mravních zvláštěností socialistické společnosti je tou silou, která všestranně výchovně působí na osobnost tím, že před ní odhaluje možnosti k její sociální aktivitě, jak v práci, společenské činnosti, tak i v oblasti ideologické. Není větší síly působící na chování lidí, než je síla kolektivu.

Z analýzy rysů pracovního kolektivu i z jeho vymezení je zřejmé, že kolektiv nelze ztotožňovat s pracovní skupinou. Liší se od sebe nejen kvalitativně, ale i kvantitativně, tj. rozsahem a velikostí.

Skupinou se zpravidla nazývají různá sdružení lidí. Společnost se skládá z mnoha skupin, které se liší řadou znaků a to:

- cíli a obsahem činnosti (pracovní, studijní, vojenské atd.)
- způsobem sjednocení (výrobou, politickou nebo zájmovou činností atd.)
- formou organizace a vzniku (oficiální, neoficiální, organizované, živelně vzniklé atd.)

— charakterem styků a vztahů členů skupiny (kontaktní neboli prvotní a distanční neboli druhotné).

Nejpodstatnějším znakem skupin — podle sovětského badatele A. D. Glo-točkina — je jejich úloha a místo v životě společnosti. Z hlediska výše uvede-ných znaků sociologové rozlišují: velké společenské skupiny (makroskupiny), střední a malé skupiny (mikroskupiny). Velké společenské skupiny jsou třídy, politické strany, odborové svazy, národy a jiné věkové, vzdělávací pospolitosti a sdružení. (1)

Malé skupiny (mikroskupiny) jsou rodina, školní třída, dílna, cech. Od vel-kých skupin se liší tím, že jejich členové jsou ve stálém, každodenním styku. Tyto skupiny jsou častěji předmětem sociálně psychologických výzkumů.

Skupiny můžeme členit podle doby trvání na krátkodobé, jejichž existence je dána nutností jednorázově vyřešit konkrétní úkol, nebo dlouhodobé, pů-sobící na určitém, relativně stálém místě. U dlouhodobě působících skupin se na určitém stupni jejich vývoje vytvářejí příznivé podmínky a předpoklady pro vznik a vývoj kolektivu. Skupinové vědomí svými cíli nepřekračuje rámec skupiny, není kolektivním vědomím, založeným na existenci společensky vý-znamného cíle. Kolektivní vědomí zprostředkovává dialektiku individuálního a společenského vědomí, která vychází ze vztahu obecného, zvláštního a indi-viduálního.

Rozdíly a totožnost mezi pracovní skupinou a pracovním kolektivem velmi dobře vystihuje z našich autorů M. Šolcová. „Skupina lidí, které spojují pouze technické prvky a organizace práce, kde převažují především vztahy zpro-středkované věcnými složkami výroby, technologickými postupy, vzájemnou kooperací práce, je pracovním kolektivem jen v technicko-organizačním smys-lu [Šolcová 1984 : 41—42].

Lze tedy konstatovat, že každý kolektiv je skupinou lidí, ale ne každá sku-pina je kolektiv, neboť spojení mezi členy skupiny a úroveň jejich vědomí ne-má požadovanou kvalitu. Tuto skutečnost velmi dobře vystihuje bulharský vědec L. Desev [Kohout 1983 : 15—16], když blíže analyzuje totožnost a od-lišnost pojmů skupina a kolektiv. Shody a rozdíly lze podle L. Deseva spatřo-vat v těchto skutečnostech:

— kolektiv není pouze specifickou formou skupiny, je novou kvalitou, částí celku socialistické společnosti;

— skupina má dílčí, jí vlastní skupinový cíl, kdežto kolektiv realizuje cíl společensky významný;

— integrace osobních a společenských zájmů je v kolektivu na vyšší úrovni než ve skupině;

— v kolektivu jsou vztahy vzájemné pomoci a spolupráce vyváženější, a proto je spíše než skupina významným výchovným činitelem.

Všechny tyto skutečnosti ukazují na složitost přerůstání skupiny v kolektiv. V procesu utváření kolektivu nelze přehlédnout ani úlohu jeho jednotlivých členů, úroveň jejich vědomí, už i proto, že to má vliv na etapy vývoje pra-covního kolektivu a jeho fungování.

Pracovní kolektiv, tak jak jsme ho vymezili, představuje takový sociální

(1) Velké společenské skupiny — třídy mají řadu znaků, ale vztah k výrobním prostředkům byl a zůstává základním znakem určení jejich místa v systému spo-lečenské výroby, úlohy ve společenské organizaci práce i způsobu nabývání spo-lečenského bohatství. Vymezení velké společenské skupiny — třídy — v Leninově díle *Velká iniciativa* tvoří i dnes metodologickou základnu pro teoretickou a výz-kumnou činnost i politické postoje.

útvár, který je schopen plnit všechny funkce: výrobně ekonomickou, politickou, sociální a výchovnou.

Obsahem *výrobně ekonomické funkce* je, že prakticky spojuje osobnost se socialistickým vlastnictvím a prací, vřazuje ji do důležitých sfér reálně fungujících ekonomických vztahů, do aktivní výrobní činnosti. Obsahem druhé, tj. *politické funkce*, je zařazení člověka do aktivní společenské činnosti. Členové pracovního kolektivu se různým způsobem podílejí na politickém životě prostřednictvím stranických, odborových, svazáckých a dalších organizací. Zvlášť významnou úlohu zde mají členové strany a spolu s funkcionáři odborové a svazácké organizace inspirující a usměrňující ostatní členy kolektivu k svědomitému plnění úkolů. Ve stanovách strany se ukládá, že každý člen musí „být příkladem komunistického poměru k práci, průkopníkem všeho nového a pokrokového, usilovat o zavádění nejlepších zkušeností do praxe, vzdělávat se a osvojovat si nejnovější techniku, zdokonalovat svou kvalifikaci, dbát o hospodárnost, rozmnožovat a střežit socialistické vlastnictví... napomáhat rozvoji a prohlubování společenských socialistických vztahů“ [Stanovy 1971: 631].

Úspěchů v této činnosti se dosahuje tehdy, když aktivní politická činnost v pracovních kolektivech je koordinována spolu s odborovou a svazáckou organizací, přičemž komunistům se ukládá být iniciátory aktivit a socialistického soutěžení, podílet se na masově politické práci.

Zápas o socialistické vědomí lidí vyžaduje, aby komunisté svou svědomitou práci upevňovali a prohlubovali spojení strany s masami a získávali je pro uskutečňování novátorské politiky strany. I Stanovy ROH a SSM ukládají svým členům být příkladem v práci, hájit zájmy pracujících a mládeže, prosazovat do praxe politiku Komunistické strany Československa. Stranické řízení musí být zaměřeno tak, aby pomáhalo těmto organizacím pozvedat profesionální zájmy na úroveň celospolečenských a oprošťovat jejich činnost od formalismu a úzkého resortismu.

Zvláště významná je *sociální funkce*. Jejím hlavním posláním je utváření soudružských vztahů, tj. vztahů vzájemné pomoci, spolupráce a důvěry, založených na principu kolektivismu, který je základem spojování osobních, skupinových a společenských zájmů. Společenské zájmy však musí převažovat nad zájmy skupinovými a individuálními. Objektivní silou, která tyto zájmy sjednocuje na principu celospolečenských zájmů, je KSČ.

V pracovním kolektivu jde o vytváření složité sítě vztahů, a to jak v horizontální, tak i vertikální rovině: vztahů mezi členy kolektivů navzájem, mezi mladšími a staršími pracovníky, mezi ženami a muži a mezi podřízenými a nadřízenými, které mají největší význam. Na těchto vztazích závisí úroveň vytváření zdravé atmosféry v kolektivu. Tyto vztahy nevznikají automaticky, ale na základě cílevědomého, koordinovaného a soustavného úsilí vedoucího členů strany, odborové a svazácké organizace a nejuvědomělejších pracovníků.

Obsahem *výchovné funkce* je formování osobnosti nového člověka, upevňování jeho morálních a politických kvalit a psychologických vlastností, zejména však tvoření svědomitého vztahu k práci, odpovědnosti, ukázněnosti, vytrvalosti a kolektivnosti. Formování myšlení a citění socialistického člověka v duchu socialistických ideálů, morálních norem a životních hodnot, formování člověka s dobrými rysy hospodáře a tvůrce nové socialistické společnosti zdůrazňují dokumenty 15. zasedání ÚV KSČ a zejména projev s. Gustáva Husáka na XVI. sjezdu KSČ.

Kolektiv svou silou pozitivně působí na každého svého člena, aby si rozšiřoval kvalifikaci, soustavně se vzdělával, osvojoval si ekonomické poznatky

a upevňoval politické postoje a jednal v duchu zásad socialistické morálky a právních norem. Výchovné procesy mají v kolektivu komplexní charakter. Zahrnují ideově politickou výchovu, zaměřenou na osvojování si světového názoru, mravní výchovu, směřující k osvojování zásad norem chování, právní výchovu, zahrnující formování právního vědomí a pracovní výchovu, uskutečňovanou v procesu realizace výrobních úkolů a jiných pracovních činností.

Všechny uvedené funkce pracovního kolektivu vystupují v organické jednotě. Každá z nich konečným směruje ke splnění hlavního cíle stanoveného kolektivem. Absence kterékoli uvedené funkce oslabuje výkonnost členů kolektivu a jeho výchovný vliv. Vyváženost vztahů a vzájemná propojenost všech funkcí upevňuje stmelnost kolektivu a dobrý vztah k práci. Ve sféře práce, ve výrobě, se rozvíjí tvůrčí činnost lidí, odhalují se a prověřují jejich osobní kvality. Ve sféře práce se utvářejí a obohacují vztahy vzájemné pomoci a spolupráce a vzniká vědomí vzájemné odpovědnosti. To vše klade vysoké nároky na ideově výchovnou práci lidí. Proto je velice těžké oddělovat čistě duchovní činnost od činnosti výrobní, praktické. To proto, že téměř každý druh lidské činnosti je dialektikou myšlenek, citů, vůle na jedné straně a fyzických sil zaměřených na realizaci určitých praktických úkolů na straně druhé. Jde o neoddělitelnou „jednotu“ hlavy a rukou. Proto každé rozdělení sfér je jen relativní; má však svůj smysl, neboť lidé se chovají jinak při práci, při školení, na kulturních pořadech nebo v zájmové sféře. Život člověka nelze vtěsnat do jedné šablony, podle níž by se měl každý jednotlivý člověk chovat stejně. Tomu se již dávno vysmíval A. S. Makarenko a další velikáni vědy a kultury.

Makarenko si je vědom složitosti a obtížnosti projektovat osobnost, a proto v této věci požaduje maximum opatrnosti. Kdybychom vzali jenom požadavky společnosti, snažili se „ostříhat všechny jedince strojkem, vtěsnat člověka do standardní šablony, vychovat úzkou sérii lidských typů“, dopouštěli bychom se podobné chyby, jako svého času Sparfané a jezuité. Kdybychom chtěli vychovat „harmonickou osobnost“ bez ohledu na společenské potřeby, osobnost v singuláru, dostali bychom se naopak do panského individualismu. Socialistická pedagogika řeší rozpor mezi kolektivním principem a osobním principem tak, že obecná potřeba vytvoření člověka odpovídajícího socialistické společnosti bude realizována „rozmanitými formami podle rozmanitého materiálu a jeho rozmanitého použití ve společnosti“ [Makarenko 1958 : 328].

Jen v mnohostranných formách života se rozvíjí člověk a může uplatňovat své vlohy a talent. To současně je cesta vedoucí k všestrannému rozvoji člověka. K. Marx psal, že jen v kolektivu má člověk možnost všestranně rozvíjet vrozené schopnosti, jen v kolektivu je možná osobní svoboda. Kolektiv je konzumentem schopností individuí tím, že vytváří stimuly, podmínky a prostředky pro jejich rozvoj. V kolektivu (třídním, pracovním...) člověk stráví značnou část svého života. Právě proto nám nemůže být lhostejné, v jakém kolektivu člověk pracuje a jaké vlastnosti a kvality se u něho vytvářejí. Efektivní činnost pracovního kolektivu je do značné míry determinována jeho rozmanitou strukturou a sladěností této struktury.

Struktura pracovního kolektivu

Efektivnost realizace cílů pracovních kolektivů závisí na jejich struktuře, která může být sledována, jak uvádí M. Tomšík, z řady různých hledisek [Tomšík 1981 : 98].

V každém pracovním kolektivu existuje několik typů struktur, z nichž

nejdůležitější pro jeho fungování jsou: pracovně funkční, sociálně politická, sociálně demografická a sociálně psychologická.

a) Pracovně funkční struktura vyjadřuje dělbu činností, subordinaci a kooperaci uvnitř kolektivu, ale i mezi kolektivy v daném závodě. V pracovně funkční struktuře kolektivu se podřízení i nadřazení realizují ve funkčních specialistů, například jako nástrojař, opravář, řidič, mistr, vedoucí cechu atd. Přitom vedoucí se nerealizují jen jako odborníci, ale i jako političtí vedoucí a vychovatelé, jak to vyžaduje jimi zastávaná funkce, obsahující povinnosti odborně vést a vychovávat.

b) Sociálně politická struktura se týká členství a činnosti lidí ve stranických, svazáckých nebo jiných společenských organizacích.

c) Sociálně demografická struktura vyjadřuje složení pracovního kolektivu podle třídního původu, národnosti, vzdělání, kvalifikace, místa bydliště, věku, pohlaví atd.

d) Sociální struktura odráží existenci sociálních vztahů v pracovním kolektivu, které tvoří základ pro utváření sociálního klimatu, neboli „družného tvůrčího ovzduší“ [M. Gorbačov].

Každá z uvedených struktur má významné místo a specifický vliv na existenci a vývoj pracovního kolektivu. Chceme-li znát skutečnou činnost kolektivu, jeho úroveň, nebo prognózovat jeho rozvoj, musíme vždy přihlížet ke všem typům jeho struktur, které se v praktickém životě vzájemně podmiňují a prolínají.

Pracovní kolektiv je různorodý, a to jak z hlediska demografického, z hlediska politické angažovanosti a stupně uvědomělosti členů, tak i z hlediska profesní a kvalifikační úrovně, psychických dispozic jednotlivců a soudružských vztahů.

Není naším cílem, abychom analyzovali všechny typy struktur pracovního kolektivu. Jde nám především o analýzu sociální a sociálně psychologické struktury pracovního kolektivu, do níž se promítají ostatní struktury, demografická, politická a pracovně funkční. Vezmeme si například razičskou partu. Plnění náročných úkolů je závislé nejen na dělbě práce, kvalifikaci a znalosti oboru, ale i na ukázněném a odpovědném přístupu každého člena, dodržování norem technologického postupu a pracovní kázně. Výsledek pak závisí i na tom, v jaké časové normě splní každý člen svůj úkol. Ale k tomu je nutná vzájemná důvěra, pomoc a spolupráce všech členů. Vědomí, že se může spolehnout na ostatní spolupracovníky, je pro člověka velmi důležité. Pokud by v kolektivu nebyly vztahy vzájemné důvěry a spolupráce, ale osobní rivalita, nadřazenost jednoho nad druhým a závist, pak by to nepříznivě ovlivnilo i celkový výsledek těžby a lidem by se v takové tísnivé atmosféře nežilo dobře. Úroveň sociální struktury totiž nejen ovlivňuje sociální klima v pracovním kolektivu, ale současně podporuje růst odbornosti, kvalifikace, politické angažovanosti, jednotný postup při plnění úkolů a realizaci všech funkcí kolektivu.

V každém pracovním kolektivu existuje síť sociálních vztahů, které se člení na oficiální (formální, funkční, organizační) a neoficiální (neformální nebo osobně výběrové).

Neoficiální (neformální) vztahy charakterizoval M. I. Kalinin následovně: „...Musíme mít na paměti, že je nikdo neurčuje, nýbrž že je vytváří sám život, na rozdíl od forem organizačních, které se vytvářely z určitých podmínek a jsou zapsány v organizačních rádech“ [Kalinin 1959 : 511]. V této charakteristice je současně vyjádřena odlišnost obou typů vztahů.

Vycházíme však z toho, že pracovní nebo výrobní kolektiv je především typem oficiální organizace, která se udržuje na základě dělby práce mezi jednotlivými členy. Jde o typ vztahů, které jsou založeny na oficiálním formulování pravidel a norem zakotvených v *Zákoníku práce*, nebo určitém typu organizačního řádu. Každý člen kolektivu má svá práva a povinnosti, které regulují jeho chování. Oficiální vztahy se dále člení na vertikální, tj. na vztahy podřízenosti a nadřízenosti a na vztahy horizontální, tj. vztahy na stejných pozicích, například vztahy mezi mistry navzájem nebo vztahy mezi řadovými pracovníky, nevystupující mezi sebou z pozic nadřízenosti. I v těchto vztazích, které jsou regulovány podle norem a pravidel, se v podmínkách socialistické společnosti promítají zásady socialistické morálky, které se s právními normami vzájemně podmiňují. S upevňováním socialistické demokracie a s růstem uvědomělosti lidí se stále více rozšiřuje sféra morálních norem, jimiž se člověk řídí. Tento jev se výrazněji projevuje ve vyspělejších pracovních kolektivech a zejména v brigádách socialistické práce i v komplexních racionalizačních brigádách a dalších.

V pracovních kolektivech jsou kromě oficiálních (organizačních) vztahů i ne- a vždy na pozadí oficiálních vztahů, na základě spontánnosti, řečeno slovy oficiální, nebo jak se častěji říká, osobně výběrové vztahy. Vytvářejí se živelně Kalinina, vytváří je sám život. Vznikají v důsledku interakce mezi jednotlivými členy, na základě vzájemné sympatie, předchozí známosti, společných zájmů, sklonů nebo charakterových rysů. Jestliže se tyto neoficiální vztahy vyvíjejí v plném souladu s oficiálními vztahy, pak to má nesmírně blahodárný vliv na plnění všech funkcí kolektivu: tj. výrobně ekonomickou, výchovnou, politickou a sociální (vytváření žádoucích vztahů a zdravého klimatu). Z praxe však víme a poznatky z výzkumu to potvrzují, že vytváření neoficiálních vztahů v pracovním kolektivu není ze strany orgánů řízení a vedení věnována vždy patřičná pozornost. Snad až tehdy, když se v určité etapě vývoje pracovního kolektivu projevují tzv. neoficiální mikroskupiny se záporným zaměřením, jejichž cílem je prosazování výhod, vyhýbání se obtížím, vyžadování neoprávněných odměn a podceňování společenské angažovanosti.

V negativně zaměřených mikroskupinách není dobrá atmosféra, podporující rozvoj člověka. Spíše se zde utvářejí záporné mravní návyky a rysy osobnosti, jako je egoismus, domýšlivost, nadutost, patolizalství a oportunismus. Jednou z příčin takového stavu je hluboké podcenění masové politické a ideově výchovné práce. Tam, kde vedoucí pracovního kolektivu, mistr nebo dílovedoucí účinně spolupracuje s komunisty, odborovou a svazáckou organizací, kde masové politická práce je na požadované úrovni, kde probíhá soustavná mobilizace lidí ke splnění úkolů, kde ideologická práce je spojena s politickoorganizační a řídicí činností, kde existuje systém spravedlivého ocenění lidí, tam není místa pro vznik mikroskupin s negativním zaměřením.

Lidé v pracovním kolektivu, v němž je soulad mezi oficiálními a neoficiálními vztahy, lépe pracují a cítí se dobře. Za takových podmínek ochotně přistupují k plnění pracovních povinností a pocítují odpovědnost nejen za sebe, ale i za kolektiv. Hodnoty dobrých vztahů na pracovišti kladou lidé často výše než výdělek. Výzkumem bylo zjištěno, že i fluktuace je značně nižší v těch kolektivech, v nichž převládají vztahy vzájemné pomoci a spolupráce, organizovanost, kázeň a spravedlivé odměňování.

Mladí lidé v pracovních kolektivech

Nejaktuálnějším a současně nejzávažnějším problémem v pracovních kolektivech jsou vztahy mezi mladšími a staršími pracovníky. Ve všech odvětvích

národního hospodářství existují pracovní kolektivy s větším či menším počtem mladých lidí. Existují odvětví, v nichž je převaha mužů, například hornictví, hutnictví, stavebnictví, těžké strojírenství a odvětví, kde je převaha žen, například školství, zdravotnictví, obchod, průmysl potravinářský, textilní a obuvnický. Problém vztahu mezi staršími a mladšími pracovníky je důležitý bez ohledu na to, zda jde o pracovní kolektiv s převahou mužů, žen, nebo o kolektiv, v nichž je stav mužů a žen vyrovnan.

Proč je tento problém důležitý a aktuální? Odpověď není jednoduchá. Nemůže nám být lhostejné, jakým způsobem jsou mladí lidé v jednotlivých kolektivech přijímáni, jak v nich probíhá adaptace a jak se identifikují s cíli pracovního kolektivu.

Mládež je nedílnou a významnou součástí naší socialistické společnosti, je významným faktorem i ve struktuře ekonomicky aktivního obyvatelstva. V některých odvětvích národního hospodářství, zvláště však v průmyslu a ve stavebnictví, představují mladí lidé ve věku od 16 do 30 let až 40 %. V jiných odvětvích je to v průměru 35 %. (2)

Mladá generace vstupující do relativně samostatného života, se rozděluje mezi různé třídy a sociální skupiny společnosti. Z toho však vůbec nevyplyvá odmítání sociálních specifik mládeže. Vydělení mládeže jako samostatné společenské skupiny probíhá na základě jiných kritérií než těch, která jsou příznačná pro vznik tříd. Základem je zde existence společných věkových, sociálně psychologických a fyziologických zvláštností, specifických zájmů a potřeb. Řada sovětských sociologů [N. M. Blinov, E. Musajev, N. S. Slepcev, J. E. Volkov, S. N. Ikonnikova a další] poukazuje na závažnost zohlednění věkového příznaku při charakteristice mládeže jako sociální skupiny, nepovažuje však tato hlediska za určující. Mládež, která se rozděluje mezi různé třídy a sociální skupiny, se stává nositelem sociálně třídních charakteristik, které jsou právě těmi hlavními příznaky určujícími úlohu a místo mládeže ve společnosti. Tento koncepční přístup k mládeži z našich sociologů uplatňují zejména A. Matějovský, J. Suchý, D. Holda, P. Sak, L. Macháček a další.

Mládež není homogenní skupinou, zahrnuje více podskupin, které se liší věkem, fyzickou a duševní vyspělostí, sociální zralostí, ekonomickou závislostí, délkou zapojení do praxe, rodinným stavem a dalšími sociálně ekonomickými znaky a sociálně psychologickými vlastnostmi, hodnotovou orientací a sociálními postoji, z nichž se vytváří sociální orientace osobnosti a koneckonců i jeho ideově politické zaměření a aktivní životní pozice. Těmito charakteristikami je podmíněn i komplexní a diferencovaný přístup. Komplexní ve využití všech složek komunistické výchovy a diferencovaný v respektování věku a sociálně psychologických charakteristik mladých lidí.

Současná mladá generace se liší od generace svých rodičů především vzdělaností, která je pro zvyšování výrobní kvalifikace a specializace zvláště důležitá. Zavedení desetiletého povinného školního vzdělání a polytechnizace na všech typech škol dále posiluje připravenost mládeže pro život a práci v naší socialistické společnosti. Otázkám systému přípravy mládeže na vzdělání a kvalifikaci z hlediska potřeb národního hospodářství a vědeckotechnického pokroku věnuje pozornost i *Soubor opatření ke zdokonalování sou-*

(2) K 1. lednu 1984 bylo v ČSSR 3 344 494 mladých lidí od 15 do 29 let, děti do 15 let bylo v Československu celkem 3 769 985. V Socialistickém svazu mládeže je organizováno 1 656 561 mladých občanů. V Pionýrské organizaci je 1 764 976 pionýrů a jisker. Mládež je sdružena v 56 998 základních organizacích SSM, pionýři ve 4 496 pionýrských skupinách, což představuje 78 312 pionýrských oddílů. Průměrný věk členů SSM je 20,6 let. V současné době je v provozu v ČSSR 386 pionýrských táborů.

stavy plánovitého řízení národního hospodářství po roce 1980. V části 1-F se ukládá: „...Počty žáků a studentů přijímaných na jednotlivé obory studia stanoví v souladu se společenskými potřebami... V plánech kvalifikovaných pracovníků a v systému přípravy na povolání respektovat změny struktury a technické úrovně národního hospodářství a jí odpovídající kvalifikovanost práce.“ Regulativní prvek, obsažený v *Souboru opatření*, sleduje jediný cíl: nedopustit na jedné straně přebytek a jinde zase nedostatek kvalifikovaných pracovníků.

Zvláštnosti sociálního vývoje naší socialistické společnosti, změny v její sociálně třídní struktuře se týkají i mládeže, ale v jejím profilu jsou vyjádřeny nejplastičtěji a nejzřetelněji. Z hlediska sociálních charakteristik rozlišujeme uvnitř mládeže (jako specifické sociálně demografické skupiny zahrnující mladé lidi od 16 do 29 let) různé podskupiny: dělnické, zemědělské, studentské, městské a vesnické mládeže.

III. sjezd Socialistického svazu mládeže hluboce analyzoval nejen problémy mládeže jako celku, ale i její podskupiny, zejména dělnickou, zemědělskou a studentskou mládež. V poslední době jsou hluboce analyzovány i problémy mladých lidí žijících ve městech a na vesnicích, s cílem hledat adekvátní formy organizace a metody práce s touto mládeží.

Na III. sjezdu SSM, který se konal v říjnu 1982, byla zvlášť velká pozornost věnována mládeži ve věku 14—18 let. Jde o mládež, která končí školní docházku a současně vstupuje do některého z učebních oborů nebo dokončuje typ střední školy s maturitou. Tato mládež je biologicky a psychologicky ještě nevyrovnaná a sociálně nezralá. Velmi citlivě reaguje na projevy spravedlivého nebo nespravedlivého hodnocení a odměňování. Podpora v prvních krocích, kterou poskytují zvláště dělnické mládeži vynikající dělníci-patroni, ale i ostatní zkušení pracovníci v kolektivu, má nesmírný význam. Ve zprávě ÚV SSM přednesené soudruhem J. Jenerálem na III. sjezdu SSM se zdůrazňuje: „Zkušenosti potvrzují, že prvořadý význam v jejich přípravě (rozuměj učňů a studentů) má kolektiv“ [Jenerál 1982 : 5].

Nemenší pozornost je nutno věnovat i mládeži ve věku starším 18 let, která — s výjimkou mládeže z gymnázií má již ukončenou kvalifikaci. Z této věkové skupiny vstupuje do pracovního kolektivu značná část, s výjimkou mužů nastupujících do základní vojenské služby. I tato mládež je vnitřně značně diferencovaná, především druhem vzdělání. Jednu část tvoří absolventi středních odborných učilišť (část již s maturitou) a druhou část absolventi gymnázií, kteří se ucházejí o studium na vysoké škole.

Start do života a do praxe je pro mladé lidi jedním z nejvážnějších životních kroků. Je to vstup do určitých konkrétních, víceméně stabilních pracovních kolektivů, v nichž mají sociální vztahy rozdílnou kvalitativní úroveň. Se vstupem do stranické, odborové a svazácké nebo jiné organizace Národní fronty si mladí lidé uvědomují, že podstatná část zaměření činnosti těchto organizací je směřována na oblast práce a vytváření soudružských vztahů mezi členy pracovního kolektivu. Péče o utváření dobrých sociálních podmínek a soudružských vztahů tvoří závažnou část plánu sociálního rozvoje kolektivu.

Ve vztazích mezi mladými a staršími, zkušenými pracovníky někdy ještě přetrvávají nesprávné praktiky, projevující se ve dvou rovinách. Na jedné straně je podceňován přínos mladých pro kolektiv a na druhé straně se jejich aktivity přeceňuje. Nejhorší je, když zkušení pracovníci zatajují své zkušenosti a mistrovství před mladými, když se jim vysmívají pro jejich mládí a malou zručnost nebo když si nechají posluhovat. Zapomínají, že mladí lidé bez sociální zkušenosti mají jiné vidění a hodnocení okolního světa než dospělí.

K mladým lidem je nutno přistupovat z hlediska jejich postavení v naší společnosti, úlohy a odpovědnosti, která jim byla svěřena. KSČ nejednou formulovala vztah k mládeži jako vztah k budoucnosti. Jde však o to, nakolik si mládež své postavení uvědomuje a jakým způsobem reaguje na požadavky na ni kladené. Úspěchu nelze dosáhnout diktováním nebo administrativním opatřeními. Je výsledkem dlouhodobé „všestranné, intenzivní a kvalifikované práce s mladými lidmi, která je založena v raném dětství a respektuje všechny faktory, které postupně utvářejí charakter, světový názor, city i vůli člověka, jako jsou rodina, škola, blízké prostředí, v němž mladý člověk žije a počíná pracovat, sdělovací prostředky atd.“ [Fojtík 1985 : 2].

Mladá generace přímo či nepřímo pocituje důsledky toho, jak je ve společenském systému, v němž žije, zajištěn dostatek nejen pracovních příležitostí, ale i na jaké úrovni je lékařská péče a sociální zabezpečení pracujících, jak je dostupné slušné bydlení. To vše vytváří souhrn podmínek, které rozhodují o výši životní úrovně, o sociálních jistotách a perspektivách každého, tedy i mladého člověka. A právě pro mladého člověka je nejvíce důležité, jaké předpoklady mu vytváří společenské zřízení pro dobrý start do života, zda může plně rozvinout své duševní i fyzické schopnosti, zda může získat odpovídající vzdělání nebo odbornou kvalifikaci a za jakých podmínek.

Poznatky z opakovaných sociologických výzkumů jednoznačně dokazují, že naprostá většina mladé generace se ztotožňuje s politikou KSČ. Vysoce oceňuje podmínky pro zdravý rozvoj mládeže a rozvoj osobnosti, aktivně se účastní výstavby socialismu, projevuje politickou aktivitu ve veřejném životě. V roce 1981 bylo do všech stupňů zastupitelských sborů zvoleno 74 574 mladých lidí do 35 let. Do MěNV bylo zvoleno 69 404 mladých lidí do 35 let, do ONV bylo zvoleno 4 507 mladých lidí do 35 let, do KNV 523 mladých lidí. Do Federálního shromáždění bylo zvoleno 59 mladých lidí do 35 let.

Mládež vysoce oceňuje přínos státu v boji za mír a chápe nezbytnost obranyschopnosti země na základě Varšavské smlouvy. Je si vědoma, že úspěšné budování socialismu v naší zemi je možné jen v rámci Rady vzájemné hospodářské pomoci. Chce žít v míru, odsuzuje válku a ty síly, které by ji chtěly vyvolat. Uvědomuje si, jaké nebezpečí pro mír a život lidí znamená zbrojení, jež každým dnem zvyšují USA a ostatní kapitalistické státy sružené v NATO.

Mladí lidé dnes velmi dobře vědí, co jim společnost „musí“ pro jejich život dávat, ale méně si již uvědomují své povinnosti vůči společnosti a úkoly, které musí plnit. Právě proto by měly pracovní kolektivy lépe než doposud na tyto skutečnosti adekvátněji reagovat. Nestačí jen zdůrazňovat, že dnešní mládež nemá zkušenosti z třídních bojů. Nelze to absolutizovat, i když jde o faktor prvořadé důležitosti. Zkušenosti ukazují, že pro život člověka, utváření jeho uvědomění a formování jeho aktivního životního postoje má největší význam svědomitá a odpovědná práce ve výrobě nebo v jiné oblasti společenského života.

Život sám člověka vychovává. V procesu tvoření a vytváření hodnot si člověk vytváří vztah ke svému okolí. Svět, v němž dnes mládež žije, byl vytvořen generacemi. Pokračovat v díle, které vydobýly a vytvořily předcházející generace, je nejvlastnější povinností současné generace. „Problém výchovy mladé generace je v tom, aby se ztotožnila s dílem revolučních změn a navázala na tato díla“ [Fojtík 1985 : 2]. Přitom potřebuje mladý člověk pomoc od starších, zkušenějších. Na XVI. sjezdu bylo zdůrazněno, že „zásada spo-povat zkušenost starších, osvědčených pracovníků s elánem mladých talentovaných kádrů platí dnes s ještě větší naléhavostí“. Takto pojaté vztahy mezi staršími a mladšími pracovníky nejen usnadňují mladým adaptaci, ale vý-

znamně ji zkracují. Nelze opomenout, že je to právě průběh adaptace, který někdy spolu s jinými faktory může značnou měrou přispět ke stabilizaci i požadované mobilitě kádrů a zamezovat fluktuaci. Spojíme-li pozitivní průběh adaptace a dobrou organizaci práce s osobním příkladem starších, pak nemusíme mít obavy, že mladí lidé ztratí počáteční elán, s nímž po vyučení nastoupili do práce.

Pro život mladého člověka je důležité nejen to, co mu říkáme, ale jak sami jednáme a vystupujeme na pracovišti i mimo něj, v občanském a rodinném životě. Tím, že pozitivně působíme na jiné, že je vychováváme, vychováváme současně i sebe samé.

Vzniká otázka, jak by měly pracovní kolektivy orientovat svůj vliv a pomáhat mladým lidem? Výzkumy naznačují, že tato pomoc by měla směřovat především: k svědomitému plnění pracovních úkolů; k řešení vzniklých sporů s nadřízenými nebo staršími pracovníky; k plnění veřejně prospěšné práce nebo výkonu zastávaných funkcí; k řešení sociálních, bytových, mzdových, zdravotních a soukromých problémů; k obsažnému trávení volného času. Nejvýznamnější pomoc by měla být směřována do těch oblastí, které jsou společensky zvlášť významné.

Výsledky sociologického výzkumu, který byl realizován ideologickým oddělením ÚV SSM v roce 1983 — *Faktory ovlivňující členství dělnické mládeže v SSM* — ukazují, že pomoc ZO SSM při řešení mzdových a bytových problémů i otázek souvisejících s využíváním kvalifikace nedosahuje požadované úrovně. Pozitivní hodnocení této pomoci se pohybuje v pásmu od 20 do 28,1 % [Dančíková 1984 : 90, 96]. Zvlášť významné jsou ty informace, z nichž je patrné, že v dobré organizaci SSM funkcionáři SSM poskytují svým členům pomoc při řešení jejich problémů i za cenu vlastních nepříjemností.

Úloha vedoucího v pracovních kolektivech

Na dobré vztahy mezi mladšími a staršími pracovníky mají veliký vliv vedoucí pracovních kolektivů. Na jejich odborných znalostech, politických a morálních kvalitách závisí úroveň řízení sociálních procesů v pracovních kolektivech. Z tohoto důvodu se od nich právem požaduje stranickost, ideovost a odpovědnost jako neoddělitelná stránka jejich odborné kvalifikace. Umění myslet a ještě více umění ekonomicky myslet a orientovat se na efektivnost práce je požadavkem, který na vedoucí klade společnost a komunistická strana. Každý vedoucí je nejen součástí kolektivu, je jeho organizátorem a vychovatelem. Vedoucí musí umět plánovat svou práci. Neumí-li to, pak se podobá špatnému požárníku, který hasí požáry, ale neumí jim předcházet. Bez podpory členů kolektivu a zejména bez podpory komunistů, odborových a svazáckých funkcionářů nemůže kolektiv dosáhnout splnění stanovených cílů a úkolů. Mnozí vedoucí pracovníci se domnívají, že „budou-li se méně radit a jen přikazovat, bude cesta k vytčenému cíli jednodušší a kratší. Ve skutečnosti však, soudruzi, opírat se o kolektiv a vytvářet družné tvůrčí ovzduší v něm — a prozíraví vedoucí pracovníci si počínají právě tak — je nejdůležitějším faktorem urychlujícím postup vpřed“ [Gorbačov 1985 : 7].

Dobrý vedoucí si uvědomuje, že objem jeho znalostí je menší než suma znalostí všech členů kolektivu. Vliv vědeckotechnického rozvoje a specializace tento rozdíl ještě zvýší. Proto je vedoucí nejen učitelem, ale i žákem, který se dokáže od svých podřízených mnohemu naučit a současně posílit jejich sebevěru. Vůči mladším pracovníkům je tento vztah ještě citlivější.

Dobrý vedoucí posiluje v kolektivu soutěžení. Důležitější však je, aby včas rozeznal první jiskry soutěživosti, uměl je rozvíjet, stimulovat a objektivně vy-

hodnocovat. V objektivním hodnocení práce vidí členové kolektivu míru spravedlnosti. Být spravedlivý znamená být současně náročný. Vedoucího nezdobí přehnaná náročnost, ale ani falešný humanismus a tzv. dobráctví. Nezasloužená chvála jedněch a zamlčování úspěchů jiných, liberalismus k přestupkům jedněch a drsné spílání druhým za ten jistý přestupek nejen podřívá autoritu vedoucího, ale uráží kolektiv. Na tyto otázky je citlivý každý člověk bez ohledu na věk a mladý člověk zejména.

Ve stranických dokumentech se často zdůrazňuje nutnost upevňovat morálně psychologické klima v pracovním kolektivu. I když jsou dobré soudružské vztahy pro takové klima určující, nelze opomenout úlohu vedoucího na utváření tohoto klimatu. Vedoucí, který má smysl pro povinnost a je při styku s členy kolektivu taktní, je zpravidla oblíben. A právem. Vždyť život člověka není ohraničen jen dobou strávenou na pracovišti. V kolektivu, kde jsou dobré vztahy, nepůsobí namáhavá fyzická nebo duševní práce lidem stressové situace, nevyvolává nepříjemnou zátěž. Z dobrých vztahů v práci člověk neodchází domů vyčerpan a sklíčen. V tomto ohledu je pozitivní vliv pracovního kolektivu širší a hlubší, neboť přesahuje hranice práce tím, že ovlivňuje veškerý jeho individuální a rodinný život. Málokdy lidé z takového kolektivu chtějí odcházet jinam.

Literatura

- Afanasjev, V. G.: *Řízení ideologické práce socialistické společnosti*. Nová mysl 1976, č. 4.
- Dančíková, V.: *Vztah mladých robotníků k základnej organizácii SZM*. Impuls 1984, č. 4.
- Fojtík, J.: *Vyšší účinnost ideologické práce*. Rudé právo 1985, 25. 1.
- Gorbačov, M.: *Cestou efektivnosti*. Rudé právo 1985, 12. 4.
- Jenerál, J.: *Zpráva ÚV SSM. III. sjezd SSM*. Rudé právo 1982, 2. 10.
- Kalinin, M. I.: *O komunistické výchově a vojenských povinnostech*. Praha, Naše vojsko 1954.
- Kohout, J.: *K pojetí pracovního kolektivu*. In: *Sociální analýza a prognóza rozvoje pracovních kolektivů*. Praha, Horizont 1983.
- Kohout, J.: *Aktuální otázky zvyšování úlohy pracovních kolektivů*. Nová mysl 1984, č. 3.
- Kovalov, A. G.: *Kolektiv a sociálne psychologické problémy riadenia*. Bratislava, Práca 1981.
- Makarenko, A. S.: *Sočiněnija*, t. 5. Moskva, Pravda 1958.
- Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 3. Praha, SNPL 1958.
- Perlaki, I.: *Socialistický pracovní kolektiv*. Sociológia 1982, č. 5.
- Smirnov, G. L.: *Sovětský člověk*. Praha, Svoboda 1976.
- Stanovy KSČ. XIV. sjezd KSČ*. Praha, Svoboda 1971.
- Solcová, M.: *Kolektiv jako sociální síla formující osobnosti*. Nová mysl 1984, č. 3.
- Tomšík, M.: *K vymezení sociální funkce pracovního kolektivu*. In: *Kolektiv a rozvoj osobnosti*. Praha, Čsl. sociologická společnost při ČSAV 1981.
- Zich, F.: *Podstatné rysy socialistického pracovního kolektivu*. In: *Pracovní kolektiv a socialistická společnost*. Praha, Svoboda 1983.
- Zvýšení úlohy pracovních kolektivů v podnicích, institucích a organizacích SSSR*. Praha, Svoboda 1983.

Резюме

A. Фазик: Молодежь и трудовой коллектив

Значительную часть своей жизни человек проводит в трудовом коллективе. Последний по праву считается основной клеткой общественного и производственного процесса. Он всесторонне воздействует на личность как ближайшая социальная среда. При социализме трудовой коллектив является соединительным звеном между личностью

и обществом. Предпочтение общественных интересов — основа проведения интересов личности и группы.

В СССР трудовые коллективы приобрели значительные права. Они содержатся в законе от 1983 г., который закрепляет повышение их роли при решении производственных, политических, социальных и воспитательных вопросов. Статья анализирует и характеризует, в первую очередь, место и функции первичного коллектива. Здесь определяются его основные признаки, из которых можно выводить различия между трудовым коллективом и рабочей группой и одновременно и точки зрения тождества. Наиболее значительным признаком трудового коллектива является общественная значительная цель деятельности.

Трудовой коллектив выполняет четыре функции: производственно-экономическую, политическую, социальную и воспитательную. Эффективность деятельности трудового коллектива в значительной степени определяется его разнообразной структурой и сложностью этой структуры. В трудовом коллективе существует несколько типов структур, на которых наиболее важными являются функционально-трудовая, социально-политическая, социально-демографическая и социально-психологическая. Центр тяжести находится в социальной структуре, так как она создает основу для дружной творческой атмосферы. В дальнейшей части статьи дается анализ этапов развития трудового коллектива, представляющих процесс перерастания рабочей группы в трудовой коллектив.

В заключении статьи дан обширный анализ места и положения молодых людей в трудовом коллективе. Здесь дана социологическая характеристика молодежи, ее социально-психические черты и особенности, забота социалистического государства и Коммунистической партии Чехословакии о молодом поколении. Ударение поставлено на анализе отношений между молодыми и пожилыми работниками в трудовом коллективе, социальной активности молодежи и роли руководителей в трудовом коллективе.

Summary

A. Fazik: Youth and the Working Collective

A considerable part of man's life is spent in the working collective. It is justly considered to be the basic unit of social and production processes. As the proximate social environment it manysidedly affects the personality. Under socialism, the working collective is a connecting link between personality and society. The preference of all-social interests provides a basis for the realization of personal and group interests.

In the USSR, working collectives were granted considerable rights. These are incorporated in the law of 1983 anchoring their increased role in the solution of production, political, social and educational problems. The paper analyzes and characterizes especially the position and functions of the primary collective. Its basic characteristics are defined here from which differences between the working collective and the working group, and simultaneously also aspects of identity, can be inferred. The most significant feature of the working collective is a socially relevant goal of activity.

The working collective fulfils four functions: the production-economic, the political the social and the educational. To a considerable extent, the effective functioning of a working collective is determined by its differentiated structure and by the harmonization of this structure. The working collective involves structures of several types, the most important ones being the working-functional, sociopolitical, sociodemographic and sociopsychological functions. The analysis is focussed on social structure, as this constitutes the basis for a sociable, creative atmosphere. The paper goes on to analyze the development stages of the working collective which represent the process of the transformation of a working group into a working collective.

In conclusion the paper brings a comprehensive analysis of the young people's place and position in the working collective. A sociological characterization of young people is introduced here and their sociopsychological features and particularities, as well as the care of the young generation extended by the socialist state and the Communist Party of Czechoslovakia are discussed. Stress is laid on the analysis of relations prevailing between young and elder workers in the working collective, the young people's social activity, and the role of foremen in the working collective.

Problematika studentů a absolventů vysokých škol se v naší společnosti stala organickou součástí výzkumu mládeže, resp. mladé generace. Svědčí o tom řada sociologických výzkumů v rámci státního plánu základního výzkumu, resortního plánu výzkumu ministerstva školství a dalších druhů plánů, publikací, vědeckých statí a článků, a to jak v odborných, tak ostatních časopisech. (1)

Předmětem této statí jsou některé problémy vysokoškolské mládeže, především studentů vysokých škol v ČSSR. Hlavní pozornost se soustřeďuje na otázky vztahu společnost — vysokoškolská mládež (studenti, příp. absolventi vysokých škol). Vzhledem k rozsahu statí nebylo možné provést všestranný rozbor, ale bylo nutné omezit se jen na některé otázky.

Vývoj počtu studentů a absolventů vysokých škol v ČSSR

Vývoj československé společnosti po r. 1945 je mimo jiné spojen s rychlým růstem vzdělanosti obyvatelstva. Svědčí o tom například vývoj počtu studentů středních a vysokých škol. Vzhledem k charakteru statí uvedeme údaje vztahující se k vysokoškolskému vzdělání. Jestliže ve školním roce 1937—1938 činil celkový počet studentů vysokých škol 27 tis. osob, pak ve školním roce 1950—51 se zvýšil na více než 54 tis. osob a ve školním roce 1982—83 na více než 190 tis. osob. Podrobnější údaje uvádíme v tabulce 1.

Ve školním roce 1982—83 byl počet vysokoškolských studentů více než 7x větší ve srovnání se školním rokem 1937—38 a více než 4,2 vyšší než v r. 1950—51.

Podstatnou část tvořili studenti při zaměstnání, jejichž podíl se pohyboval zhruba mezi 1/5—1/3 celkového počtu studentů. V zájmu úplnosti je nutno uvést, že studium při zaměstnání plnilo v jednotlivých obdobích vývoje naší společnosti různé funkce a to je jedním z důvodů nerovnoměrnosti počtu a podílu těchto studentů.

Dalším důležitým ukazatelem společenského významu vysokých škol je počet absolventů. Po druhé světové válce, v období budování socialismu a etapy budování rozvinuté socialistické společnosti se počet absolventů vysokých škol poměrně rychle zvyšoval. Jejich celkový počet činí zhruba 650 tis. osob. Podrobnější údaje obsahuje tabulka 2.

Jestliže ve školním roce 1948—49 absolvovalo v Československu vysokou školu celkem 7 595 osob, pak ve školním roce 1982—83 činil počet absolventů již 37 730 osob, tj. téměř 5x více.

Při posuzování shora uvedených údajů je nutno vzít v úvahu, že absolutní většina z celkového počtu absolventů je v současné době ekonomicky aktivní v různých odvětvích naší společnosti.

Vývoj počtu studentů a absolventů vysokých škol v socialistické společnosti

(1) Z knižních publikací je možno uvést např. Vaněk 1976; Čermáková—Mevaldová—Stehliková 1983; Franěk—Fazik—Freiová—Vavrinčík 1983.

Tabulka 1. Počet studentů vysokých škol v Československu*)

Rok	celkem	Počet studentů*) v denním studiu	při zaměstnání
1945—46	54 902	54 902	—
1950—51	45 241	37 452	6 357
1955—56	76 171	48 534	26 662
1960—61	94 040	65 451	26 740
1965—66	144 990	91 720	49 967
1970—71	131 099	102 015	25 465
1975—76	154 645	119 264	32 018
1980—81	196 642	147 862	45 138
1982—83	191 928	150 543	37 507

*) Údaje se týkají jen studentů čs. státní příslušnosti.

*) Pramen: *Statistické ročenky ČSSR 1946—1984*.

má své obecné, ale i specifické příčiny. Růst počtu studentů a absolventů vysokých škol vyplývá nejen z potřeby rozvoje národního hospodářství (z vyšších temp rozvoje ve srovnání s kapitalismem), kultury, vzdělání atd., ale také ze specifické potřeby rozvoje vzdělání všech pracujících jako pracovních sil i jako občanů, aktivních subjektů socialistické společnosti. Významnou úlohu má skutečnost, že po socialistické revoluci se kvalitativně změnilo postavení a úloha pracujícího člověka. Stává se subjektem řízení. Charakter a stupeň vzdělání je jedním z důležitých činitelů, který ovlivňuje kvalitu účasti pracujících na řízení, i jejich vlastní rozvoj. V této souvislosti lze připomenout požadavek V. I. Lenina „aby vědění opravdu proniklo lidem do krve, aby se plně a opravdu stávalo nedílnou součástí jejich života“ [Spisy 1962 : 488].

Bylo již uvedeno, že značnou pozornost budeme věnovat otázkám vzájemného vztahu společnost — studenti, absolventi vysokých škol. Toto spojení je velmi rozmanité, mnohostranné, projevuje se v mnoha oblastech a podílí se na něm velké množství činitelů. Úkolem sociologického bádání je odhalovat charakter a formy této vazby, a to nejen v obecné rovině, ale i její specifika v jednotlivých oblastech, včetně mechanismů, které toto spojení podstatným způsobem ovlivňují, a změn v různých etapách vývoje společnosti i studentů. Rozhodujícím činitelem pro určení charakteru vysokoškolské mládeže má sociálně ekonomický a sociálně politický charakter společnosti. Jde především o sociálně třídní strukturu a vedoucí společenskou sílu, tj. třídu v dané společnosti. To vše souvisí s hlavním a rozhodujícím typem výrobních vztahů. Tyto momenty mají jak pro charakter společnosti jako celku, tak i pro vysokoškolskou mládež rozhodující význam. Společenské vlastnictví výrobních

Tabulka 2. Vývoj počtu absolventů vysokých škol v ČSSR*)

Období	Počet absolventů
1951—1960	95 169
1961—1970	170 670
1971—1980	229 636
1981—1983	105 373

*) Pramen: *Statistické ročenky ČSSR 1952—1984*.

prostředků za socialismu vytváří, ve srovnání s kapitalismem, kvalitativně nový prostor pro postavení a úlohu jednotlivých společenských tříd a skupin, včetně profesionálních pozic vysokoškolsky vzdělaných odborníků.

Úloha výrobních sil, jejich charakter a stupeň rozvoje představuje další, velmi významný faktor, ovlivňující postavení a úlohu vysokoškolské mládeže. Ovlivňuje však především takové stránky, jako je vývoj počtu, oborové či profesní struktury.

Jestliže uvádíme vliv výrobního způsobu, pak to v žádném případě neznamená popření aktivní úlohy jednotlivých složek sociálně třídní struktury na další rozvoj společnosti. Studenti vysokých škol představují relativně samostatnou část mládeže a její charakteristiky nelze mechanicky odvozovat od výrobního způsobu.

Sociální původ vysokoškolských studentů

Jedním z významných rysů vysokoškolských studentů je jejich spojení se společností na základě jejich sociálního původu. V tomto směru se sociální struktura studentů v naší společnosti výrazně odlišuje od kapitalismu, a to jak v historickém pohledu (např. ve srovnání s obdobím předmnichovské ČSR), tak z hlediska současnosti (ve srovnání se soudobými kapitalistickými zeměmi). Odlišnost spočívá v podílu studentů dělnického a rolnického původu.

Pokud jde o sociální původ studentů, můžeme uvést, že v reálném pohybu se střetávají různé tendence, z nichž zásadní význam mají tyto dvě: a) v první řadě jde o cílevědomou snahu stranických a státních orgánů posílit zastoupení studentů z dělnických a rolnických rodin tak, aby jejich podíl v podstatě odpovídal celkové sociální struktuře společnosti a jejím vývojovým tendencím; b) současně se projevuje druhá tendence, prosazující poměrně vysoké zastoupení studentů pocházejících z rodin zaměstnanců a inteligence (zajistit jejich vyšší podíl než odpovídá zastoupení v celkové sociálně třídní struktuře společnosti).

Prvá tendence je vyjádřením socialistického směru či charakteru společnosti a současně má hluboký demokratický charakter. Tato tendence plní důležitou funkci a odráží skutečnost, že po socialistické revoluci si společnost poměrně dlouho zachovává sociálně třídní charakter (i když neantagonistického typu) a to, že dělnická třída je vedoucí společenskou silou a také hlavním garantem dalšího rozvoje socialismu. To se určitým způsobem odráží u studentů, kteří mají dělnický původ.

Pokud jde o druhou tendenci, je výrazem úsilí o proces autoreprodukce sociální skupiny inteligence a zaměstnanců. Živelný vývoj ani v této oblasti nezajišťuje správný směr řešení problému. I zde politický přístup a usměrňování plní nezastupitelnou úlohu.

Vývoj sociální struktury studentů po druhé světové válce, a zejména po roce 1948, ukazuje, že obě tendence jsou zcela reálné, i když jejich projevy jsou závislé na konkrétní situaci, reálném poměru společenských a politických sil. Od r. 1948, tj. v padesátých a počátkem šedesátých let se postupně zvyšoval podíl studentů z dělnických rodin. Koncem šedesátých let se však začal poměrně rychle zmenšovat. To vyplývalo z narůstání krizových momentů naší společnosti. Teprve od počátku sedmdesátých let došlo opět ke zvýšení podílu studentů z dělnického prostředí. (2) Změna politické situace, vznik krizových let uvolnily prostor pro druhou tendenci.

(2) Podrobně se touto problematikou zabývá mimo jiné Jirková 1978.

Vliv sociálně třídní diferenciace společnosti se projevuje nejen v celkovém zájmu o vysokoškolské vzdělání, ale i v oborové struktuře tohoto zájmu (diferenciace zájmu o jednotlivé typy vysokých škol, fakult a oborů). Podrobněji a širěji se těmito otázkami zabýval mimo jiné A. Matějovský, který shrnul výsledky jak vlastního, tak dalších výzkumů. Studenti z dělnických rodin, popřípadě z rodin družstevních rolníků, preferují častěji obory technického, zemědělského charakteru a pedagogické obory. „Takto vzniklá inteligence „první generace“ pak orientuje své děti k vysokoškolskému studiu na lékařských fakultách a vysokých školách ekonomických. Lékařské fakulty představují relativně nejstabilnější formu autoreprodukce u „staré inteligence“ [Matějovský 1980 : 27].

V procesu vysokoškolského studia dochází mimo jiné k překonávání původní sociálně třídní diferenciace studentů (podle sociálního původu) a z ní plynoucích důsledků. Obsahem tohoto procesu není jen překonávání těchto důsledků, ale současně vytváření nové inteligence, inteligence socialistického charakteru. Při řešení tohoto úkolu plní sociálně třídní diferenciace podle sociálního původu určitou roli. Studenti z dělnických rodin jsou nejdůslednějšími nositeli socialistických prvků a zejména jejich spjatosti s dělnickou třídou, a to i v období po ukončení studia, většinou jako příslušníci sociální skupiny inteligence. Studenti z dělnických rodin představují důležitý prvek v procesu formování socialistické inteligence. Dosavadní sociologické výzkumy zabývající se touto problematikou sledují především některé sociálně politické a světonázorové postoje a orientaci studentů a současně dospívají k závěru, že studenti z dělnických rodin zauímají celkově pozitivnější názory a postoje než ostatní studenti. V této souvislosti je možno poznamenat, že zjišťování vlivu sociálního původu je poměrně obtížné. Určitou slabinou dosavadních výzkumů empirického charakteru je, že se omezují zpravidla na určitý typ fakult či vysokých škol. Zatím chybí hlubší srovnání studentů různých typů vysokých škol a fakult, které by umožnilo řešit tento problém kvalifikovaněji.

V procesu vysokoškolské přípravy se projevuje tendence homogenizace, vznik nové sociální kvality, absolventů vysokých škol, kteří se v rozhodující míře stávají příslušníky sociální skupiny inteligence. A to s novými sociálními charakteristikami.

V době studia na vysoké škole je základním článkem spojení mezi studenty a společností studium, vlastní studijní proces. V marxisticko-leninské sociologii obecně platí, že práce má prvořadý význam pro pochopení společenské podstaty člověka a současně je klíčem k analýze jeho spojení se společností [Podmarkov 1976 : 212].

V určitém smyslu se vysokoškolská příprava v socialistické společnosti alespoň některými svými charakteristikami přibližuje práci. Proto i sociologické výzkumy by měly věnovat této problematice větší pozornost, než je tomu dosud.

K pojetí vysokoškolského studia v socialistické společnosti

V socialistické společnosti má vysokoškolská příprava některé specifické rysy. Kvalitativně se mění nejen základní cíle výchovného působení vysokých škol, ale i organizace a prostředky této přípravy. Stále zřetelněji se prosazuje požadavek komplexního propojení odborných a společenských stránek studia, spojení teorie a praxe, návaznosti jednotlivých předmětů, forem výuky a studia atd. Studium se postupně stává formou plnění důležitých společenských úkolů a povinností, což se mimo jiné projevuje vysokým stupněm organizo-

Tabulka 3. Oborová struktura vysokoškolských studentů v ČSSR*)

Typy vysokých škol (směr)	1967—68	Počet studentů 1973—74	1982—83
technický	52 059	47 985	82 212
univerzitní	58 102	60 980	67 322
ekonomický	11 150	11 789	21 929
zemědělský	14 442	13 167	18 470
umělecký	1 744	1 953	1 995
Čelkem	137 497	135 874	191 928

*) Pramen: *Statistické ročenky ČSSR 1968—1983*.

vanosti studia, včetně povinné účasti na přednáškách, seminářích apod., stanovení relativně pevných termínů zkoušek atd. Jde o požadavek organizovanosti, studijní kázně. Současně však by nebylo správné přecenit význam tohoto činitele. M. Lúčan například zdůraznil, že nemůžeme dopustit, aby pod heslem pořádku, disciplíny a centrálního řízení se na vysokých školách zaváděl styl práce, který na tuto půdu nepatří, který vyhovuje lidem průměrným a podprůměrným, neschopným tvořivě myslet a pracovat [Lúčan 1985 : 35].

Uvedený názor nesnižuje význam kázně, zejména jejího leninského pojetí jako důležitého sociálního pojítka mezi jednotlivcem, skupinou a společností, kázně jako prvku ovlivňujícího proces tvořivosti a iniciativy, kázně uvědomělé, která přispívá k rozvoji osobnosti i společnosti a je v souladu s principy demokracie.

Značná část spojení mezi studenty a společností se realizuje prostřednictvím vlastního oboru nebo později zvolené profese. Oborová struktura vysokých škol je závislá na objektivních potřebách společnosti. Určitý, byť velmi obecný obraz o oborové struktuře vysokých škol poskytují údaje v tabulce 3.

Při posuzování uvedené struktury vysokých škol je důležité, že jednotlivé typy těchto škol mají poněkud odlišnou strukturu studentů a jsou spjaty různým způsobem s jednotlivými oblastmi společnosti (průmyslovou a zemědělskou výrobou, školstvím, uměním atd.). Každý typ vysoké školy „přitahuje“ určitý typ studentů.

V rámci vysokoškolské přípravy jde nejen o samotné studium, ale především o určitý obor, profesionalizaci, která kromě odborných znalostí a dovedností zahrnuje řadu sociálních charakteristik, které souvisejí jak s profesí, tak s jejím spojením se sociálním prostředím.

Současný rozvoj vysokoškolské přípravy je podstatnou měrou ovlivňován požadavkem intenzifikace celého národního hospodářství a v jejím rámci má nezastupitelnou úlohu vědeckotechnická revoluce. Vědeckotechnická revoluce předpokládá posílení teoretické části vysokoškolské přípravy a činí spojení teorie a praxe podstatně složitější a citlivější. Přitom pro současnou generaci vysokoškolských studentů a absolventů je mimo jiné charakteristický nedostatek zkušeností, a to jak životních, tak pracovních. I když se školský systém snaží tento problém řešit, zůstává i nadále velmi aktuální. Výzkumy studentů a absolventů vysokých škol v ČSSR ukazují, že vysoká škola neposkytuje ani nemůže poskytovat dostatek praktických dovedností pro rychlejší adaptaci a uplatnění absolventů ve společenské praxi. To vše vyžaduje velkou pozornost procesu adaptace (pracovní i sociální) po nástupu absolventů do společenské praxe.

V procesu formování žádoucího profilu studentů i absolventů vysokých škol vystupuje do popředí jejich role jako důležitého subjektu výchovy a sebevýchovy. Z celého souboru základních rysů vysokoškolských studentů uvedeme několik poznatků týkajících se jejich vztahu ke studiu a oboru, včetně sociálních souvislostí.

Vztah studentů ke studiu a oboru

Vztah ke studiu a oboru zahrnuje realizaci individuálních potřeb a zájmů a současně vztah ke společnosti, jejím jednotlivým částem i společnosti jako celku. Pro studenty, ale i absolventy vysokých škol, je typický poměrně vysoký stupeň zájmu o obor. Jako příklad lze uvést výsledky výzkumu studentů různých vysokých škol a oborů; viz tabulku 4.

Tabulka 4. Stupeň zájmu o obor*)

Obory	Problematika oboru studenty zajímá	
	rozhodně ano spíše ano	spíše ne
společenskovědní	96.7	1.4
přírodovědný	98.0	2.0
technické	90.4	5.8

*) Pramen: *Sociální svět vysokoškolského studenta*. Praha, Mladá fronta 1983, s. 87.

V procesu formování profilu studentů a absolventů vysokých škol sehraává vedle vztahu ke společnosti jako celku také zájem o studijní obor. Výsledky řady výzkumů ukázaly, že zájem o obor studia významně souvisí s řadou důležitých charakteristik. Například dlouhodobý výzkum studentů vysokých škol technických v ČSR prokázal, že vztah studentů k oboru mimo jiné poměrně intenzivně ovlivňuje:

a) Oblast studia

Projevuje se to ve studijních výsledcích, spokojenosti studentů s vlastním studiem, hodnocení úrovně vysokoškolské přípravy jako celku i jejích hlavních složek. Za důležitý poznatek považujeme zjištění, že studenti s vysokým zájmem o obor dosahují častěji nejen podstatně lepšího studijního prospěchu, ale celkově pozitivněji hodnotí úroveň studia z hlediska potřeb budoucí praxe.

b) Oblast budoucí práce, povolání

Byl zjištěn statisticky významný vztah mezi zájmem o obor na straně jedné a volbou určitého druhu práce, typu pracovní organizace, instituce, hodnocením vysokoškolského vzdělání z hlediska budoucí profesionální orientace, možnosti realizace odborného zájmu, dalšího odborného růstu a některých dalších aspektů budoucí práce na straně druhé.

c) Oblast hodnotové orientace

Studenti s vysokým zájmem o obor hodnotí přednosti socialismu ve srovnání s kapitalismem pozitivněji než studenti s nízkým stupněm zájmu. To se projevilo například v posuzování možností socialismu překonávat základní sociální rozdíly a zejména pak v hodnocení možnosti účasti pracu-

jících na řízení a správě společnosti. Vyšší stupeň zájmu o obor souvisel dále s pozitivnějším hodnocením podmínek pro uplatnění absolventů vysokých škol v naší společnosti i hodnocení významu práce pro vlastní rozvoj člověka.

Identifikace s oborem představuje velmi důležitý prvek a současně složitý proces v životě studentů a absolventů vysokých škol, který souvisí se vztahem ke společnosti. Identifikace s oborem nemá vždy jednoznačně pozitivní význam. Většinou však vyjadřuje vyšší stupeň připravenosti studentů a absolventů pro pracovní a společenskou aktivitu. Využití tohoto činitele v procesu formování žádoucího profilu vysokoškolských studentů představuje poměrně široké pole působení vysokých škol i pracovních organizací. Současně však platí, že k celkově pozitivnímu usměrnění tohoto činitele je nutná správná sociálně politická orientace studentů i absolventů vysokých škol. V této souvislosti je možno doplnit, že studium, a to nejen v zájmu jednotlivce, ale v zájmu společnosti, představuje jeden z hlavních zdrojů formování politicky správné orientace, třídního uvědomění studentů a absolventů vysokých škol (3) [Poledník 1985].

Spolu s rozvojem socialistické společnosti se vyvíjí a mění též motivace studia na vysoké škole a výběru budoucí profese. V období kapitalismu bylo vysokoškolské studium v té či oné míře spojováno s možností získat určité sociální výhody, vysoké společenské hodnocení, vysoký plat atd. Za socialismu se stává stále důležitějším motivem vysokoškolského studia získání vysoké odborné kvalifikace. Z toho však nevyplývá, že motivační struktura je zcela jednoduchá a že se v ní neprosazují i další motivy. Na základě výsledků výzkumů můžeme uvést, že k nejdůležitějším motivům patří odborný zájem studentů (získání hlubokých odborných znalostí), možnost získání společensky důležitého postavení a sama hodnota vysokoškolského vzdělání. Ve struktuře motivů se však objevují i další prvky, jako je například oddálení přechodu do společenské praxe, platový postup spojený s vysokoškolským vzděláním apod. (4).

V době vysokoškolského studia se postupně mění i jeho hodnocení ze strany studentů. V počáteční fázi je studium pro studenty především předmětem odborného zájmu a prostředkem k získání příznivé společenské pozice. V závěru studia se zvyrazňuje moment získání určitého zaměstnání, přičemž se uplatňují nejen odborná, ale i sociální hlediska. „Vzdělání je stále více nahlíženo jako nástroj k získání určitého zaměstnání, určitého výdělku, jejichž dosažení je předpokladem k získání dalších hodnot, zvláště však hodnot, které se stávají atraktivními v době zakládání vlastní rodiny“ [Freiová 1981—3 : 84].

Úloha světonázorové a sociálně politické orientace studentů a absolventů

Nezastupitelnou úlohu v procesu formování profilu studentů a absolventů vysokých škol (a jejich spojení se společností) plní jejich světonázorová a sociálně politická orientace. Význam této orientace vzrůstá a vyplývá ze sociál-

(3) Na význam práce pro společnost za socialismu jako hlavního zdroje třídního uvědomění pracujících a především mladé generace upozorňuje mimo jiné Poledník 1985.

(4) V této části autor vychází především z výsledků výzkumů studentů a absolventů vysokých škol technických, které realizovalo výzkumné středisko ČVUT Praha, a výsledků výzkumů studentů univerzitních fakult, které realizovalo studijně metodické středisko ÚML UK Praha.

ních souvislostí budoucí vysoce kvalifikované práce, její sociálně ekonomické podmíněnosti, funkčnosti a důsledků. Dále pak vyplývá z potřeby správné sociálně politické aktivity, angažovanosti absolventů vysokých škol, a to jako odborníků i občanů socialistické společnosti.

Vysokoškolská mládež v naší společnosti se vyznačuje vysokým stupněm identifikace s jejím socialistickým vývojem. Pozitivně oceňuje základní sociální jistoty a zaujímá celkově optimistické stanovisko k dalšímu rozvoji socialismu. Současně je však pro ni charakteristická kritičnost, a to především k tempu a způsobu řešení některých společenských problémů a nedostatků. V tom se projevuje mimo jiné nedostatky zkušeností, určité podceňování sociálních souvislostí a zejména pak nutnosti dosažení zralosti nejen objektivních podmínek, ale i subjektivního faktoru pro řešení společenských problémů.

Posuzujeme-li vývoj sociálních charakteristik studentů a absolventů vysokých škol z delšího časového pohledu, pak můžeme uvést, že dochází mimo jiné k těmto změnám:

- a) K růstu významu sociálních podmínek, jejich zajištění jako faktoru, který ovlivňuje myšlení a jednání studentů a absolventů vysokých škol, přičemž však motivační charakter zajištění sociálních podmínek je velmi slabý. Studenti i absolventi považují zajištění určitých sociálních podmínek za jeden z předpokladů své činnosti, nikoli však za dostatečný motiv své aktivity. Určitým problémem je správné pochopení sociálních jistot v tom smyslu, že „někteří lidé považují vysoký stupeň sociálních jistot, který zajišťuje naše socialistická společnost za samozřejmost a nespojují jejich zachování a další rozvíjení s vlastní prací“ [Husák 1979].
- b) Zvyšuje se význam přesvědčení o společenské důležitosti, užitečnosti a efektivnosti toho, co mají studenti studovat. Studenti i absolventi chtějí stále více znát cíle a význam činnosti, které mají vykonávat.
- c) Postupně se zvyšuje význam celé řady sociálních charakteristik, které se týkají morálky a volných stránek činnosti studentů i absolventů vysokých škol.

To vše klade vysoké nároky na celý výchovný proces a zejména učitele vysokých škol.

Reálné společenské postavení a úloha studentů i absolventů vysokých škol je závislá na tom, v jaké míře si svou pozici a roli osvojili, a to nejen v rovině samotného poznání, ale především v oblasti vlastních postojů a praxe. Například dlouhodobý výzkum ukazuje, že přechod absolventů vysokých škol do zaměstnání je spojen s řadou problémů a obtíží, na nichž se podílejí i sami absolventi. Jde zde především o realizaci jejich požadavků na soulad absolvovaného oboru či specializace a vykonávané práce, na práci v určité lokalitě a zajištění materiálních podmínek. Uvedené požadavky nepůsobí izolovaně, ale současně, v různé míře u jednotlivých skupin absolventů, a to ve vzájemné závislosti a při působení dalších činitelů. Výzkum přechodu absolventů do praxe přispěl k odhalení řady poznatků, mimo jiné i těch, které se týkají lokality. Výsledky výzkumu poněkud oslabují poměrně rozšířený názor o vysokém stupni přitažlivosti hlavního města nebo největších městských aglomerací. Podstatně intenzivněji zde působí vazby na lokalitu plánovaného pracoviště, která se však ve značné míře shoduje s lokalitou trvalého bydliště v době vysokoškolského studia i obdobím před vstupem na vysokou školu. Z toho lze usuzovat na poměrně nízký stupeň mobility absolventů vysokých škol z hlediska jejich původního trvalého bydliště. Tato vazba souvisí například s bydlením a některými dalšími ekonomickými a sociálními činiteli.

Relativně nízký stupeň územní mobility v podstatě negativně ovlivňuje celkový proces a stupeň uplatnění vzdělání v naší společnosti.

Nezastupitelnou úlohu při vytváření společensky žádoucího vztahu mezi studenty a absolventy na straně jedné a společností na straně druhé má stupeň a charakter osvojení vědeckého světového názoru. Přitom je nutno vzít v úvahu, že společenské vědomí vysokoškolských studentů je podstatným způsobem ovlivňováno jejich hlavní činností, tj. studiem a jeho specifickými rysy, na rozdíl od hlavní činnosti jiných společenských skupin, tj. výkonu určitého povolání. Studium představuje vysoce náročnou duševní činnost, při níž proces osvojování nových poznatků probíhá velmi rychlým tempem.

Z hlediska potřeb rozvoje naší společnosti je nezbytné, aby proces formování nové inteligence měl socialistický charakter. Socialistický charakter však nevyplývá ze samotné obsahové náplně odborné výchovy či odborné činnosti, ale ani ze samotné socialistické politické orientace. Teprve spojení obou prvků umožňuje vytvářet žádoucí profil nové inteligence.

Literatura

- Čermáková, Z. — Mevaldová, E. — Stehlíková, E.: *Hodnotové a socioprofesionální orientace vysokoškolských studentů*. Praha, Univerzita Karlova 1983.
- Franěk, R. — Fazík, A. — Freiová, E. — Vavrinčík, K.: *Sociální svět vysokoškolského studenta*. Praha, Mladá fronta 1983.
- Freiová, E.: *Studenti o svém studiu a o svém zaměstnání*. Acta polytechnica, VI, ČVUT 1981—3, s. 84.
- Jirková, M.: *Demokratizace vzdělání v socialistické společnosti*. Praha, SPN 1978.
- Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 33. Praha, SNPL 1962.
- Lúčan, M.: *Vzdelanie ako bohatstvo spoločnosti*. Nová mysl 1985, č. 2, s. 35.
- Matějovský, A.: *Sociální reprodukce inteligence v ČSSR*. Sociologický časopis 1980, č. 1, s. 27.
- Podmarkov, V. G.: *Úvod do sociologie průmyslu*. Praha, Svoboda 1976.
- Poledník, J.: *Péče o mládež — věc všech komunistů a celé společnosti*. Nová mysl 1985, č. 2, s. 17.
- Vaněk, A.: *Studenti a společnost*. Most, Severografia 1976.
- Závěrečné vystoupení G. Husáka na 13. zasedání ÚV KSČ*. Rudé právo 1979, 28. 3.

Резюме

Р. Франек: Актуальные проблемы формирования социально-профессионального профиля студентов и выпускников высших учебных заведений в ЧССР

Интерес к проблематике высшего образования, студентов и выпускников высших учебных заведений вытекает не только из количественной точки зрения, но, в первую очередь, из роста роли образования и его значения в социалистическом обществе.

Предметом статьи, ввиду ее объема, являются некоторые проблемы формирования социально-профессионального профиля вузовской молодежи. Главное внимание сосредотачивается на вопросах соотношения общество—студенты и выпускники высших учебных заведений. Эта связь является весьма разнообразной, многосторонней, она проявляется в ряде областей; в ней принимает участие большое количество факторов. Решающим фактором для определения характера, общественного положения, роли и общей проблематики вузовской молодежи, включая ее связь с обществом, является социально-экономический и социально-политический характер общества.

Одной из основных черт связи общество—вузовская молодежь является социальный контакт (социальное происхождение студентов и т. п.). В динамике структуры студентов с этой точки зрения сталкиваются, помимо прочего, две основные тенденции. В первую очередь, речь идет о целенаправленном стремлении партийных и государственных органов укрепить представление студентов из рабочих и крестьянских семей так, чтобы в сущности, оно соответствовало их участию в общей социальной структуре общества, тенденциям его развития и целям. Одновременно проявляется вторая тенденция, проводящая относительно высокий удельный вес студентов из семей интеллигенции

и служащих, более высокий, чем это соответствует их участию в общей социально-классовой структуре. Речь идет о процессах самовоспроизводства социальной группы интеллигенции.

В процессе обучения в высших учебных заведениях происходит, помимо прочего, преодоление некоторых черт социально-классовой дифференциации студентов. Главным содержанием и смыслом этого процесса является формирование новой интеллигенции, носящей социалистический характер. В этом направлении важную роль играют студенты из рабочей среды.

Процесс связи общества с вузовской молодежью проводится также в общем характере обучения в высших учебных заведениях. В социалистическом обществе подготовка в вузах имеет некоторые специфические черты. Качественно изменяются не только основные цели воспитательного процесса, но и условия, организация и средства этой подготовки и социальное положение и роль студентов и выпускников высших учебных заведений, а тем самым создаются предпосылки для формирования нового отношения вузовской молодежи к прочим общественным классам и группам.

Процесс формирования профиля студентов находится под влиянием как самой профессиональной подготовки, так процесса освоения мировоззрения и социалистической социально-политической ориентации. Исследования студентов доказали, что отношение студентов к учебе и специальности, помимо прочего, относительно интенсивно влияет на результаты обучения, выбор будущей работы, тип трудового учреждения, оценку вузовского обучения, но и некоторые стороны ценностной ориентации студентов и отношение к обществу. Идентификация со специальностью воздействует на степень подготовленности студентов и выпускников к трудовой и общественной активности. Для общей положительной направленности этого фактора, однако, необходима и незаменима правильная социально-политическая ориентация.

В процессе строительства и развития социализма развиваются и изменяются также некоторые характеристики вузовской молодежи. На основе результатов исследований можно сформулировать тезис о росте влияния и значения уверенности в будущем и условий для деятельности студентов и выпускников высших учебных заведений, причем мотивирующее воздействие этих условий сравнительно слабо. Повышается также значение убеждения о общественном значении обучения, его отдельных элементов для степени активности студентов. Растет и значение морали и волевых сторон в деятельности вузовской молодежи. Из этого вытекают и некоторые новые требования к формированию профиля студентов и выпускников высших учебных заведений.

С точки зрения потребностей дальнейшего развития общества необходимо, чтобы процесс формирования новой интеллигенции органически объединял отдельные компоненты профессиональной подготовки и политической ориентации студентов и выпускников высших учебных заведений.

Summary

R. Franěk: Actual Problems Connected with the Formation of the Socioprofessional Profile of University Students and Graduates in Czechoslovakia

The interest in problems of higher learning, of university students and graduates does not ensue from quantitative aspects only, but first of all from the growing role of education and its enhanced importance in socialist society.

With regard to the scope of the present paper, some problems of the formation of the socioprofessional profile of university students are subjected to examination. Particular attention is devoted to issues of the relation between society and university students/graduates. This interconnection is extremely diverse, manifold, manifesting itself in many areas and involving a great many factors. The socio-economic and sociopolitical character of society is a decisive factor for determining the character, social status, role and general problems of undergraduates, inclusive of their connection with society.

One of the basic features of the relation between society and university students is the social context (i. e. social origin of students, etc.). From this point of view, two basic tendencies collide in the development of the structure of students. In the first place, Party and State organs are purposefully striving to increase the representation of students from working-class and farmers' families so as to correspond — in substance — to their proportion in the general social structure of society, its development tendencies and goals. Simultaneously the second tendency is making itself felt, promoting a relatively high representation of students from families of the intelligentsia and employees, higher than corresponds to their propor-

tion in the general social-class structure. What is involved here is the autoreproduction process of the social group of the intelligentsia.

In the process of university studies, some features of the students' social-class differentiation are wiped out. The principal content and meaning of this process is the formation of a new intelligentsia of a socialist character. In this respect, students with a working-class background are playing an important role.

The process of the interconnection between society and university students/graduates is making itself felt even in the general character of higher learning. In socialist society, higher education has several specific features. Not only the basic aim of the educational process but also the conditions, organization and means of this education, as well as the social position and role of students and graduates from universities are undergoing qualitative change. This gives rise to preconditions for forming a new relationship between university students/graduates and other social classes and groups.

The process of the formation of the students' profile is influenced both by the professional preparation itself and by the process of appropriating the world outlook and the socialist sociopolitical orientation. Student-research results have revealed that the students' relation to their particular branch of learning relatively strongly affects — among other things — their study results, the choice of the future occupation, the type of working institution, the evaluation of university studies, but also some aspects of the students' value orientation and relation to society. The identification with their branch of knowledge affects the degree of the students' and graduates' preparedness for working and social activities. However, a proper sociopolitical orientation is essential and irreplaceable for the generally positive orientation of this factor.

In the process of building up and developing socialism, also some characteristic features of university students/graduates are subjected to development and change. Research results allow us to formulate the conclusion concerning the growing impact and significance of social securities and conditions for the activity of university students and graduates, while the motivational action of these conditions is relatively weak. Also the importance of the conviction of the social significance of studies, of their single elements, for the degree of the students' activity is on the rise. The same applies to the importance of morale and of volitional aspects in the activity of university students/graduates. This gives rise to some new claims on the formation of the profile of students and graduates from institutions of higher learning.

From the point of view of the needs of the society's further development, individual components of professional education and the political orientation of university students and graduates must be organically connected in the process of the formation of a new intelligentsia.

K problematice výzkumu světového názoru a světónázorové orientace československé mládeže

IVAN TOMEK

Ústav pro výzkum veřejného mínění
při FSÚ, Praha

Komunistická strana Československa považuje právem problematiku formování socialistického člověka a marxisticko-leninského světového názoru občanů za jeden z ústředních úkolů ideově výchovné práce. Soudruh Husák k tomu již na XV. sjezdu strany řekl: „Socialistické uvědomění pracujících, vysoká úroveň jejich duchovního, ideově politického, mravního a kulturního života, to je jedna z hlavních podmínek uvědomělé aktivity člověka socialistické společnosti“ [Husák 1976 : 48].

Šestnáctý sjezd KSČ zdůraznil význam této problematiky v aktuální historické situaci, když konstatoval, že: „Na tom, jak náš člověk chápe rozsah a složitost problémů, které musí naše společnost řešit, jak se dokáže orientovat v tom, co se děje ve světě, závisí jeho přínos pro společnost i to, s jakým zánícením bojuje za ideály socialismu [Husák 1981 : 36].

Z uvedených skutečností vyplývá i velký význam úkolu, který stojí před pracovníky společenskovědního výzkumu — sledování otázek formování socialistického člověka a marxisticko-leninského světového názoru. V článku *Společenské vědy — významný nástroj v boji strany za vítězství komunistických idejí* zdůraznil význam této problematiky s. Fojtík takto: „Jako v ohnisku se v ní koncentrují otázky utváření životního prostředí člověka, jeho hodnotového systému a pevného základu jeho světového názoru v soudobých podmínkách revolučních procesů, jež jsou spjaty s historickým přechodem lidstva od kapitalismu k socialismu“ [Fojtík 1974].

Důležitost zkoumání otázek utváření socialistického člověka a otázek světónázorové výchovy se pochopitelně odráží i v práci Ústavu pro výzkum veřejného mínění při Federálním statistickém úřadu. Ústav se jako vědecko-výzkumné zařízení pracující pro potřeby stranických orgánů zabývá problematikou světového názoru již více než deset let. Od roku 1979 jsou uvedené otázky zkoumány systematicky a opakovaně. Plán ústavu na léta 1984—86, schválený sekretariátem ÚV KSČ, předpokládá „pokračovat v cílevědomém sledování světónázorové problematiky ... různých skupin obyvatelstva ČSSR“.

Základním problémem výzkumu tohoto typu je dostatečně spolehlivá operacionalizace ústředního pojmu *světový názor*.

Cílem předkládané stati je seznámit odbornou veřejnost s postupem operacionalizace pojmu světový názor ve výzkumech ÚVVM, zejména ve výzkumech mládeže.

Operacionalizace pojmu „světový názor“ pro potřeby výzkumné praxe měla tři hlavní etapy:

1. Nejprve bylo třeba pomocí analýzy definic tohoto pojmu vymezit jeho chápání jako základ pro volbu techniky výzkumu a zpracování výzkumného nástroje.

2. Dále bylo nutno zpracovat alespoň provizorní typologii světónázorových stanovisek, tak jak se vyskytují ve vědomí obyvatel naší společnosti.

3. Tuto typologii bylo nutno převést do indikátorů a syntetických ukazatelů, vyjadřujících konkrétně historickou specifičnost vymezených typů v současnosti. Souhrnné ukazatele bylo nutno vytvořit tak, aby umožnily alespoň přibližně určit, v jaké podobě se jednotlivé typy vyskytují ve vědomí našich občanů, s jakými objektivními podmínkami souvisejí.

Chápeme-li proces operacionalizace jako dialektickou jednotu analýzy a syntézy, vidíme, že první a druhá fáze postupu operacionalizace pojmu „světový názor“ měly převážně analytický charakter a teprve ve třetí fázi — vytváření indikátorů a volba postupu konstrukce souhrnných ukazatelů — převládá syntetický pohled. V této fázi jsme vytvářeli předpoklady pro reprodukci podstatných vlastností a relací jevů, které byly analyzovány v prvních etapách.

1. Analýza pojmu „světový názor“; pojem „světónázorová orientace“ jako výchozí bod výzkumu

Pomíňme zde historickou analýzu pojmu „Weltanschauung“ a jeho používání u Kanta, Schellinga a dalších, i Diltheyova pojmu „Weltanschauungslehre“. Zájemce lze odkázat například na práci prof. Mužíka [Mužík 1984 : 60 an.].

Pokud se týče marxistické filozofie, bylo ještě koncem padesátých let rozšířeno chápání světového názoru jako určitého souhrnu znalostí o světě, jako souhrnu odpovědi na základní filozofickou otázku.

Takovou koncepci světového názoru, založenou převážně na znalostech, považujeme dnes za překonanou. Ve shodě se s. prof. Mužíkem definujeme světový názor jako „souhrn názorů, ideových stanovisek člověka, který tvoří jádro jeho znalostí o světě, o sobě samém a vzájemném vztahu sebe a světa, jádro jeho hodnotových představ o světě, životě a jejich složkách, a jádro jeho cílových orientací a vnitřních norem v podobě mravního, právního, estetického aj. kodexu“ [Mužík 1984 : 21—22].

Považujeme tedy světový názor za nedílnou součást vědomí člověka, za určitý komplexní útvar duševní struktury, který integruje poznání, postoje a činnosti člověka v jeho vztahu k okolnímu světu.

Není možné redukovat světový názor jen na otázku znalostí, protože pokud se nestane částí vědomí lidí, jejich přesvědčením, pokud neplní úlohu regulátoru myšlení a jednání, nejde o světový názor. Je to v tom případě jen určitý soubor poznatků, vědomostí, tezí a vztahů, které si jedinec pamatuje. chápe je, třeba i ve vnitřních souvislostech, je schopen je reprodukovat, ale v praxi se jimi nemusí řídit.

Chápeme tedy světový názor jedince, nebo jeho *světónázorovou orientaci*, jak jsme si jej nazvali v našich výzkumech, jako *aktivní integrující složku vědomí* (1) individua, která zahrnuje *znalosti, hodnotové představy a vnitřní normy života*. Přitom platí, že „určitému obsahu znalostní složky odpovídá určitý typ hodnotové orientace, určitému typu hodnotových představ odpovídá určitý typ mravních, právních a jiných životních norem. Na základě určitého typu světónázorové orientace se formuje odpovídající způsob jednání a ten si naopak vynucuje určité zaměření světového názoru, který toto chování zdůvodňuje, upevňuje a ospravedlňuje“ [Mužík 1984 : 25].

Tato koncepce světového názoru jedince v posledních letech v marxistické

(1) Zvláštní pozornost bude třeba věnovat analýze vztahu takto vymezené světónázorové orientace a politického vědomí, které rovněž obsahuje a odráží určité teoretické pozadí a projevuje se v jednání lidí. Vzhledem k nedostatečné rozpracovanosti vzájemného vztahu se dále v předkládané stati touto otázkou nezabývám.

literatuře převládá. Omezení světového názoru na poznávací složku odmítá například Ovčinnikov, když přímo říká: „...světový názor nelze redukovat na sumu znalostí. Vždy obsahuje hodnocení objektivní reality, ...hodnotovou orientaci, kterou se lidé ve své činnosti řídí ... a systém principů podle nichž jednají, ideový základ své vlastní pozice“ [Ovčinnikov 1978 : 3].

Podobně kolektiv kyjevských filozofů, vedený V. Šinkarukem a V. Ivanovem, konstatuje: „Světový názor nelze redukovat jen na vědění o světě, tím méně na teoretické poznání. Světový názor představuje zvláštní organizaci vědomí, která plní funkci duchovně praktického uspořádání a představby celého světového pořádku, určení základních cílů a smyslu lidské existence“ [Šinkaruk — Ivanov 1982 : 140].

Na plenárním zasedání ÚV Komsomolu k 50. výročí založení VLKSM, které se podrobně zabývalo i otázkami výchovy mládeže v duchu vědeckého světového názoru, řekl s. Brežněv: „Mluví-li strana o osvojení marxisticko-leninské teorie, nemá na mysli mechanické biflování těch nebo oněch pouček, nýbrž zvládnutí samé podstaty marxisticko-leninského světového názoru. Znamená to, že naši mladí občané musí nejen dobře znát základní teze marxisticko-leninské teorie, ale musí se učit nacházet v této teorii ... klíč a nejsprávnější metodu k řešení oněch otázek, jež klade na pořad náš dnešní život“ [Brežněv 1972 : 408].

To, že odmítáme chápat světový názor jedince jen jako znalosti ovšem neznamená, že bychom odmítali nebo podceňovali význam znalostí jako jedné ze tří hlavních složek světonázorové orientace. Znalostní složka významně charakterizuje světonázorovou orientaci z hlediska pohledu na svět a přístupu k němu, vypovídá o její obecné metodě. Pokud označujeme marxisticko-leninský světový názor jako vědecký, je to právě proto, že vychází z poznatků získaných vědeckou metodou, že základem jeho obsahu jsou právě výsledky a principy vědeckého poznání tak, jak se v průběhu historického vývoje zformovaly v marxismu-leninismu.

Koncepce světonázorové orientace jako aktivní integrující složky vědomí individua znamená, že odlišujeme dvě relativně autonomní podoby existence světového názoru.

Jednak se světový názor vyskytuje v uvedené formě světonázorové orientace, složky vědomí, která plní úlohu *návodu myšlení a jednání* ve výše vymezeném smyslu.

Kromě toho se ovšem světový názor rozvíjí jako *teoretické vyjádření* světového názoru velkých společenských skupin, společenských tříd. V této podobě reflektuje a zobecňuje první formu, je rozpracováván filozofy, teology, sociology apod. dané třídy tak, aby vyjadřoval co nejpřesněji a nejkonzistentněji filozofická a ideově teoretická východiska myšlení a jednání lidí z pozic dané skupiny nebo třídy.

Rozlišujeme-li tyto *dvě podoby* výskytu a rozvoje světového názoru, tedy *světový názor jako teorii* a *světonázorovou orientaci jedince*, neznamená to, že bychom je chtěli nějak zásadně oddělovat. Existují mezi nimi vzájemné vazby a působení — světový názor jako teorie je výraznou oporou světonázorových orientací jedinců, ujasňuje člověku jeho vlastní pozici a umožňuje mu globálně charakterizovat jeho vlastní smýšlení. Světonázorová orientace jedince je na druhé straně konkretizací světového názoru jako projevu společenského vědomí. Současně s tím je úkolem světového názoru jako teorie pronikat do utvářejících se světonázorových orientací zejména mladých lidí a získávat je na své vlastní výchozí pozice.

To odpovídá vyjádření P. N. Fedosejeva: „Světový názor vyjadřuje a orien-

tuje vědomí člověka v systému společenských vztahů a přírodních závislostí, přitom zadává souhrn výchozích hodnot a hledisek, která působí na chování a způsob života sociálních tříd, skupin a jednotlivců. Představy a myšlenky, které tvoří světový názor, významně působí při formování pozic člověka ve vztahu ke všem životně důležitým jevům a událostem ve světě. Vědomí jednotlivého člověka zachovává své osobnostní charakteristiky a díky vzpomenu té jednotě individuálního a společenského vědomí se sjednocuje se společenským vědomím a v určitém smyslu jej vyjadřuje“ [Fedosejev 1978 : 39].

Světónázorová orientace jednotlivce není nikdy přesným, „čistým“ výrazem světového názoru jako teorie, tak jak byl zformulován ideology. Je tomu tak jednak proto, že u většiny lidí nebývá světónázorová orientace výsledkem studia, ale vzniká spíše nahromaděním a zobecněním každodenních životních zkušeností pod současným vlivem celé řady ideových směrů a různých světónázorových koncepcí. Je proto relativně málo gnozeologicky vyspělá, vychází primárně z bytí jedince, jeho okolí a společnosti včetně jejich rozporů. Nebývá dále ani ideově konzistentní a velmi často obsahuje vnitřně nejednotné prvky, myšlenky různých světových názorů.

Druhým důvodem, proč není možné, aby se světónázorová orientace jedince ztotožňovala se světovým názorem jako teorií je skutečnost, že ten je mimo jiné teoretickou reflexí a zobecněním bezprostředních zkušeností, vyjadřuje ve svých koncepcích především obecné, nutné a zákonité, kdežto světónázorová orientace jedince se principiálně odlišuje konkrétností podmínek života individuálního nositele tím, že vyjadřuje vedle obecného i jedinečné a zvláštní.

Lze tedy shrnout, že v první fázi operacionalizace dospěl tým řešitelů v Ústavu pro výzkum veřejného mínění k určitému oddělení světového názoru jako teorie a světónázorové orientace jako aktivní integrující složky vědomí jedince. Toto oddělení se stalo výchozím bodem dalších prací.

Dalším zásadním poznatkem bylo vydělení základních složek světónázorové orientace — znalostí, hodnotových orientací, norem života, které vyúsťují v odpovídající aktivity a ve své dialektické jednotě skládají světónázorovou orientaci.

Důležité bylo také to, že jsme si předem uvědomili určitou vnitřní nekonzistentnost a nejednotnost světónázorové orientace.

V této souvislosti je velmi důležité odmítnutí občas se stále vynořující teorie „prázdné nádoby“, koncepce mladého člověka jako objektu světónázorové výchovy, k němuž jest přistoupit jako k prázdné nádobě a „nalít do ní“ světový názor jako dobře známý, ideově konzistentní a ucelený systém.

Nesprávnost podobných koncepcí má podle našeho názoru dva aspekty. První vychází ze zaměnění pojmu světový názor jako teorie a světónázorové orientace. Není prostě možné imputovat někomu určitý světový názor, ten nelze přenášet z jedné hlavy do druhé. Světovým názorem není, jak jsme si ukázali, žádná suma znalostí, kterou se lze naučit. Světónázorová orientace se v hlavách lidí rodí uvědomováním si svého vlastního postavení ve světě a lidské společnosti, uvědomováním si potřeb a zájmů svých, skupinových i celospolečenských. Teprve spojením tohoto uvědomění, spojením sumy odborných i politických znalostí, hodnotových orientací, vědomě stanovených cílů života zvolených prostředků jejich dosažení se rodí světónázorová orientace jako aktivní integrující složka vědomí člověka.

Druhá nesprávnost teorie „prázdné nádoby“, která se prokázala při další analýze jak teoretického, tak získaného empirického materiálu je v tom, že žádný, ani mladý člověk není bez světónázorové orientace. Nemusí si ji přirozeně v plném rozsahu uvědomovat, jeho světónázorová orientace nemusí

být a také nebývá ideově vyhraněná, obvykle zahrnuje směs názorů různých ideových proudů, nemusí být vnitřně jednotná, ale nemůže nebýt žádná. Jednání a myšlení každého člověka vychází z určitých norem a hodnot, podložených vybranými znalostmi, tedy ze světonázorové orientace. Opakovaně se tato skutečnost potvrzuje v našich i jiných výzkumech společenského vědomí. (2).

2. Vytváření typologie světonázorové orientace

Problematicku typologie různých světových názorů nebo světonázorových orientací řeší různí autoři různě. Tak například Ojzerman rozlišuje světový názor vědecký, založený na ideologii marxismu-leninismu, dále nevědecký, vycházející především z úrovně každodenního vědomí, s principiální převahou parciálních zkušeností jedince i převzatých zkušeností jiných lidí. Konečně třetím typem je podle něho světový názor protivědecký (např. náboženský), obsahující jako svou nedílnou součást negaci a odmítnutí vědeckého světového názoru. Přitom i nevědecký světový názor může zahrnovat prvky protivědeckého světonázoru, tam se však jedná jen o jednotlivé prvky, nikoli o podstatné jádro. Totéž platí o projevech vědeckého světonázoru v nevědeckém [Ojzerman 1984 : 54].

Existují i další členění, například na mytologický, náboženský a vědecký světový názor, které vychází především z analýzy historické, z rozlišení vývojových etap. Stejně tak je rozšířena typologie odlišující světový názor podle odpovědi na základní filozofickou otázku a tedy světový názor idealistický a materialistický.

Přitom každá taková typologie je určitou abstrakcí, sloužící především k rozšíření poznání, k vystižení podstatných rozdílů, nikoli k izolaci typů. Navíc se prokazuje, že podobné odlišení je možné na úrovni světového názoru jako teorie, nikoli na úrovni světonázorové orientace, kde se jednotlivé typy mísí a nelze je snadno odlišit.

Pro potřeby našeho výzkumu, výzkumu světonázorové orientace, bylo proto nutno vytvořit jinou typologii, která by se neomezovala jen na otázku poznávací složky nebo analyzovala světový názor jako teorii. Šlo o to, vytvořit typologii, která by odrážela aktuální stav světonázorových orientací ve vědomí obyvatel ČSSR, která by byla s to „vyjádřit podstatu duchovního odrazu soudobého historického zápasu mezi silami kapitalistické minulosti a socialistické budoucnosti lidstva, jak probíhá ve vědomí lidí soudobého Československa“ [Mužik 1984 : 198].

V tomto smyslu jsme odlišili dvě základní skupiny typů světonázorové orientace: marxisticko-leninskou na straně jedné a vnitřně diferencovanou skupinu nemarxistických světonázorových orientací na straně druhé. Ty lze přesněji identifikovat podle základních tezí a myšlenek, podle společenských sil, jejichž záměry a cíle odrážejí. Je namístě zdůraznit, že žádný nemarxistický nebo protimarxistický světový názor nemá v naší společnosti ucelenou sociální základnu, že se proto jedná spíše o skupiny názorových tendencí. Některé z nich nemají ani důsledně odpovídající ideový pendant, tedy světový názor jako teorii. Jejich existence je v současné etapě otevřeného ideologického boje mezi socialismem a kapitalismem nesporná, odrážejí jak přežitky minulosti, jejichž setrvačnost ve vědomí je veliká, tak působení soudobé nepřátel-

(2) Rád bych ještě poznamenal, že je velkou zásluhou s. prof. Mužika, že jsme se vydali cestou stručně popsanou v této stati. Bez vzájemné dlouhodobé spolupráce s ním bychom v ÚVVM sotva dosáhli takovýchto výsledků.

ské propagandy. Nelze opomenout ani negativní vliv existujících nedůsledností v socialistickém způsobu života, nedostatků a slabin v ideologické činnosti i v denní praxi, a to zejména na světonázorovou orientaci mládeže.

Pro potřeby výzkumné praxe jsme odlišili čtyři základní typy nemarxistické světonázorové orientace, které jsme pracovníě označili takto:

- náboženská orientace
- orientace na buržoazní utilitarismus, zahrnující především spotřebitelskou, konzumní orientaci života, recidivy buržoazního chápání mezilidských vztahů a vlivy každodenního pragmatismu
- orientace buržoazně liberalistická, zahrnující vlivy sociáldemokratismu, projevy abstraktního humanismu a ideové bezzásadovosti
- apolitická orientace, vyjadřující v našich podmínkách zvláštní formu individualistické negace aktivního přístupu k řešení každodenních otázek života společnosti.

Je samozřejmé, že uvedenou typologii nepovažujeme za uzavřenou ani jedinou možnou. Podle našeho názoru je však přesto vhodným obrazem hlavních typů světonázorové orientace současné československé mladé populace, obrazem, který je nutno dále zpřesňovat a doplňovat.

Je třeba ještě podtrhnout, že i námi provedené odlišení typů světonázorové orientace je jen abstrakcí, že v praxi, ve vědomí lidí, nelze jednotlivé typy přesně odlišit. Ojzerman k tomu říká: „V realitě se různé druhy světových názorů prolétají mezi sebou: někdy se směšují, v jednom světovém názoru jsou odhalovány rysy jiných, neřídka protikladných světových názorů“ [Ojzerman 1984 : 54].

Objasněme si nyní podrobněji obsah uvedených typů světonázorové orientace.

Marxisticko-leninská světonázorová orientace vyjadřuje názory lidí, kteří vědomě chtějí uchovat a dále rozvíjet socialistické společenské zřízení. Vychází z určitých znalostí marxisticko-leninské teorie, obsahuje odpovídající hodnotové indikátory a normy a projevuje se aktivitami, které podporují rozvoj socialismu v ČSSR. Jako důležitý okruh indikátorů jsme dále přiřadili otázku důvěry v lepší vývojové perspektivy socialistické společnosti v základních oblastech života a souhlas s principy politiky KSČ.

Projevy *náboženské světonázorové orientace* odrážejí působení rozsáhlého a institucionálně dobře zajištěného propagandistického aparátu církví. V rovině základních tezí, norem života i hodnot jsou náboženské myšlenky relativně jasně vymezeny: implikují víru v boha nebo jinou nadpřirozenou sílu, uznání náboženství jako jediné opory v těžké situaci, jako základu mravní výchovy dětí a mládeže, pravidelnou účast na náboženských úkonech a obřadech.

Pojmem *buržoazní utilitarismus* rozumíme takové etické a světonázorové koncepte, které do centra motivace činnosti člověka staví otázku bezprostřední i dlouhodobé užitečnosti věcí, procesů a jevů pro individuum. Posiluje egoistické názory odmítající přechod ke kolektivismu, opravňuje k poškozování socialistického vlastnictví. Utilitární pojetí morálky lze charakterizovat bezzásadovou přizpůsobivostí jakýmkoli poměrům, principiálním nadřazením individuálních a rodinných zájmů zájmům celospolečenským. Vlastnictví materiálních statků je hlavním ukazatelem ceny člověka, osobní angažovanost pro společnost má v této koncepci smysl jen v případě možnosti získat jiné výhody. Tomu odpovídají i volnočasové aktivity, celá životní filozofie a psychologie. Sovětský literární kritik Kuzněcov, když hovořil o aktuálních úkolech sovětské prózy, uvedl: „...významu nabývá cílevědomý zápas s utilitaristick-

kou životní filozofií, spotřebitelskou psychologií a morálkou, které u nás vystupují jako hlavní forma projevu maloburžoazního měšťáckého vědomí“ [Kuzněcov 1983 : 259].

Liberalistické názory, které původně odrážely ideologii pokrokové buržoazie (pokrokové v historickém smyslu slova, tedy vůči feudální třídě); byly zaměřeny především na otázky bezprostředně aktuální z hlediska potřeb buržoazie — původně z hlediska získání moci, později z hlediska jejího udržení vůči dělnické třídě. Tyto názory jsou méně univerzální než marxistický světový názor i než náboženský světónázor, nesnaží se vytvořit ucelený systém filozofický, do vědomí našich obyvatel pronikají především jako abstraktní chápání svobody, netřídně pojatá tolerance k jiným názorům, sympatie k reformismu, individualismu apod.

Východí teze buržoazního liberalismu je založena na ztotožnění svobody s pocitem svobody, jenž může být jen klamnou fikcí. Obrací tak naruby marxistické pojetí, podle něhož je reálná svoboda základem pocitu svobody.

Podobně je široce propagovanou tezí dnešního liberalismu, intenzivně používanou v ideologické diverzi proti socialistickým zemím (a zvláště orientovanou na mládež) údajně nezadatelné právo na šíření libovolných názorů. Je oblíbeným trikem měřit tímto metrem vyspělost lidské společnosti a dospívat tak k závěru o „západní demokracii“ a „porušování lidských práv“ v socialistických zemích.

I zdánlivě humánní odmítání společenského násilí a donucování ve své podstatě odsuzuje jakoukoli formu boje vykořisťovaných a zvýhodňuje dobře maskovaný systém udržování moci buržoazie. Podobně je tomu se vztahem k revoluci a masarykovským pojetím třídního smíru a třídní spolupráce, postupných reforem jako jediné humánní cesty pokroku. Uvedené teze, hodnoty a normy liberalistické světónázorové orientace byly vedle otázek perspektiv socialistické a kapitalistické společnosti hlavními indikátory této orientace.

Poslední typ nemarxistické světónázorové orientace jsme v našich výzkumech označili jako *apolitičnost*. Projevuje se jako nezáměr o účast na veřejném a politickém životě, lhostejný vztah k informacím o společenském dění, nezáměr o politické vzdělávání v jakékoli podobě. Ideově navazují podobné názory na filozofii pozitivismu a do jisté míry i na některé technokratické teorie. V našich podmínkách se však, jak se ukázalo při analýze výsledků, jedná jen zdánlivě o lhostejný postoj, pod nímž se skrývá negativní vztah k marxismu a politice KSČ.

Ve druhé fázi operacionalizace jsme si tedy vymezili pět základních typů světónázorové orientace a odvodili jejich charakteristiky v rovinách znalostí, hodnotových představ, vnitřních norem a odpovídajících aktivit. Úkolem další etapy bylo tuto analýzu převést do podoby konkrétních indikátorů.

3. Postup konstrukce indikátorů a syntetických ukazatelů

Přestože jsme si vymezili světónázorovou orientaci individua jako složku jeho vědomí, tedy jako subjektivní odraz řádu života, je její ideový obsah určen objektivně. Vyjadřuje podstatu činnosti jedince v konkrétně historické situaci a smysl jeho praktického života.

Pro praxi výzkumu má však tato skutečnost nepříjemný důsledek: není možno se plně spolehnout na mínění o vlastním světovém názoru a jeho složkách, na přímý dotaz.

Je nutno volit postup nepřímého dotazování jednak proto, že výpověď o vlastním světónázoru může být vědomě nepravdivá (z různých důvodů, jako

jsou obavy, vědomá stylizace aj.), jednak proto, že může být neúmyslně mylná. To, co si člověk sám o sobě, o své osobnosti myslí, jeho subjektivní odraz sama sebe, nemusí být v souladu s objektivní skutečností.

Indikátory vyložené v předchozím textu umožnily pokročit dále ve smyslu objektivního poznání a popsat světonázorovou orientaci jedinců „nezávisle“ na tom, co si o ní sami myslí. Baterie otázek zjišťujících charakteristické znalosti, hodnoty, normy a aktivity je konstruována tak, že nutí respondenta zaujímat různá stanoviska, vyjádřit své postoje a vztah k aktuálním otázkám v termínech běžného vědomí. Tím umožňuje objektivněji popsat jeho světonázorovou pozici, dostat se blíže k jeho světonázorové orientaci.

Nezbytnost baterie nepřímých dotazů, doplněné přímou deklarací vlastního světonázoru, se potvrdila řadou výsledků výzkumu. Tak například se ukázalo, že z dotázaných mladých lidí, kteří se hlásí k marxistickému světonázoru, je jeho nositeli (tento pojem, vycházející z analýzy nepřímých dotazů, si přesněji vymezíme v dalším textu) jen 83 %, u náboženské světonázorové orientace je tento podíl asi 80 %.

Část jedinců tedy skutečně deklaruje jinou světonázorovou orientaci, než jakou u nich zjistíme pomocí objektivizovaného zjištění. Objevily se přitom oba typy zkreslení — vědomé i nevědomé. Z těch, kteří deklarovali své názory jako marxistické (zde je pravděpodobnější vědomé zkreslení, stylizace do společensky žádoucí polohy), nebyl sice nikdo nositelem náboženského světonázoru, ale 9 % bylo nositeli liberalistické a 2 % utilitaristické světonázorové orientace. Naopak mezi těmi, kteří deklarovali náboženský světonázor (zde je malá pravděpodobnost vědomé stylizace), bylo 7 % nositeli marxistické světonázorové orientace. To znamená, že tato skupina mladých lidí se sice nepovažuje za marxisty, ale jejich světonázor, hodnoty, jimiž se řídí, normy jednání, znalosti a aktivity odpovídají marxistickým principům. Takových dotázaných bylo přitom mezi mladými lidmi více než mezi staršími. Podle našeho názoru to dokládá pozitivní roli výchovné vzdělávací soustavy a komplexu světonázorové výchovy mládeže v současnosti.

Bylo tedy jasné, že při konstrukci souhrnných ukazatelů použijeme indikátory získané kombinací přímého a nepřímého dotazování. Dalším problémem, který bylo nutno vyřešit, byla nutnost připustit prolínání jednotlivých typů světonázorové orientace ve vědomí. To znamenalo, že nebylo možno konstruovat disjunktní typologii, kde by zařazení do jedné skupiny vylučovalo příslušnost k jinému typu světonázorové orientace. Pro každý typ jsme proto konstruovali nezávisle samostatný souhrnný ukazatel akceptace, tj. ukazatel odrážející stupeň vnitřního ztotožnění se znalostmi, hodnotami, normami a aktivitami charakteristickými pro daný typ.

Problém určité nevyhraněnosti světonázorové orientace mládeže jsme řešili rozdělením respondentů do skupin *nositelů určitého typu světonázorové orientace, ovlivněných a neovlivněných zkoumaným typem světonázorové orientace*.

Za *nositele* jsme považovali ty, kteří se v převažující míře ztotožnili se základními principy daného typu, toto ztotožnění prokazovali i souhlasem s jeho typickými stanovisky, přijetím charakteristických hodnotových schémat a uvedli i odpovídající tendence k jednání a aktivity (i když zde technika rozhovoru neumožňuje ověřit správnost výpovědi o aktivitách).

Jako *ovlivněné* jsme označili ty, u nichž sice toto ztotožnění nemělo převažující charakter, ale jeho vliv byl stále znatelný. Skupina *neovlivněných* pak zahrnovala respondenty, kteří jen ojediněle uváděli odpovědi charakteristické pro zkoumaný typ světonázorové orientace.

Při konstrukci souhrnných ukazatelů (pro jednotlivé typy) z indikátorů získaných přímým i nepřímým dotazováním jsme museli volit mezi dvěma postupy. Za prvé jsme mohli dotázané členit na nositele, ovlivněné a neovlivněné na základě takzvaných fixních vzorů odpovědí. To znamená na základě apriorní analýzy předepsat pro každou z těchto skupin fixní vzor — seznam odpovědí na jednotlivé otázky baterie, jejichž výskyt je nutnou i postačující podmínkou pro zařazení do určité skupiny.

Tato metoda diferenciace výběrového souboru se ukázala jako nevyhovující, a to ze dvou důvodů:

— První důvod byl subjektivního charakteru a souvisel s omezenou úrovní poznání řešitelského kolektivu jako poznávacího subjektu. Vzhledem k tomu, že jednotlivé indikátory a otázky v bateriích nebyly všechny předem otestovány, existovala určitá možnost jejich nedostatečné validity. Nebyli jsme schopni zaručit, zda — z hlediska chápání jednotlivých položek respondenty — skutečně odrážejí to, co předpokládáme. Postupné upřesňování výzkumného nástroje v opakovaných terénních šetřeních přispívá k snížení závažnosti tohoto důvodu.

— druhý důvod je objektivního charakteru a vychází z podstaty objektu zkoumání — světonázorové orientace. Jednotlivé typy — tak jak jsme je vymezili v analytické fázi operacionalizace — jsou v oddělené podobě jen abstrakcí. Pro konkrétní světonázorovou orientaci je naopak charakteristická smíšená podoba s některými dominantními a jinými minoritními názorovými projevy jednotlivých typů.

Uvedené dva důvody nás vedly k tomu, že je nutno konstruovat diferenciaci výběrového souboru do skupin nositelů, ovlivněných a neovlivněných na základě podobnosti odpovědí na otázky baterie, vytvářet jen aproximativní rozklad do jednotlivých skupin.

Pro vytvoření syntetických ukazatelů jsme použili postup vážených načítaných skóre. To umožnilo (například ve srovnání s klasickou Likertovou metodou) využít i otázky s nestejnými škálami, nominální i ordinální znaky, či dokonce jen některé alternativy škály (jiné opomenout). V praxi tomu odpovídá případ, kdy pro určitý typ světonázorové orientace je charakteristické například odmítnutí určité teze, zatímco její přijetí o daném typu vůbec nevypovídá. U nominálních znaků je pak využití jen některých alternativ odpovědi ještě častější.

Načítaný skór umožňuje i vícenásobné využití některých alternativ otázek v baterii, což odpovídá tomu, že určitá stanoviska mohou charakterizovat více než jediný typ světonázorové orientace.

Při analýze odpovědí jsme tedy měli pro každého respondenta vytvořeno pět skóre odrážejících stupeň ztotožnění s marxisticko-leninskou světonázorovou orientací, náboženskou orientací, projevy liberalismu, utilitarismu a apolitičnosti.

U každého skóre přitom vzniklo n kategorií, kde n byla maximální možná hodnota skóre (obecně byl tento počet různý, protože jednotlivé typy světonázorové orientace byly indikovány různým počtem položek baterie od 14 do 22). Pro interpretaci je tento počet kategorií skóre nevhodně vysoký a bylo nutno je sloučit s cílem vytvořit skupiny nositelů, ovlivněných a neovlivněných.

Postupně jsme použili tři postupy slučování. První vycházel z mechanického rozložení podle počtu možných odpovědí, druhý vytvářel přibližně stejně velké výsledné skupiny. Třetí postup, který považujeme po několikaletých zkuše-

nostech za nejvhodnější, slučuje jednotlivé kategorie skóre na základě obsahových vazeb. K tomu užíváme další indikátory, které nejsou použity jako vstupní položky jednotlivých skóre, ale slouží jen jako doplňkové znaky. Jedná se přitom o indikátory s jasnou a jednoznačnou vazbou na ten typ světónázorové orientace, jehož skór je s jejich využitím zpracováván.

Sloučení pak probíhá na základě „podobnosti“ odpovědí dotázaných (zařazených do jednotlivých kategorií skóre) na 5—6 dalších otázek. Znamená to aplikaci metod seskupovací analýzy na distribuce jednotlivých kategorií skóre ve druhém stupni třídění s těmito doplňkovými indikátory.

Výsledné sloučené kategorie při tomto postupu zahrnují relativně velmi homogenní skupiny respondentů, takže výsledný skór velmi dobře diferencuje.

Výsledkem uvedeného postupu bylo zařazení každého dotázaného mezi nositele, ovlivněné či neovlivněné jednotlivými typy světónázorové orientace.

Syntetické proměnné, které jsme takto vytvořili, byly poté podrobeny další analýze, jejímž cílem bylo především zjistit objektivní podmíněnost jednotlivých typů světónázorové orientace sociodemografickými charakteristikami respondentů a naznačit souvislosti mezi jednotlivými typy navzájem.

4. Základní výsledky výzkumu světónázorové orientace mládeže ČSSR

Výzkumy prováděné od r. 1979 potvrzují dominantní roli marxisticko-leninského světového názoru mezi československou mládeží — ve všech zkoumaných sociálních a sociodemografických skupinách je nejrozšířenějším typem světónázorové orientace. Vcelku je jeho nositeli asi polovina všech mladých lidí. Tento stav je přitom od roku 1979 setrvalý a opakovaně se potvrzuje. Podle zjištění našich výzkumů nejsou v tomto směru rozdíly mezi chlapci a dívkami, dotázanými z Čech, Moravy či Slovenska, ani mezi jednotlivými věkovými skupinami mládeže.

Určité rozdíly se projevily v závislosti na typu lokality, v níž mladí lidé žijí — nejvíce nositelů marxistické světónázorové orientace bylo ve větších vesnicích a menších městech, nejméně ve velkoměstech. Výrazné byly odlišnosti mezi nečleny, řadovými členy a funkcionáři Socialistického svazu mládeže. Podíl nositelů marxistického světónázoru mezi funkcionáři SSM činil asi tři čtvrtiny, kdežto mezi nečleny asi jen necelou třetinu. To potvrzuje význam aktivní činnosti v SSM jako projevu pozitivního vztahu k socialismu i pozitivní vliv této činnosti na formování světónázorové orientace. Na druhé straně však uvedené zjištění potvrzuje i určité problémy ve skupině neorganizované mládeže. Pozornost, která byla na posledním sjezdu mládežnické organizace věnována působení jednotlivých typů ZO SSM na všechny mladé lidi v okruhu jejich činnosti, je z tohoto hlediska plně na místě.

Je vcelku samozřejmé, že nejvíce nositelů marxistické světónázorové orientace jsme zaznamenali mezi mladými členy a kandidáty strany.

Pokud se týče náboženské světónázorové orientace, vyskytuje se podle našich zjištění ve výrazné podobě jen u necelé desetiny mladých lidí. Přitom valná většina (téměř tři čtvrtiny) mládeže není náboženskými myšlenkami ovlivněna vůbec. Z hlediska vývojových tendencí naše zjištění naznačují mírný pokles religiozity mládeže (z cca 15 % nositelů v roce 1979 na necelých 10 % v roce 1983).

Jediné výraznější rozdíly v rozložení náboženské světónázorové orientace se týkaly území. Potvrdila se slabší religiozita v Čechách, silnější na Moravě a nejsilnější na Slovensku (nositeli byla asi pětina mládeže). Známa je i zjištěná závislost na typu lokality — čím menší je místo bydliště, tím vyšší je podíl nábožensky smýšlejících mladých lidí.

Z ostatních nemarxistických světonázorových orientací je nejrozšířenější liberalismus, jehož nositeli je asi pětina mladých lidí. Nositeli utilitarismu i apolitičnosti byla necelá desetina mladých lidí. Je ovšem třeba poznamenat, že většina mladých lidí spadá do skupiny *ovlivněných* liberalistickými a utilitárními názory. Týká se to zejména projevů tolerance k náboženství a jiným názorovým proudům (odpovědi jako „ať si každý myslí co chce“, „není správné vyvracet něčí přesvědčení“), nebo projevů abstraktního, netřídně pojatého humanismu („není správné někoho k něčemu nutit“, „každé společenské násilí je špatné“) či utilitárních odpovědí (jako „člověk by měl jednat vždy tak, aby z toho měl osobní výhody“). Projevy těchto názorů nejsou sice silné, ale většina mladých lidí se alespoň s částí z nich v našem výzkumu ztotožnila. Liberalistickými názory byla ovlivněna i část mladých členů a kandidátů strany, kteří jinak tvoří skupinu názorově velmi homogenní a pozitivní.

Při analýze vzájemných vztahů jednotlivých typů nemarxistické světonázorové orientace se potvrdilo předpokládané prolínání některých typů (apolitičnost a utilitarismus a další).

Při této analýze se však například ukázalo, že zdánlivě neškodné „apolitické názory“ jsou v našich podmínkách výrazně svázány s projevy protimarxistických názorů. Jelikož tento jejich charakter je přitom vnějškově skrytý, nelze jejich nebezpečnost podceňovat.

Poněkud vyšší výskyt utilitaristických názorů spolu s mírně vyšším podílem apolitických tendencí se projevil u učňovské mládeže. Vezmeme-li v úvahu určité problémy učňů se členstvím a aktivitou v SSM, zdá se, že této otázce budeme muset v dalších výzkumech věnovat speciální pozornost.

Ve výzkumu jsme se zabývali i některými stránkami vztahu mladých lidí k socialistické společnosti. Je samozřejmé, že technika řízeného rozhovoru neumožňuje postihnout tuto problematiku v celé šíři. Soustředili jsme se proto na dvě oblasti — na perspektivy socialistické společnosti a na to, co rozvoji socialismu v ČSSR prospívá a co mu škodí.

Pokud se týče perspektiv socialistické společnosti, je názor mladých lidí vcelku velmi pozitivní. U naprosté většiny oblastí života (u osmi z deseti) byli mladí lidé přesvědčeni, že socialistická společnost má lepší perspektivy dalšího rozvoje než kapitalistická. Nejvýraznější to bylo u péče v nemoci a zabezpečení sociálních jistot (téměř 90 %), podílu všech pracujících na řízení společnosti, přístupu ke vzdělání a ke kultuře. Podobně tomu bylo u otázek péče o životní prostředí, zvyšování životní úrovně a rozvoje všestranných schopností lidí. Nejkritičtější byli mladí lidé k perspektivám rozvoje vědy a techniky a rozvoje průmyslové výroby.

Globální analýza celé baterie otázek ukázala, že více než tři čtvrtiny mladých lidí dávalo u většiny oblastí života přednost perspektivám socialismu a jen necelá desetina dávala přednost historickým perspektivám kapitalismu u většiny oblastí.

Zabývali jsme se dále tím, co podle názoru mládeže v naší společnosti nejvíce přispívá rozvoji socialismu a naopak, jaké jevy jej poškozují.

Převážná většina mládeže se shodla na tom, že socialismu a jeho dalšímu rozvoji nejvíce prospívá dobrá práce (typické odpovědi „Jen a jen poctivá práce a dobré hospodaření s jejími výsledky“), dále systém sociálního zabezpečení a vytváření sociálních jistot.

Odpovědi na otázku, jaké jevy socialismus poškozují, byly rozmanitější. Převažovaly ty, které uváděly souhrn různých špatných lidských vlastností, jako jsou chamtivost, závist, sobectví, dále poukazovali mladí lidé často na nebezpečnost lajdáctví a nepoctivosti v práci, její špatné organizace.

Třetí uváděná skupina negativních jevů zahrnovala projevy úplatkářství, korupce a rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví.

Mladí lidé však poukazovali i na rozpory mezi slovy a činy některých vedoucích pracovníků a funkcionářů (například „socialismu škodí, když někdo zapomene ve funkci, z čeho vyšel“, „ak niekto horlivo rozpráva o budovaní socialistickej spoločnosti, ale v skutočnosti ináč robí“). Řada odpovědí odrážela i potřebu otevřené a adresné, i když často nepříjemné kritiky a důslednou nápravu chyb a nedostatků.

I když naše zjištění samozřejmě neodrážejí komplexně problematiku vztahu mladé generace k socialistické společnosti a perspektivám jejího dalšího rozvoje, ukazují pozitivní snahu mládeže přispět především poctivou prací a iniciativou k realizaci politiky KSČ, k dalšímu rozvoji socialismu v ČSSR, přitom důsledně a otevřeně bojovat s těmi jevy, které jeho rozvoj brzdí.

Literatura

- Brežněv, L. I.: *Projevy a stati, sv. 1*. Praha, Svodoba 1972.
- Fedosejev, P. N.: *Filosofija, mirovoztrenije, nauka*. Problemy mira i socializma 1978, N. 12.
- Fojtík, J.: *Společenské vědy — významný nástroj v boji strany za vítězství komunistických idejí*. Nová Mysl 1974, N. 11.
- Grulich, V. — Loukotka, J. — Mužík, J.: *Komunistický světový názor a mladá generace*. Praha, Horizont 1974.
- Husák, G.: *Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XIV. sjezdu KSČ a další úkoly strany*. In: *Sborník hlavních dokumentů XV. sjezdu KSČ*. Praha, Svoboda 1976.
- Husák, G.: *Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XV. sjezdu KSČ a další úkoly strany*. In: *Sborník hlavních dokumentů XVI. sjezdu KSČ*. Praha, Svoboda 1981.
- Kuzněcov, F.: *Etika a próza. Etické otázky ve světle současné sovětské prózy*. Praha, Lidové nakladatelství 1983.
- Mužík, J. a kol.: *Dialektika formování socialistického vědomí*. Praha, Panorama 1981.
- Mužík, J. a kol.: *Vědecký světový názor a hodnoty socialistického člověka*. Praha, Mladá fronta 1977.
- Mužík, J.: *Filosofie a světový názor* (doktorská disertační práce). Praha 1984.
- Ojzerman, T. J.: *Světový názor jako fenomén duchovního života společnosti*. Společenské vědy v SSSR 1984, No. 1. 51—60.
- Ovčinnikov, V. S.: *Mirovoztrenije kak javlenije duchovnoj žizni obščestva*. Leningrad, Nauka 1970.
- Rychtařík, K.: *Historický materialismus a marxisticko-leninská sociologie*. Filozofický časopis 1983, č. 6.
- Šinkaruk, V. — Ivanov, V.: *Priroda i funkciji mirovoztrenčeskogo soznaniija*. Obščestvennyje nauki 1982, No. 2.
- Tomek, I.: *Mládež a světónázor*. Slovo agitátora 1984, č. 7—8.
- Tomek, I. — Dražilová, M.: *K operacionalizaci pojmu světový názor*. In: *Sborník ze semináře Ústavu pro výzkum veřejného mínění a Ústavu sociologie a sociální politiky AV NDR*. Praha 1983.
- Tomek, I.: *Některé otázky operacionalizace pojmu světový názor*. In: *Sborník ze semináře ÚVVM a ÚSSP AV NDR*. Drážďany 1984.
- Vaněk, J.: *Teorie společenského vědomí*. Praha, Panorama 1980.
- Závěrečné zprávy Ústavu pro výzkum veřejného mínění při Federálním statistickém úřadu:
- Vacek, L. a kol.: *Světový názor občanů*. Praha 1974.
- Dražilová, M. a kol.: *Světónázorová orientace občanů ČSSR*. Praha 1979.
- Mišovič, J. a kol.: *Světónázorová orientace obyvatelstva ČSSR ve vztahu k religiozitě a ateismu*. Praha 1980.
- Boška, B. a kol.: *Mládež ČSSR a její světónázorová orientace ve vztahu k některým hodnotám*. Praha 1980.
- Dražilová, M. a kol.: *Názory občanů na otázky války a míru a brannou výchovu*. Praha 1981.
- Rychtařík, K. a kol.: *Studie — Světový názor a hodnotové orientace mládeže*. Praha 1981.

Dražilová, M. a kol.: *K některým otázkám světónázorové orientace*. Praha 1983.
Tomek, I. a kol.: *Některé otázky světónázorové problematiky československé mládeže*. Praha 1984.

Резюме

И. Томек: К проблематике изучения мировоззрения и мировоззренческой ориентации чехословацкой молодежи

В статье рассматривается проблематика операционализации понятия «мировоззрение» в пражском Институте по изучению общественного мнения. Подробно описываются отдельные этапы операционализации:

- анализ основных понятий
- разработка и содержательное определение типологии
- конструкция индикаторов и синтетических показателей

На первом этапе дается определение понятия «мировоззренческая ориентация» как активного интегрирующего компонента сознания индивида, включающего ядро его знаний, ценностных ориентаций и норм жизни, компонента, ориентирующего решающим образом сознание и поведение индивида.

В статье, следовательно, различаются две взаимосвязанные формы мировоззрения — мировоззренческая ориентация индивида, которую можно исследовать изучением мнения — и мировоззрение как теория, разработанная идеологами, философами, социологами и т. п. определенного класса или крупной социальной группы.

На втором этапе дана краткая оценка некоторым применяемым типологиям мировоззрения и разработана типология актуальных мировоззренческих ориентаций молодежи ЧССР. Отдельные типы характеризуются в плоскости знаний, ценностей, норм и активности.

На последнем этапе автор описывает конструкцию синтетических показателей как взвешенных сводных индексов. Цель — сохранить содержательную ясность и наглядность при сохранении корректности построения конструкции.

В заключение статьи автор приводит основные результаты проведенных исследований, показывает преобладание марксистско-ленинской мировоззренческой ориентации среди молодежи ЧССР и определенное влияние религиозных, либералистских, утилитарных и аполитических идей.

Summary

I. Tomek: On Problems Connected with Research into the World Outlook and World-outlook Orientation of Czechoslovak Youth

The paper deals with problems arising in connection with the operationalization of the concept "world outlook" in the Institute for Public Opinion Research, Prague. Separate stages of operationalization are described in detail:

- Analysis of basic concepts
- Elaboration and content definition of the typology
- Construction of indicators and synthetic indices.

In the first stage, the concept "world-outlook orientation" is defined as an active integrative component of the individual's consciousness, involving the core of his knowledge, value orientations and life norms, a component decisively orienting the individual's consciousness and behaviour.

The paper differentiates between two interrelated forms of the world outlook: the individual's world-outlook orientation which can be examined by opinion polls, and the world outlook as a theory worked out by ideologists, philosophers, sociologists, etc., belonging to a certain class or large social-group.

In the second stage, some currently used world-outlook typologies are evaluated in brief, and a typology of actual world-outlook orientation of Czechoslovakia's young people is presented. The single types are subsequently characterized on the level of knowledge, values, norms and activities.

In the last stage, the construction of synthetic indicators as weighted count scores is described. The aim is to maintain the content lucidity and vividness while respecting the correctness of the construction procedure.

In conclusion the paper submits the basic results obtained by research carried out so far, and shows the prevalence of the Marxist-Leninist world-outlook orientation among the youth of Czechoslovakia, as well as certain influences of religions, liberalistic, utilitarian and apolitical thinking.

Zkoumání sociální struktury mládeže z hlediska vývoje společnosti a utváření mladé generace je založeno na pojetí sociální struktury jako: „historicky vzniklého a podmíněného souhrnu společenských vztahů, jehož jádro tvoří vztahy mezi lidmi ve výrobním procesu a který formuje systém sociálních rozdílů. v jehož rámci jsou určeny základní objekty a subjekty dalšího vývoje společenských vztahů“ [Charvát 1980 : 17]. Tento přístup lze charakterizovat důrazem na procesy, pohyby a mechanismy utvářející a přetvářející sociální strukturu mládeže i celé společnosti. Formování a sebeutváření mládeže je spjato s procesy probíhajícími v celku společnosti, je předobrazem budoucí podoby společnosti. V některých aspektech odráží obecné tendence typické pro společenský celek, v jiných naopak souvisí s prosazováním kvalitativně nových jevů a procesů, které teprve nacházejí své místo v procesech reprodukce sociální struktury celé společnosti.

V návaznosti na pojetí sociální struktury jako dynamicky pojatého systému společenských vztahů a sociálních rozdílů je možno shrnout většinu podstatných, opakujících se procesů a mechanismů pod pojem *reprodukce sociální struktury*. Reprodukci sociální struktury rozumíme soustavu sociálních procesů, v nichž sociální subjekty, zejména třídy a sociální skupiny uvnitř těchto tříd opakovaně vstupují do stejných vzájemných vztahů a vytvářejí dále působící sociální rozdíly. Opakováním pohybů, mechanismů a procesů dochází k formování relativně stále soustavy společenských vztahů a sociálních rozdílů — sociální struktury společnosti.

1. Podmínky utváření sociální struktury mládeže

Analytická etapa výzkumu používá rozlišení dvou úrovní determinace sledovaných společenských jevů: podmínek utváření sociální struktury mládeže a procesů jejího utváření. Odlišná role těchto dvou skupin objektivních determinant vyplývá z určující role podmínek pro počáteční fázi a průběh reprodukčních procesů a ze základního formativního působení reprodukčních procesů na charakter budoucí sociální struktury.

Za hlavní podmínky utváření sociální struktury mládeže považujeme následující skupiny faktorů:

- politický a sociální program společnosti, formující vliv marxisticko-leninské ideologie a politiky, vedoucí úlohu strany a internacionální svazky s ostatními zeměmi socialistického společenství;
- vývoj národního hospodářství, ekonomického potenciálu a procesů ekonomické reprodukce, včetně transformace vnějších ekonomických vztahů do československé politiky;
- demografickou strukturu společnosti a populační vývoj;
- sociální strukturu společnosti a její hmotné a organizační produkty.

Jmenované oblasti rozdílným způsobem určují jednotlivé stránky vývoje a reprodukce sociální struktury mládeže.

Oblast politiky a ideologie určuje základní rysy třídní reprodukce. Dlouhodobý program budování rozvinuté socialistické společnosti vyjádřený ve stranických dokumentech a v marxisticko-leninské ideologii, odrážející historickou tendenci soudobé epochy a vymezující místo socialistické společensko-ekonomické formace v této epoše, stanoví hlavní cíle a směry společenského rozvoje, a tedy i základ reprodukčních procesů.

Oblast ekonomiky, výrobní vztahy, tvoří základnu utváření sociální struktury mládeže. Dosažená úroveň národního hospodářství, dynamika ekonomického vývoje, přetrvávající formy dělby práce a především převládající typ ekonomického mechanismu, způsob ekonomické reprodukce — extenzivní nebo intenzivní formy ekonomických procesů — tvoří rámec procesů utváření sociální struktury mládeže.

Oblast demografické struktury a populačního vývoje určuje populační možnosti naplňování sociální struktury mládeže. Nerovnostmi populačního vývoje a zákonitostmi demografických procesů jsou ovlivněny nejen ekonomické mechanismy, ale i procesy utváření sociální struktury mládeže a cesty jejího naplňování v jednotlivých věkových kohortách.

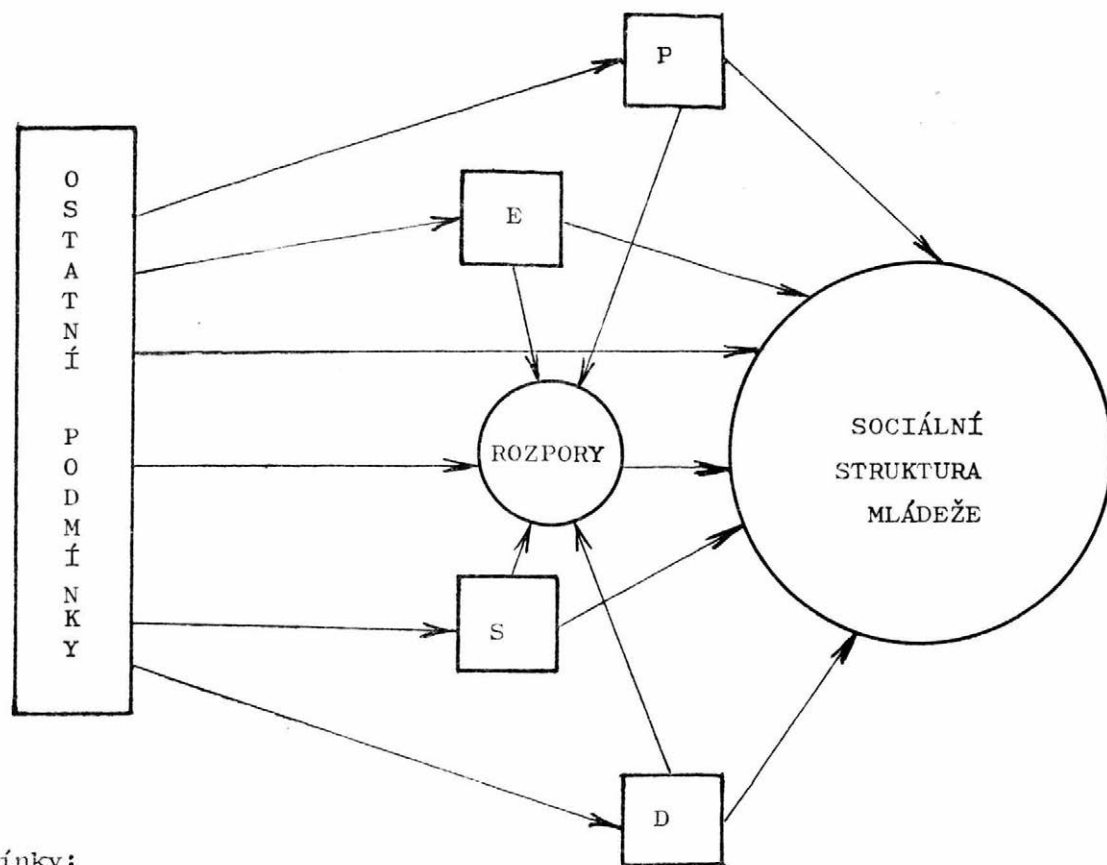
Sociální struktura společnosti, dosavadní vývoj společenských vztahů, současný stupeň a hlavní oblasti sociálních rozdílů podporují, nebo naopak brzdí jednotlivé procesy utváření sociální struktury mládeže. Společenské vztahy se prosazují prostřednictvím hmotných a organizačních struktur zformovaných pod přímým vlivem sociální struktury, jako jsou sídelní prostorová struktura, systém odměňování a rozdělování, školská soustava, systém sociální péče a další.

Kromě výše jmenovaných podmínek ovlivňuje podobu sociální struktury mládeže množství dalších. Bez nároku na úplnost jejich výčtu lze jmenovat několik oblastí, které tvoří další důležité determinanty utváření sociální struktury mládeže:

- přírodní a klimatické podmínky, zdravotní stav populace a charakter životního prostředí
- úroveň vzdělání a kvalifikace obyvatelstva
- životní úroveň, společenská a osobní spotřeba obyvatelstva, bydlení a vybavenost domácnosti
- socialistický životní způsob, jednotlivé aspekty společenského vědomí, hodnotové orientace, společenské normy, potřeby a činnosti a jejich působení na morálku a způsob života mladých lidí
- kultura a umění a jejich vliv na kultivaci osobnosti mladého člověka
- obrana vlasti a socialistického společenství, boj za mír a odvrácení jaderné války.

V současné etapě rozvoje naší společnosti působí uvedené faktory na utváření sociální struktury mládeže především souhrnně a mezi jednotlivými skupinami podmínek existuje systém mnohostranných vzájemných vazeb. Je třeba rozlišit alespoň dva krajní typy složité podmíněnosti. První z nich bychom mohli charakterizovat jako vzájemnou podporu, souhru, symbiózu vlivů. Podmínky se navzájem posilují, doplňují nebo zprostředkovávají své působení. Druhým výsledkem společného působení faktorů jsou rozpory. Vznikají všude tam, kde jednotlivé podmínky nebo skupiny faktorů nepůsobí stejným směrem, navzájem narušují svůj vliv, vyvolávají protikladné účinky. Příkladem na nejobecnější úrovni může být rozpor mezi stupněm rozvoje výrobních sil a úrovní společenských vztahů, ke specifickým náleží rozpor mezi potřebami pracovních sil v národním hospodářství a nerovnostmi v demografickém vý-

Schéma 1: Podmínky utváření sociální struktury mládeže

Základní podmínky:

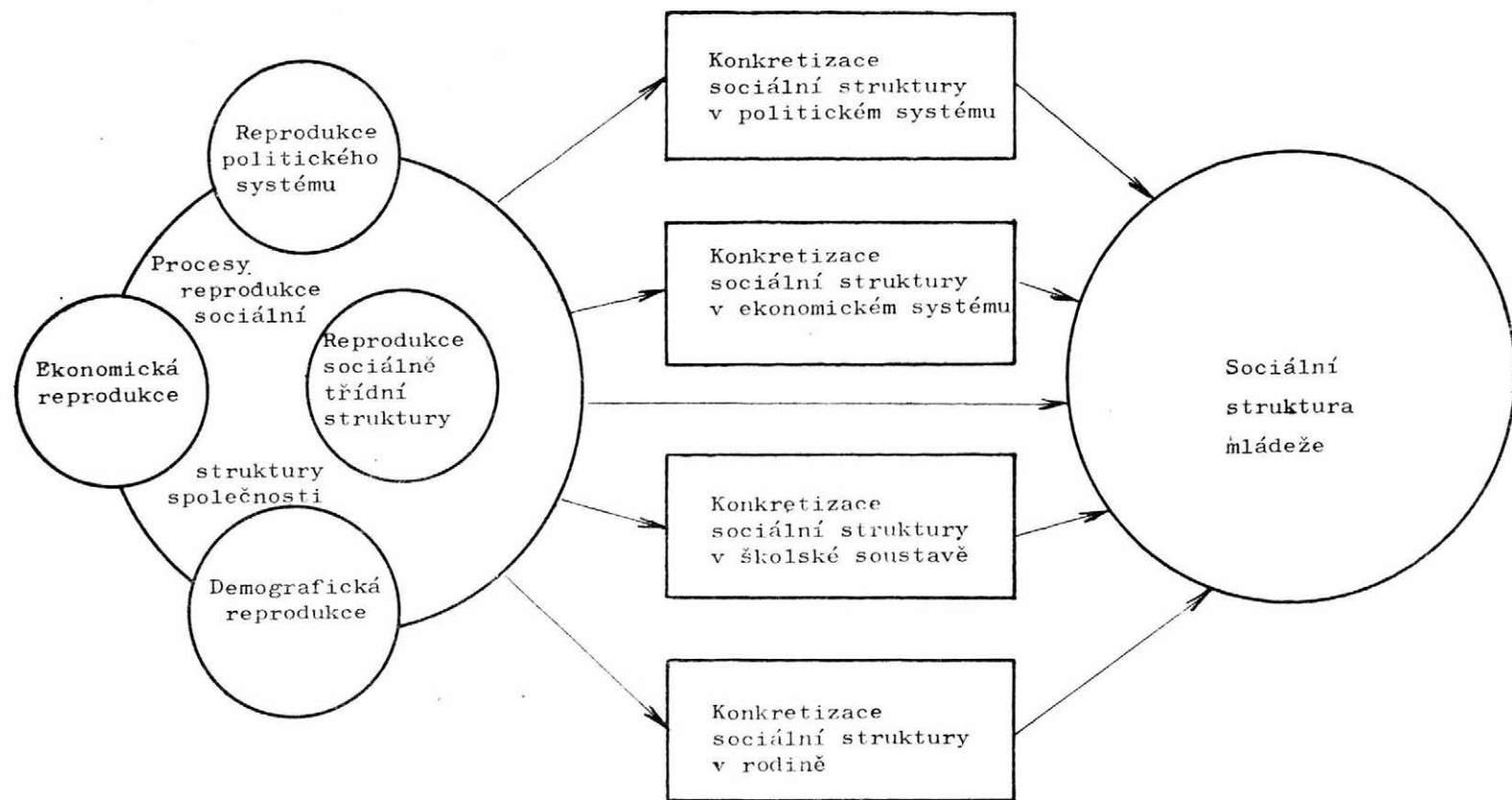
P - oblast politiky a ideologie

E - oblast ekonomiky

S - oblast sociální struktury

D - oblast demografické struktury

Schéma 2: Procesy utváření sociální struktury mládeže

voji mládeže. Řada rozporů současné etapy vývoje naší společnosti, ať již jsou skryté, opomíjené, nebo naopak sférou společenské decize odhalované a řešené, tvoří relativně samostatnou skupinu podmínek utváření sociální struktury mládeže.

Schéma 1 ukazuje v jednoduchém přiblížení vlivy mnoha různorodých podmínek na utváření sociální struktury mládeže. Zdůrazňuje jen některé vazby, nejzávažnější z hlediska utváření společenských vztahů jednotlivých skupin mládeže v rámci socialistické společnosti. Kromě zobrazených vazeb existuje složitá síť vzájemné podmíněnosti uvnitř i mezi skupinami faktorů. Vyčleněním rozporů jako zvláštní skupiny podmínek chceme zvýraznit potřebu jejich systematického a cílevědomého řešení a využívání jako zdrojů a stimulů dalšího rozvoje socialismu.

2. Procesy utváření sociální struktury mládeže

Souhrn výše analyzovaných podmínek utváření sociální struktury mládeže tvoří objektivní, jednotlivými subjekty společenského pohybu neovlivňovanou síť determinant. Mechanismy utváření sociální struktury mládeže jsou však bezprostředněji a těsněji svázány se souborem celospolečenských procesů. Probíhají jako součást těchto procesů, tvoří jejich aspekt a jsou jejich výslednicí.

Reprodukce sociální struktury celé společnosti působí na utváření struktury mládeže zejména setrvačností opakujících se procesů, jejichž základ tvoří procesy výroby, rozdělování, směny a spotřeby, tedy ekonomická základna společnosti. Prosazování ekonomických reprodukčních mechanismů do společenského pohybu probíhá v rámci vymezeném politickým programem socialistické společnosti a nástroji jeho realizace. Změna forem ekonomické reprodukce, svázaná s politickým a sociálním programem společnosti se odráží ve změnách tlacích ekonomiky na sociální strukturu současné pracující populace, nastupující mládeže i studujících. Také demografické procesy jsou transformovány reprodukcí sociální struktury společnosti do faktorů utváření sociální struktury mládeže.

Setrvačná složka reprodukce sociální struktury je vázána větší měrou na zděděné materiální struktury a zaběhnuté ekonomické procesy. Diskontinuitní složka, přeměny sociální struktury, je svázána zejména se zásadními politickými rozhodnutími a se změnami forem ekonomické reprodukce. Setrvačnost a proměny sociální struktury populace působí na utváření struktury mládeže jako výchozí moment, jako mechanismus i jako cílová, požadovaná společenská struktura. Struktura mládeže částečně kopíruje složení celé populace, zčásti přejímá mechanismy jejího utváření a sebepotvrzování (seberekonstrukce) a dílem doplňuje uprazdňovaná nebo nově vytvářená místa v sociální struktuře společnosti. Působení procesů reprodukce sociálně třídní struktury společnosti je spolupodmiňováno, modifikováno a doplňováno působením procesů ekonomické reprodukce, reprodukce politického systému a demografické reprodukce. Mimo to se projevuje vliv ostatních přírodních a společenských reprodukčních procesů.

Určující působení procesů reprodukce sociálně třídní struktury společnosti i ostatních reprodukčních procesů na utváření sociální struktury mládeže probíhá zčásti přímo výše popsaným mechanismem setrvačného přejímání celospolečenských procesů mládeží, resp. jejich transformací do obdobných procesů probíhajících v mladé generaci. Jiné formy přenosu reprodukčních mechanismů jsou spjaty s konkretizací procesů reprodukce sociální struktury společnosti v jednotlivých formách organizace života společnosti. Politický systém, ekonomický systém, školská soustava a rodina představují nejdůleži-

tější prostředky konkretizace procesů reprodukce sociální struktury společnosti. Vzájemnou vazbu procesů vyjadřuje schéma 2. Ukazuje vliv jednotlivých reprodukčních procesů i jejich konkretizovaných podob, rozlišuje přímé a zprostředkované působení.

Politický systém zprostředkuje reprodukci sociální struktury společnosti tím, že určuje vztah jednotlivých tříd a sociálních skupin k politické moci a konkretizuje jejich podíl na politické moci a tím i na reprodukci sociálně třídní struktury. Za socialismu garantuje politický systém vedoucí úlohu dělnické třídy a její avantgardy komunistické strany. Politická organizační struktura určuje základní rámec reprodukce sociální struktury mladé generace.

Ekonomická organizace společenské výroby, rozdělování, směny a spotřeby, včetně dělby a organizace práce, jejího teritoriálního rozložení, koncentrace, homogenity a heterogenity pracovních příležitostí, transformuje globální procesy reprodukce sociální struktury mládeže. Mládež nahrazuje reprodukční úbytek v sociální a profesioniální struktuře celé populace, vyplňuje její chybějící místa, ale i dotváří sociální strukturu společnosti podle potřeb její ekonomické organizační konkretizace.

Soustava škol připravuje mládež na povolání. V té míře, v jaké dochází k prolínání profesní a sociální struktury, podmiňuje a spoluurčuje školská soustava i sociální postavení mladého člověka ve společnosti. Dává mu větší nebo menší předpoklady, poskytuje variabilní možnosti pro zařazení do jednotlivých částí tříd a sociálních skupin. Zároveň však realizuje i demokratické principy socialistické společnosti, talentovaným dětem poskytuje zdarma i ekonomicky nákladné vzdělání a kvalifikaci. Školská soustava není determinantou, jejím úkolem není „sociálně třídit mládež“. Svými výstupy však přesto reguluje, spolupodmiňuje, vytváří nestejně možnosti začlenění jednotlivých skupin studující mládeže do společenské struktury.

Rodina představuje čtvrtý, neméně důležitý prostředek konkretizace procesů reprodukce sociální struktury společnosti. V rodině dochází k prvotnímu konkrétnímu naplňování sociální struktury mládeže. Prvotní sociální zařazení mladého člověka se dále mění. Vliv sociálního původu jej však někdy provází ještě po letech. Obecné demografické procesy nabývají v rodinách sociálně diferencovaných podob. Také reprodukce sociální struktury celé společnosti se realizuje rozdílně ve vazbě na nerovnoměrný průběh demografických procesů.

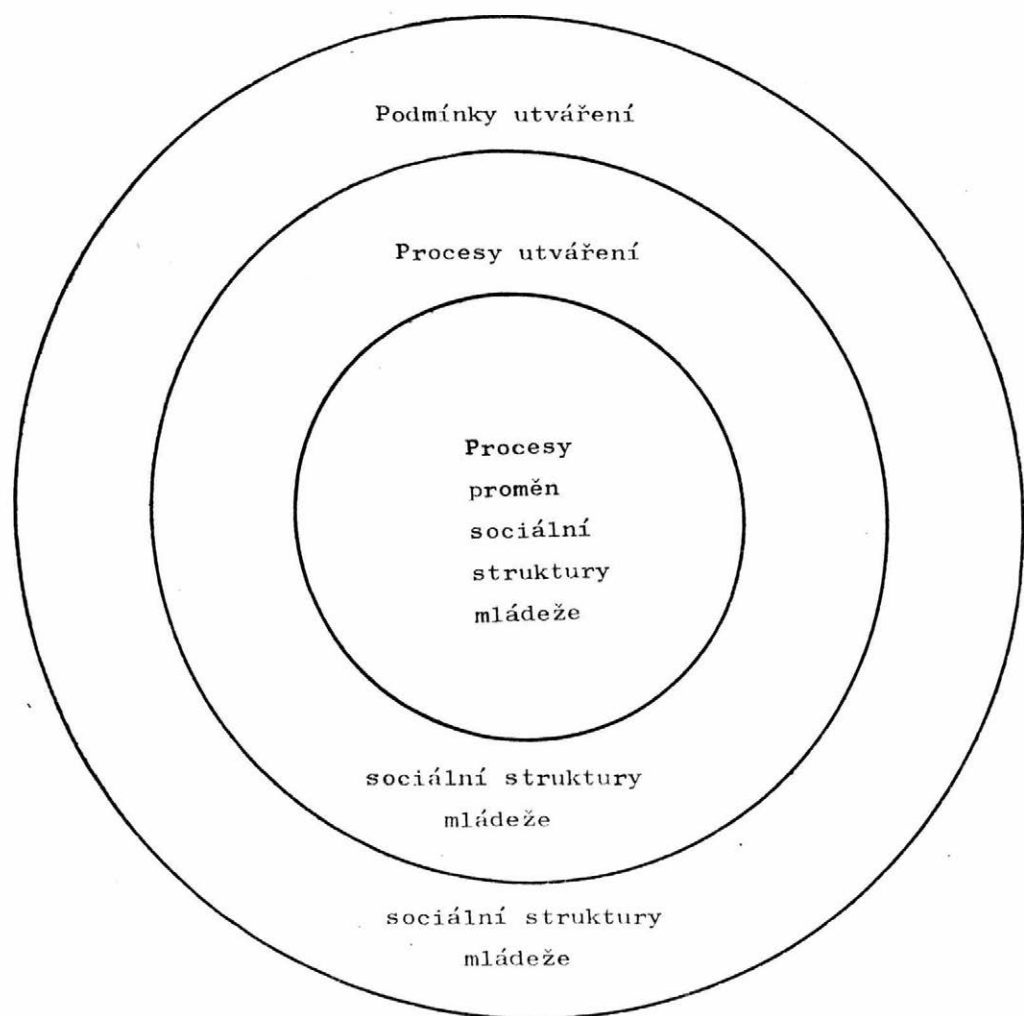
3. Procesy reprodukčních změn sociální struktury mládeže a jejich analýza

Politické, ekonomické, demografické i sociální podmínky a reprodukční procesy platné pro celek společnosti determinují mládež především v etapě jejího sociálního zařazování, tj. v období, kdy mladí lidé vstupují do pracovního procesu, uzavírají manželství, zakládají vlastní domácnost a rodinu. V předcházejících životních etapách byla mládež takto determinována jen potenciálně, do té míry, jak se připravovalo a zrál sociální zařazení mladého člověka do společenské struktury. Následující etapa, kterou bychom mohli nazvat etapou vlastní sociální reprodukce mládeže, je charakteristická prosazováním specifických mechanismů a procesů proměn její sociální struktury.

Procesy proměn sociální struktury mládeže rozumíme jednotlivé i pravidelně opakované pohyby a k nim směřující tendence a tlaky, které jsou specifické pro mládež a v nichž se projevují její potřeby a zájmy ve formě činnosti jednotlivců a sociálních skupin a jejichž výsledkem jsou změny sociální struktury mladé generace v průběhu jejího vnitrogeneračního vývoje. Tyto proměny jednak posilují procesy předchozího utváření této specifické struktury,

Schéma 3:

Faktory utváření a proměn sociální struktury mládeže

jednak směřují proti nim a modifikují, resp. transformují jejich působení.

Zvláštní místo mezi procesy proměn sociální struktury mladé generace zauímají *reprodukční změny* této struktury. Typický je pro ně pravidelný, opakovaný pohyb, vyjadřující jejich zákonitý charakter a zároveň svědčící o jejich formativním účinku na podobu sociální struktury celé společnosti. Ty z proměn, které nabývají u mládeže reprodukční, opakované, zákonité podoby, se také posléze stávají součástí objektivních reprodukčních procesů vývoje sociální struktury celé společnosti. Teprve v těchto procesech se dotváří podoba sociální struktury mladé generace ve smyslu dynamiky společenských vztahů. Zároveň však právě prosazení reprodukčních procesů v měřítku celé společnosti ruší jejich specifickou platnost pro mládež a analýza mladé generace přechází v rozbor společnosti.

Dialektika podmínek a procesů utváření sociální struktury mládeže i pro-

cesů jejich proměn je tedy založena na principu objektivní determinace i subjektivního přetváření, vzájemného ovlivňování podmínek a procesů, mládeže i společnosti. Schéma 3 zachycuje v nejobecnější podobě úlohu jednotlivých determinant a faktorů utváření a proměn této struktury. Reálnou podobu sociální struktury mládeže i mechanismů její reprodukce je třeba pokládat za nedílný výsledek společného působení podmínek a procesů jejího utváření i procesů následných proměn.

Analýza vzniku a prosazování kvalitativně nových procesů, jmenovitě rozbor proměn sociální struktury mládeže, vytváří nové, netradiční nároky na metodologický a metodický aparát pro analýzu sociologických výzkumných dat.

Rozbor podmínek a procesů utváření sociální struktury mládeže probíhá v základních rysech jako analýza objektivní determinace sociální struktury mládeže. Může tedy využít rozsáhlého instrumentária statistické analýzy dat, včetně nejmodernějších nástrojů mnohorozměrné analýzy. Z metod a technik využitelných pro tento typ úloh je možno bez nároku na úplnost jmenovat z jednodušších — analýzu četností, testování závislosti, měření síly závislosti, resp. těsnosti vztahu dvou znaků; z mnohorozměrných — analýzu rozptylu a při použití číselných znaků také kovarianční analýzu, regresní a faktorovou analýzu.

Při rozboru reprodukčních mechanismů proměn sociální struktury mládeže jsou zmíněné analytické nástroje využitelné jen jako pomocné. Je třeba je přizpůsobit netradičním nárokům formulované úlohy. Analytické nástroje navrhované v předkládané studii pro měření stupně reprodukční změny struktury jsou statisticky úmyslně co nejjednodušší. Jsou založeny na analýze četností. Jejich cílem je přehledným a názorným způsobem poukázat na existenci reprodukčních mechanismů a procesů v sociální struktuře mládeže a na jejich určující význam pro utváření a proměny sociální struktury mládeže i celé společnosti.

Výše uvedenému cíli odpovídá i použitá metodika. Pozornost na sebe soustřeďují vnitrogenerační pohyby v sociální struktuře mládeže mající pravidelně se opakující a neslábnoucí charakter. Rozborem zjišťujeme, které z těchto tendencí a pohybů mají podobu reprodukčních mechanismů odrážejících podstatné, nově vznikající procesy proměn sociální struktury mládeže i celé společnosti. Základním kritériem pro rozlišení podstatných reprodukčních procesů je hledisko vyplývající z navrženého vymezení reprodukce sociální struktury jako soustavy sociálních procesů, v nichž subjekty opakovaně vstupují od stejných vzájemných společenských vztahů a vytvářejí relativně stále situace sociálních rozdílů. Reprodukční mechanismy a procesy stálým opakováním potvrzují svůj nenáhodný, pravidelný charakter a mohou být východiskem pro odhalení zákonitých společenských pohybů i pro prognózu dalšího vývoje sociální struktury mládeže.

V sociální struktuře je třeba rozlišovat pohyby společenských celků a částí — tříd a sociálních skupin — od individuálních mobilitních pohybů příslušníků těchto tříd a sociálních skupin. Podstata reprodukčního přístupu k analýze mechanismů proměn sociální struktury mládeže spočívá v abstrakci od individuálních pohybů, v zaměření na pohyby sociálních skupin jako na společenské výslednice individuálních pohybů způsobující změny ve struktuře. V rámci reprodukčních mechanismů jsou určující zejména ty procesy, při nichž opakovaně převládá četnost pohybů příslušníků sociální skupiny jedním směrem nad četností opačných pohybů. Opakované pohyby společenských skupin a tříd vystupují ve srovnání s individuálními, jednotlivými, subjektivně motivo-

vanými mobilitními pohyby jako obecnější, v této souvislosti nutné pohyby, jako objektivní mechanismy nezávislé na vůli jednotlivých subjektů.

Analýza reprodukčních změn v sociální struktuře mládeže navazuje na předchozí stupně zkoumání této struktury, na četnostní rozbor sociálního složení, na porovnávání rozdílů mezi strukturami a na výpočet podílu odchodů z jedné části sociální struktury do druhé. Za příklad víceetapňové analýzy změn v sociální struktuře mládeže je možno pro názornost vybrat rozbor změn podílu mládeže na práci ve výrobě. (1)

Příklad analýzy bude provázen odkazy na značení četností a z nich vypočtených rozdílů, podílů a indexů podle schématu 4.

Schéma 4. Příklad tabulky četností — změny v podílu mládeže na práci ve výrobě

		při výrobě	Současné zařazení mimo výrobu	celkem
	při výrobě	f_{11}	f_{12}	$f_{1.}$
Původní zařazení	mimo výrobu	f_{21}	f_{22}	$f_{2.}$
	celkem	$f_{.1}$	$f_{.2}$	$f_{..}$

$$I_{12} = \frac{f_{12}/f_{1.}}{f_{21}/f_{2.}} = \frac{f_{12}}{f_{21}} \cdot \frac{f_{2.}}{f_{1.}} \text{ — „Index odchodů“}$$

Cílem následujícího výkladu je odvodit specifický analytický význam „indexu odchodů“ I jako nástroje pro zkoumání reprodukčních změn sociální struktury mládeže.

Prvním stupněm analýzy je rozbor četností — frekvencí. Zjišťujeme při něm, že u věkově starších skupin mládeže se snižuje podíl pracujících ve výrobě. Tento jev však může být způsoben do značné míry závislostí mezi charakterem práce na počátku zaměstnání a rozdílnou délkou přípravy na povolání, a tedy i rozdílným věkem nástupu do prvního zaměstnání. V nižším věku a s nižším vzděláním nastupují mladí lidé častěji do práce ve výrobě a ve vyšším věku a s vyšším vzděláním častěji přímo na pracovní místa mimo výrobu.

Druhý stupeň analýzy: zjišťování diferencí (d)

Druhý stupeň analýzy počítá již s možností závislosti mezi charakterem práce a věkem nástupu do zaměstnání. Je zaměřen na rozbor vnitrogeneračních změn. Zjišťuje rozdíl mezi procentním podílem mladých lidí, kteří nastoupili na počátku ekonomické aktivity do výroby, a podílem těch, kteří ve výrobě v současné době pracují. Rozbor je prováděn srovnáním údajů o původním a současném zařazení u skupin mládeže se stejnou délkou praxe. Rozdíl mezi původním a současným procentem mládeže pracující ve výrobě ukazuje směr — přírůstek nebo úbytek — i velikost změny v marginálních distribucích. Neříká téměř nic o celkovém rozsahu pohybů ve sledovaném rozměru

(1) Věcnému rozboru procesů proměn sociální struktury mládeže byla věnována samostatná stať [Jeřábek 1983] a také část kapitoly *Sociální struktura a reprodukce pracujících mládeže* teoreticko-analytické studie SPZV VIII-10-2 [Faktory 1984 : 49 —80].

sociální struktury, o tom, zda výsledný rozdíl je výsledkem silných vzájemně protisměrných pohybů, jejichž výslednicí je malá marginální diference, nebo zda je naopak důsledkem sice slabšího pohybu, avšak s převažující jednostrannou orientací.

d = rozdíl současného a původního podílu pracujících ve výrobě (pro věkovou kohortu mládeže podle délky praxe);

d = rozdíl procentního zastoupení (celková sloupcová četnost minus celková řádková četnost)

$d = f_{11} - f_{1.}$ (viz schéma 4)

Mládež 15—34 let	Délka praxe		
	1—2 roky	3—5 let	6—10 let
d = změna podílu mládeže pracujících ve výrobě v ‰	0,0	— 3,4	— 6,1

Třetí stupeň analýzy: zjišťování „podílů odchodů“ (p , q)

Třetí stupeň analýzy zachycuje „podíly odchodů“ z jedné kategorie znaku do druhé. Je založen na rozboru podmíněných pravděpodobností a relativních řádkových četností. Zjišťuje se podíl těch mladých lidí, kteří zaměnili původní práci ve výrobě po určité době za práci mimo výrobu. „Podíl odchodů“ je počítán z celkové řádkové četnosti, je tedy podmíněn původním zařazením pracovníka ve výrobě. Obdobně je vypočten podíl těch, kteří přešli z práce mimo výrobu do práce ve výrobě ze souboru těch, kteří začali pracovat mimo výrobu.

p = „podíl odchodů“ mládeže z práce ve výrobě do práce mimo výrobu v ‰ původního zařazení

q = „podíl odchodů“ mládeže z práce mimo výrobu do práce ve výrobě v ‰ původního zařazení

p, q = relativní řádkové četnosti (pro věkovou kohortu podle délky praxe) $p = f_{12} / f_{1.}$, $q = f_{21} / f_{2.}$

Mládež 15—34 let	Délka praxe		
	1—2 roky	3—5 let	6—10 let
p = „podíl odchodů“ mládeže z práce ve výrobě do práce mimo výrobu v ‰ původního zařazení	5,7	13,4	22,0
q = „podíl odchodů“ mládeže z práce mimo výrobu do práce ve výrobě v ‰ původního zařazení	4,2	6,1	10,7

Čtvrtý stupeň analýzy: výpočet „indexu odchodů“ (I)

I = poměr „podílu odchodů“ z výroby a „podílu odchodů“ do výroby

I = poměr relativních řádkových četností p/q porovnávaných kategorií znaků (pro věkovou kohortu podle délky praxe)

$$I_{12} = \frac{p}{q} = \frac{f_{12}/f_1}{f_{21}/f_2} = \frac{f_{12}}{f_{21}} \cdot \frac{f_2}{f_1} \quad \text{Index odchodů}$$

Mládež 15—34 let	Délka praxe		
	1—2 roky	3—5 let	6—10 let
$I = \text{„index odchodů“} = \frac{p}{q} \frac{5,7}{4,2} = 1,4$		$\frac{13,4}{6,1} = 2,2$	$\frac{22,0}{10,7} = 2,1$

Čtvrtým cílovým stupněm analýzy pohybů v sociální struktuře mládeže je v našem příkladu výpočet „indexu odchodů“ jako poměru dvou podmíněných pravděpodobností, tj. podílu dvou relativních řádkových četností. V konkrétní aplikaci jej spočteme jako poměr mezi „podílem odchodů“ z původní práce ve výrobě do současné práce mimo výrobu a „podílem odchodů“ z původní práce mimo výrobu do současné práce ve výrobě. Zjistíme-li systematickou, pravidelnou převahu pohybů jedním směrem, v našem případě z výroby mimo výrobu, hovoříme o mechanismu reprodukčních změn struktury. Navržený *index odchodů* (2) můžeme tedy nazvat také „index reprodukční změny struktury“. V námi zvoleném příkladu vypovídá „index“ o přibližně dvojnásobné převaze pohybů z výroby do práce mimo výrobu před opačnými pohyby. Vypovídá tím o opakované, pravidelné „reprodukční“ změně sociální struktury mládeže. Význam této „reprodukční změny struktury“ spočívá v jejím vlivu na proces reprodukce celku sociální struktury společnosti. *Index odchodů* má tedy v první řadě *prognostické určení*.

Použití indexu odchodů je vázáno na předcházející nižší stupně analýzy. Je třeba varovat před jeho neuváženým používáním bez předchozího rozboru četností, diferencí a „podílů odchodů“. Jejich výpočet a vysvětlení jsou oporou pro interpretaci výše indexů odchodů. Po předchozím zmapování situace zjištěním jednodušších údajů je interpretace indexů odchodů velmi jednoduchá. Index je vhodný pro širší použití v analytických materiálech pro společenskou praxi. Poměrnou hodnotou vyjadřuje, kolikrát je pohyb způsobující změnu sociální struktury jedním směrem silnější, významnější než pohyb opačný. V prognostických úvahách reprodukčního typu může sloužit jako model očekávaných změn. Prokazatelně existující reprodukční pohyb v rámci dosud méně významného společenského jevu může spolu s rozšířením tohoto jevu nabýt společensky významného rozsahu. Právě použití indexu odchodů může na tuto skutečnost předem upozornit.

Diskutovaný *index odchodů* není jediným „modelovým“ nástrojem, který je možno vyvinout na základě analýzy četností výchozí tabulky. Na obdobném principu je možno zkonstruovat *index příchodů*, resp. *index přechodů*, jichž je možno využít pro další typy analytických úloh.

Index příchodů lze definovat jako poměr mezi podílem příchodů mimo výrobu a podílem příchodů do výroby. Je tedy poměrem relativních sloupcových četností ze známé četnostní tabulky (schéma 4).

$$I'_{12} = \frac{f_{12}/f_{.2}}{f_{21}/f_{.1}} = \frac{f_{12}}{f_{21}} \cdot \frac{f_{.1}}{f_{.2}} \quad \text{Index příchodů}$$

(2) Pojmenování navrhovaných indexů není třeba považovat za závazné. Je odvozeno ze způsobu výpočtu indexů. Terminologie by mohla alternativně vycházet ze společného označení „indexy reprodukční změny struktury“ nebo „indexy reprodukce“ a rozlišovat mezi nimi dále podle analytického určení „prognostického“, „diagnostického“ resp. „komparativního“.

Index příchodů je založen na rozboru podmíněných pravděpodobností a relativních četností vztažených k současnosti a má především *diagnostickou úlohu*. Odpovídá na otázku: Jak vznikala současná struktura?

Index přechodů lze definovat jako poměr mezi podílem odchodů mimo výrobu a podílem příchodů do výroby. Je tedy poměrem relativní řádkové četnosti prvního řádku a relativní sloupcové četnosti prvního sloupce u sledovaných změn ve stejné tabulce (schéma 4).

$$I''_{12} = \frac{f_{12}/f_{1.}}{f_{21}/f_{.1}} = \frac{f_{12}}{f_{21}} \cdot \frac{f_{.1}}{f_{1.}} \quad \text{— Index přechodů}$$

Index přechodů sleduje v uvedeném příkladu obsazení kategorie „práce ve výrobě.“ Je vhodný zejména pro posouzení *vývoje v určité kategorii znaku*.

Analogicky k „analýze reprodukční změny struktury“ a jejím indexům „odchodů“, „příchodů“ a „přechodů“ je možno vytvořit obdobnou trojici indexů pro analýzu reprodukční stability struktury. Takové indexy budou založeny opět na poměrech podmíněných pravděpodobností. Budou jimi však sledována ta pole výchozí tabulky (schéma 4), která vypovídají o stabilitě hodnot znaku mezi oběma sledovanými momenty.

4. Závěr

Navržené indexy reprodukční změny struktury tvoří jen jeden z metodických prostředků pro rozbor sociální struktury v jejím reprodukčním pojetí. Navazují na systematickou snahu našich metodologů vytvářet nové netradiční nástroje pro zkoumání společenských procesů. V této souvislosti je třeba jmenovat dnes již běžně užívaný *index rozdílů distribucí* [Charvát 1977], jehož využití obohatilo sociologické rozboru sociální struktury koncem sedmdesátých a v první polovině osmdesátých let. Ještě bohatší využití v praxi československé analýzy sociologických dat by si zasloužily nesporně analyticky cenné koeficienty β , β^* , α , α^* , určené pro analýzu ordinálních dat [Řehák 1976].

Širšímu používání a dalšímu vývoji tolik potřebných metodických nástrojů pro analýzu reprodukčních procesů musí i nadále předcházet důkladná teoretická a metodologická analýza společenských jevů, které mají dialektický, procesuální, reprodukční charakter. V oblasti výzkumu sociálně třídní struktury byly již vytvořeny teoreticko-metodologické a konceptuální předpoklady pro rozvoj metodiky zkoumání společenských procesů. Autor této stati však přesto považoval za svou povinnost učinit při odvozování indexů reprodukční změny struktury alespoň skromný pokus o vymezení konceptuálního rámce navržených indexů a odvození teoreticko-metodologických předpokladů jejich použití v rámci analýzy sociální struktury mládeže.

Spojení teoreticko-metodologického rozboru utváření sociální struktury mládeže a náčrtu metodiky měření reprodukčních změn této struktury je pokusem o příspěvek k „nalézání onoho aktivního, pravdu odkrývajícího pojetí sociální struktury, dovedeného až do úrovně prostředků jejího empirického sledování“ [Charvát 1980 : 20].

Literatura

- Charvát, F.: O jednom možném přístupu k analýze sociálních rozdílů (diferenciaci). Sociologický časopis 1977, č. 4, s. 403—415.
- Charvát, F.: Sociální struktura socialistické společnosti a její vývoj v ČSSR. Praha, Academia 1980.
- Faktory sociálního a ekonomického rozvoje pracující mládeže. Praha, ÚFS 1984.
- Jeřábek, H.: Sociální struktura pracující mládeže a mechanismy její reprodukce. Impuls 1983, č. 2, s. 30—48.
- Řehák, J.: Základní deskriptivní míry pro rozložení ordinálních dat. Sociologický časopis 1976, č. 4, s. 416—431.

Г. Ержабек: Формирование социальной структуры молодежи и анализ ее изменений

Статья — попытка к модельному отражению детерминантов, факторов и процессов, принимающих участие в формировании и изменениях социальной структуры молодежи. Особое внимание уделяется процессам изменений социальной структуры молодежи в первые годы ее экономической активности. Для измерения регулярно повторяемых движений в социальной структуре молодежи предлагается тройка «индексов воспроизводственного изменения структуры» и подробно показывается применение одного из них — «индекса уходов».

Статья исходит из рассмотрения социальной структуры, предложенной Ф. Харватом (Charvát 1980: 17). Она вводит понятие воспроизводства социальной структуры, под которым подразумевается система социальных процессов, в которых социальные субъекты, в частности, классы и социальные группы внутри этих классов, повторно вступают в одинаковые взаимоотношения и создают действующие далее социальные различия. Путем повторения движений происходит формирование относительно постоянной системы общественных отношений и социальных различий — социальной структуры общества. Наиболее знаменательной группой факторов, влияющей на формирование социальной структуры молодежи, считаются процессы воспроизводства социальной структуры общества.

Статья различает условия и процессы формирования социальной структуры молодежи. Под условиями в ней подразумевается объективная, не подверженная воздействию отдельных субъектов сеть детерминантов. Общественные процессы, совокупность воспроизводственных движений и механизмов, имеющих место в обществе как целом, представляют вторую совокупность детерминантов, непосредственно и опосредствованно формирующих характер социальной структуры молодежи.

Социальная структура молодежи, формирующаяся под воздействием системы внешних условий и общественных процессов, в которых молодежь принимает участие, проходит процессы изменений, в которых социально дифференцированное молодое поколение выступает как активный субъект преобразования своей собственной социальной структуры. Процессы изменений социальной структуры молодежи представляют собой совокупность отдельных, и регулярно повторяющихся движений и направленных к ним тенденций и давлений, которые специфичны для молодежи и в которых проявляются потребности и интересы молодежи в форме деятельности индивидов и социальных групп. Их результатом является изменение развитием внутри поколения характер социальной структуры молодежи. Процессы преобразования социальной структуры молодежи, во-первых, укрепляют общественные детерминанты ее формирования, во-вторых, направлены против них и модифицируют, или же трансформируют их воздействие.

Особое место среди процессов преобразований социальной структуры молодого поколения занимают процессы воспроизводственных изменений этой структуры. Их определяющей чертой является регулярное, повторное движение, выражающее закономерный характер протекающих изменений и одновременно свидетельствующее о формативном воздействии воспроизводственных изменений социальной структуры молодежи на характер социальной структуры всего общества.

Для целей анализа процессов воспроизводственных изменений социальной структуры предлагаются «индексы воспроизводственного изменения структуры». Прогностически ориентированный, подробно в статье описанный «индекс уходов» выражает в относительном значении, во сколько раз движение, вызывающее изменение социальной структуры по одному направлению, сильнее, знаменательнее, чем обратное движение. В прогностических исследованиях он может служить моделью ожидаемых структурных изменений. Его можно вычислить как соотношение двух условных вероятностей, в случае четырехклеточной таблицы (схема 4) — как соотношение двух относительных частот по строкам:

$$I_{12} = \frac{f_{12}/f_{1.}}{f_{21}/f_{2.}} = \frac{f_{12}}{f_{21}} \cdot \frac{f_{2.}}{f_{1.}}$$

На основе аналогичного принципа, как «индекс уходов» I сконструирован «индекс приходов» I', подходящий, в частности, для диагностических целей, или же, «индекс переходов» I'', подходящий для изучения изменений в занятии определенной категории признака. Аналогично к «индексам воспроизводственного изменения структуры» можно создать тройку индексов для «анализа воспроизводственной стабильности структуры».

Summary

H. Jeřábek: Formation of the Social Structure of Youth and an Analysis of Its Transformations

The present paper attempts a model comprehension of determinants, factors and processes participating in the formation and transformations of the social structure of youth. Particular attention is paid to transformation processes in the social structure of youth in the first years of their economic activity. For measuring the regularly repeated motions in the youth's social structure, a triad of „indices of the reproduction changes of structure“ is suggested and the application of one of them — the “index of departures” — is shown.

The paper is based on the conception of social structure proposed by F. Charvát [Charvát 1980 : 17]. It introduces the concept “social-structure reproduction” viewed as a system of social processes wherein social subjects — especially classes and social groups within these classes — repeatedly enter into similar interrelations and give rise to social differences which will continue operating. The recurrence of motions gives rise to the formation of a relatively stable system of social relations and social differences — to the social structure of society. Processes of the reproduction of the society's social structure are considered to be the most important group of factors affecting the formation of the social structure of youth.

The paper distinguishes between conditions and processes of the formation of the social structure of youth. Conditions are conceived as an objective network of determinants unaffected by individual subjects of social motion. Social processes, the complex of reproduction motions and mechanisms of an all-social validity, represent the second set of determinants directly or mediately forming the social structure of youth.

The social structure of youth, formed by the system of external conditions and shared by all-social processes, is undergoing transformation processes wherein the socially differentiated young generation figures as an active subject of transforming its own social structure. Transformation processes taking place in the youth's social structure represent a complex of both single and regularly repeated motions as well as tendencies and pressures conducive to them, which are characteristic of youth and express the needs and interests of young people in the form of activities performed by individuals and social groups. They result in a form of the young generation's social structure transformed by intrageneration development. On the one hand, transformation processes in the social structure of youth intensify the all-social determinants of its formation; on the other hand, they counteract them and modify or transform their action.

A special place among the transformation processes going on in the social structure of the generation is occupied by processes of reproduction changes within this structure. Their distinguishing feature is a regular, repeated motion expressing the lawful character of the changes under way and simultaneously substantiating the formative influence of reproduction changes in the social structure of youth exerted upon the form of the social structure of the whole society.

For the purposes of analyzing processes of reproduction changes in the social structure, “indices of the reproduction changes of structure” have been suggested. The prognostically oriented “index of departures”, described by the present paper in more detail, expresses in terms of relative value how much stronger, how much more significant is the motion bringing about a change of the social structure in one direction than the opposite motion. In prognostic considerations it can serve as a model of anticipated structural changes. It is calculated as a quotient of two conditioned probabilities, in the case of a four-field table (diagram 4) as a quotient of two relative row frequencies:

$$I_{12} = \frac{f_{12}/f_{1.}}{f_{21}/f_{2.}} = \frac{f_{12}}{f_{21}} \cdot \frac{f_{2.}}{f_{1.}}$$

Constructed on a similar principle as the “index of departures” I is the “index of arrivals” I' , suitable especially for diagnostical purposes, or the “index of transitions” I'' , suitable for examining the changes in the representation of a particular category of the characteristic. It is feasible to work out a triad of indices to be applied in the “analysis of the reproduction stability of structure”, analogical to the “indices of the reproduction changes of structure.”

Způsob využití časového fondu mládeže v ČSSR

JANA VÍTEČKOVÁ

Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV,
Praha

Jedním z opomíjených informačních zdrojů v extenzivně rozvíjeném výzkumu mládeže jsou údaje o způsobu využití časového fondu. Objektívni příčinou tohoto stavu je vysoká obtížnost a nákladnost výzkumů časových rozpočtů, jimiž jsou tyto údaje získávány. Ne vždy dostatečná metodologická úroveň šetření uskutečněných v šedesátých letech spolu s nízkou kvalitou jejich matematicko-statistického zpracování podnítila určitou nedůvěru v poznávací možnosti této techniky a přispěla k tomu, že se v sedmdesátých letech — až na zcela ojedinělé výjimky — s výzkumem časového fondu v Československu nesetkáváme. (1) Rozvíjející se výzkum způsobu života využíval (až po nejzazší únosnou časovou mez) výsledky celostátního šetření o způsobu využití času z roku 1967, ve druhé polovině sedmdesátých let se musel bez časových údajů obejít.

Teprve v roce 1979/1980 uskutečnil Federální statistický úřad nové šetření, jehož výsledky jsou nejen aktuální, ale především spolehlivější z hlediska reprezentativity vůči variabilitě životních činností v čase i vůči struktuře československé populace. Vzhledem ke značnému rozsahu zkoumaného souboru se zde poprvé také dosáhlo vyšší četnosti zastoupení některých méně početných sociálních skupin, především studentů, učňů a nejmladších pracovníků ve věku do 19 let. Na rozdíl od předchozích šetření, kde se s těmito skupinami buď vůbec nepracovalo, nebo byly natolik nereprezentativní, že získané výsledky mají jen orientační informační hodnotu, umožňuje šetření z roku 1979/1980 poprvé s přijatelnou úrovní spolehlivosti formulovat závěry o rozdílech v časové struktuře životních činností různých skupin mládeže i mládeže ve srovnání s dospělou populací.

Přes značné omezení v rozsahu zpracování a publicity federálních dat (2) přineslo toto šetření velmi cenný a dosud málo využitý materiál, který navíc umožňuje pokusit se alespoň u hrubých makroagregací aktivit a základních společenských skupin o odhad časových řad a v nich skrytých vývojových tendencí za dvacetileté období. (3)

Malá plocha příspěvku neumožňuje extenzivnější zpracování výsledků těchto statistických šetření. Omezeným rozsahem je také určena jeho převážně deskriptivní poloha. Smyslem jeho prezentace je poskytnout výchozí informaci o datovém zdroji a základní částečně zpracovaný materiál pro sekundární

(1) Na rozdíl od jiných socialistických i kapitalistických zemí, kde výzkumy časových rozpočtů prošly právě v tomto období etapou intenzivního i extenzivního rozmachu, jehož metodologický přínos se nám dosud nepodařilo plně osvojit.

(2) Výsledky celostátního šetření byly publikovány ve dvou pramenných publikacích FSÚ ČSSR. Podstatně větší rozsah údajů v nápaditějších tříděních a s vysokou úrovní vlastního analytického zpracování publikoval v pěti tabulkových svazcích Český statistický úřad za populaci ČSR.

(3) Výklad zde užívaného klasifikačního přístupu ke struktuře životních činností lze najít ve stati Způsob využití souhrnného časového fondu společnosti a společenský vývoj [Vítečková 1981], řadu metodologických poznámek vysvětlujících práci s daty i jejich omezení v předchozím čísle Sociologického časopisu [Vítečková 1985].

analýzu. Současně je jeho cílem stimulovat zájem o hlubší studium a využití pramenného statistického materiálu.

Časová struktura životních činností jednotlivých skupin mládeže

Časová struktura životních činností je jednou z výchozích charakteristik způsobu života. V její diferenciaci se odrážejí rozdíly společenského postavení jednotlivých sociálních skupin, jejich rozdílné úlohy ve společenském reprodukčním procesu i subjektivní osobnostní rysy, potřeby a zájmy lidí. Tento obecný závěr se plně potvrzuje i ve vztahu k časové struktuře životních činností mladé generace.

Již zběžný pohled na hrubou strukturu týdne i způsob využití volného času různých skupin mládeže odhalí řadu rozdílů v míře zapojení do různých druhů životních činností. Primární diferenciační řez představuje odlišení ekonomicky aktivní a neaktivní části mladé generace.

Pro mládež v období přípravy na povolání je určující životní aktivitou studium a s ním spojené studijní a pracovní povinnosti. Podle výsledků celostátního šetření naplňují v pracovní dny zhruba sedm hodin, ve volné dny u učňů asi tři čtvrtě hodiny, u studentů dvě hodiny. Průměrné zapojení do výdělečné činnosti je u těchto skupin mládeže velmi malé. Nižší rozsah pracovních a studijních povinností je u studentů a učňů spojen navíc i s nižším zapojením do domácích prací a domácího hospodaření. Nižší podíl pracovních činností ve struktuře časového fondu zvýhodňuje tyto skupiny mládeže tím, že jim ponechává více času pro uspokojování základních potřeb odpočinku, spánku, osobní hygieny a jídla, zejména v pracovních dnech. (4) V nich se také výrazně prodlužuje objem volného času; ve způsobu jeho využití se zvětšuje zejména váha pohybových aktivit.

Srovnáme-li strukturu životních činností studující a učňovské mládeže, zjištěné kvantitativní rozdíly mají sice očekávaný směr (například u studentů nalézáme vyšší zastoupení náročnějších kulturních aktivit, u učňů delší pobyt v restauračních zařízeních), jejich hodnoty jsou však poměrně malé. Prostorem diferenciacie jsou přitom spíše víkendové než pracovní dny. Rozdíly v úrovni rozvinutosti zájmů a potřeb by bylo nutno hledat v kvalitativních, obsahových momentech životních činností, které nejsou časovým šetřením postižitelné. Vysoká podobnost struktur činností mládeže připravující se pro výkon fyzické i duševní práce svědčí o vysoké účinnosti sjednocujících společenských podmínek života.

Vstup do pracovního procesu znamená v životě mladého člověka kvalitativní změnu i v časové organizaci života. Strukturótvornou činností ekonomicky aktivních mladých lidí se přirozeně stává výkon zaměstnání, který je časově podstatně náročnější. Jeho průměrný denní rozsah se prodlužuje zhruba o hodinu a půl ve srovnání s povinnostmi ve fázi profesní přípravy. Uzavření manželství, narození dětí a vznik samostatné domácnosti pozvolna prodlužuje (u žen rychleji) i rozsah domácích prací. Tím se u ekonomicky aktivních mladých lidí zvyšuje souhrnná pracovní zátěž a spolu s ní i napjatost denního časového režimu, která vede k redukci času spotřebovaného na uspokojování základních potřeb a k redukci volného času.

(4) Délka spánku studentů a učňů v pracovních dnech dosahovala 8:22 hod. a 8:12 hod., zatímco u mladých pracovníků ve věku do 19 let 7:14 hod. a ve věku 20—29 let 7:12 hod. U dívek byly relace obdobné; studentky věnovaly spánku 8:16 hod., učnice 8:18 hod., zaměstnané ženy do 19 let 7:13 hod. a ve věku do 29 let 7:20 hod.

Tabulka 1. Hrubá struktura týdne*) různých skupin mládeže a celé ekonomicky aktivní populace v ČSSR v roce 1979—1980 — v hodinách a minutách

Skupina aktivit	Studenti	Uční	Muži		
			15—19	Zaměstnaní 20—29	Celá populace
Zaměstnání anebo studium	38.7	36.5	43.7	46.0	46.4
Ostatní práce	8.5	9.3	8.7	13.9	16.4
Vázaná doprava	6.0	6.9	7.1	6.1	6.2
Biologicko-fyziologické potřeby	74.9	74.5	67.8	66.8	66.6
Volný čas (úzká definice)	39.9	40.8	40.7	35.2	32.4

Skupina aktivit	Studentky	Učnice	Ženy		
			15—19	Zaměstnané 20—29	Celá populace
Zaměstnání anebo studium	38.0	36.4	42.9	41.5	41.5
Ostatní práce	13.5	14.9	18.6	27.6	31.4
Vázaná doprava	6.4	8.3	7.9	6.0	5.7
Biologicko-fyziologické potřeby	75.7	75.2	69.3	67.0	66.0
Volný čas (úzká definice)	34.4	33.2	29.3	25.9	23.4

*) Výklad použitých makroagregací viz [Vítečková 1985]; týden byl v tomto případě konstruován z pěti pracovních a dvou volných dnů, úzká definice volného času neobsahuje dobrovolnou a zájmovou práci pro společnost i jednotlivce.

Příslušnost k mladé generaci je tedy spojena především s větší volností časového režimu vyvolanou nižším objemem pracovních požadavků. Tato základní výhoda mládí se plně uplatňuje v období profesní přípravy. Vstup do pracovního procesu je rozhodujícím pojítkem k dospělosti, jímž začíná postupná restrukturalizace způsobu využití časového fondu do podoby typické pro dospělou populaci. Vstupem do ekonomické aktivity závažnost věkového diferenciativního činitele klesá a mění se i jeho obsah; indikuje především změny v rodinném stavu, počtu a stáří dětí. Prosazování činnostního modelu typického pro střední věk je však dlouhodobým procesem; některé charakteristické rysy typické pro mladou generaci po určitou dobu přetrvávají. Společenská i individuální pracovní zátěž dosahuje maxima až po třiceti letech věku, často dokonce později. Tento proces je nepochybně reakcí nejen na vnější podmínky, ale i na změnu životních postojů, návyků a aspirací.

Druhým charakteristickým rysem způsobu života mladé generace je jeho vyšší otevřenost společenským a kolektivním formám aktivit, vyšší sociabilita odlišující ho od silné tendence k privatizaci, k uzavírání do prostředí bytu ve středním a vyšším věku. Projevuje se zejména ve způsobu využití volného času, v němž roste podíl sociálních kontaktů, frekvence i délka účasti na kulturních a sportovních akcích, udržuje se také zvýšená úroveň pohybové aktivity. Tento rys nelze absolutizovat, jeho zdroj je nutno hledat především ve specifické sdružovací potřebě mládí, spojené s hledáním životního partnera

Tabulka 2. Struktura volného času (široká definice*) v pracovních dnech u různých skupin mládeže a celé ekonomicky aktivní populace v ČSSR v roce 1979/1980 — v minutách

Skupina aktivit	Muži					Ženy				
	Studenti	Uční	Zaměstnaní			Studentky	Učnice	Zaměstnané		
			15—19	20—29	Celá populace			15—19	20—29	Celá populace
Doprava ve volném čase	37	21	18	11	8	28	15	9	6	5
Bezplatná práce pro společnost	6	2	0	1	1	4	2	0	0	0
Zájmová práce, hobby	7	7	4	7	10	8	7	12	11	11
Veřejně politická činnost	2	1	2	3	6	4	3	2	2	3
Sport, vycházky	46	55	25	12	8	30	24	12	6	4
Sociální kontakty v rodině	7	5	6	16	14	9	7	7	16	11
Setkání s přáteli	24	28	30	19	12	23	21	22	15	11
Klubová činnost	1	2	1	1	0	1	3	0	0	0
Návštěva sportovních utkání	2	1	0	1	0	1	0	0	0	0
Návštěva restaurací	6	8	13	16	10	5	5	7	3	1
Vzdělávání, sebevzdělávání	8	2	16	7	5	10	6	8	6	3
Zájmová umělecká činnost	7	5	9	2	2	4	3	1	1	1
Návštěva kina	12	14	16	9	3	11	13	10	7	3
Návštěva divadla, koncertu, jiné akce	1	0	5	0	0	2	2	1	1	0
Poslech rozhlasu	5	5	5	3	3	4	5	3	2	1
Poslech televize	61	77	72	78	87	56	68	60	64	67
Poslech gramofonu, magnetofonu	8	9	8	3	1	5	5	3	1	0
Četba novin, časopisů	12	11	11	13	17	6	6	7	5	6
Četba literatury	17	15	6	11	9	26	23	11	13	10
Ostatní činnosti	16	14	17	9	13	14	12	12	6	12
Volný čas (široká definice) celkem	285	282	264	222	209	251	230	187	164	149

*) Široká definice volného času zahrnuje bezplatnou práci pro společnost a tzv. zájmovou práci (zahrádkaření, ruční práce, kutilství).

Tabulka 3. Struktura volného času (široká definice)*) ve dnech pracovního volna u různých skupin mládeže a celé ekonomicky aktivní populace v ČSSR v roce 1979/1980 — v minutách

Skupina aktivit	Muži						Ženy			
	Studenti	Uční	Zaměstnaní			Studentky	Učnice	Zaměstnané		
			15—19	20—29	Celá populace			15—19	20—29	Celá populace
Doprava ve volném čase	52	33	34	45	37	42	32	24	35	31
Bezplatná práce pro společnost	5	5	0	4	5	2	1	0	1	1
Zájmová práce, hobby	15	10	16	9	22	15	25	30	16	24
Veřejně politická činnost	0	1	3	6	6	2	0	0	2	1
Sport, vycházky	91	106	95	59	48	61	43	48	45	38
Sociální kontakty v rodině	12	9	8	26	24	16	13	14	24	20
Setkání s přáteli	57	65	52	70	61	62	75	70	71	62
Klubová činnost	1	1	8	2	1	2	3	3	1	0
Návštěva sportovních utkání	8	11	6	9	6	0	7	5	1	1
Návštěva restaurací	27	36	90	50	29	16	25	52	18	8
Vzdělávání, sebevzdělávání	14	6	18	7	6	14	1	2	8	3
Zájmová umělecká činnost	7	9	5	7	4	5	3	0	0	0
Návštěva kina	14	29	25	12	5	15	23	19	8	3
Návštěva divadla, koncertu, jiné akce	4	9	11	4	5	4	3	9	4	3
Poslech rozhlasu	110	9	9	9	8	11	11	8	5	5
Poslech televize	133	153	138	149	166	116	134	124	123	130
Poslech gramofonu, magnetofonu	17	16	15	6	3	5	10	4	3	1
Četba novin, časopisů	13	10	13	16	21	7	8	9	7	8
Četba literatury	28	20	18	15	14	33	25	20	21	16
Ostatní činnosti	23	20	25	29	33	23	29	31	18	28
Volný čas (široká definice) celkem	536	558	588	534	504	451	471	472	411	383

*) Široká definice volného času zahrnuje bezplatnou práci pro společnost a tzv. zájmovou práci (zahrádkaření, ruční práce, kutilství).

a osamostatňováním od výchozí rodiny, není také zdaleka univerzální. Přesto ale představuje opěrný bod pro posilování těchto žádoucích rysů ve způsobu života celé společnosti.

Do určité míry lze ve vztahu ke struktuře aktivit volného času mladé generace hovořit také o vyšším stupni uspokojování náročnějších duchovních potřeb (ve srovnání se staršími věkovými skupinami se projevuje o něco vyšší zájem o četbu, zájmovou činnost, sebevzdělávání); jde však pouze o náznak tendence při celkově nízké, neuspokojivé frekvenci výskytu těchto aktivit.

Tabulka 4. Vývoj hrubé struktury) týdne ekonomicky aktivní populace ve věku 20—29 let v ČSSR v letech 1961, 1967 a 1979/1980 — v hodinách a desetínách hodiny*

Skupina aktivit	Dělníci			Zaměstnanci			Družstevníci		
	1961	1967	1980	1961	1967	1980	1961	1967	1980
Hlavní a vedlejší zaměstnání	48.5	48.4	45.5	49.3	44.7	46.3	60.9	55.7	47.9
Ostatní práce	13.6	11.5	14.0	13.8	11.5	13.3	10.6	11.2	15.5
Vázaná doprava	6.2	5.6	6.4	5.1	6.0	6.0	2.8	2.6	3.9
Biologicko-fyziologické potřeby	65.9	68.4	66.6	65.3	69.4	66.7	64.3	72.6	68.0
Volný čas (úzká definice)	33.7	34.1	35.5	34.5	36.4	35.7	29.4	25.9	32.7

Skupina aktivit	Dělnice			Zaměstnankyně			Družstevnice		
	1961	1967	1980	1961	1967	1980	1961	1967	1980
Hlavní a vedlejší zaměstnání	42.9	40.0	41.0	42.0	40.7	42.4	38.1	38.0	37.6
Ostatní práce	39.7	30.5	29.1	35.4	26.9	25.7	46.9	37.8	34.9
Vázaná doprava	4.4	4.2	6.3	5.0	4.4	6.0	2.2	2.3	4.2
Biologicko-fyziologické potřeby	62.3	68.5	66.7	64.2	69.1	67.2	62.5	70.6	67.0
Volný čas (úzká definice)	18.7	24.8	24.9	21.4	26.9	26.7	18.3	19.3	24.3

*) Vzhledem k mnoha rozdílům v metodice šetření i způsobech zpracování a prezentace výsledků jde o hrubý odhad, jehož výsledky je možno chápat pouze jako orientační.

V procesu pracovního začleňování a profesní stabilizace se podle výsledků šetření o využití času velmi rychle reprodukuje i základní celospolečenské rozdíly ve struktuře životních činností charakteristické pro příslušníky jednotlivých společenských tříd a vrstev. Nejvíce se odlišují struktury aktivit zemědělských družstevníků a pracovníků státního sektoru, i když rozdíly se za posledních dvacet let výrazně zmenšily a u mladé generace jsou vyrovnávací procesy rychlejší. Mladí zemědělci stále ještě pracují o něco déle než dělníci a zaměstnanci, nejvyšší je i jejich zapojení do domácího hospodaření. Zemědělské ženy mají sice o něco kratší pracovní dobu (při větším počtu pracovních dní), jejich druhá domácí pracovní směna je však stále ještě mimořádně náročná. V důsledku vysoké souhrnné pracovní zátěže se u pracovníků v zemědělství snižuje o něco množství volného času a také způsob jeho využití je méně rozvinutý.

Hrubé struktury časového fondu dělníků a zaměstnanců jsou si velmi podobné; podobně jako v celospolečenských průměrech se i u mladé generace

pracovníků převážně fyzické a převážně duševní práce prosazují některé rozdíly, jejichž příčinou je úsilí o racionálnější využití času a jeho uvolnění pro uspokojování bohatší struktury potřeb zejména u pracovníků s vyšší úrovní vzdělání a kvalifikace. Větších absolutních hodnot dosahují tyto rozdíly u ženské populace, jejíž struktury aktivit procházejí obdobím výraznějších změn a kde je tedy i větší prostor projevu osobnostních rysů. Reprodukce těchto základních celospolečenských poměrů i u mladých příslušníků společenských tříd a vrstev potvrzuje, že sociální zrání a profesní začleňování mladé generace je momentem reprodukce dosaženého stupně vývoje sociálně třídní struktury společnosti, společenské dělby práce a společenských poměrů vůbec.

Druhým závažným diferenciacním činitelem struktury životních činností, jehož efekty se reprodukuji od mládeže, je pohlaví. Tradičně rozdílné role mužů a žen ve společenské dělbě práce, zejména pak v dělbě domácích prací se přes dlouhodobou vyrovnávací tendenci projevují rozdíly ve způsobu využití času mužské a ženské složky všech skupin mládeže. Diference jsou menší v době přípravy na povolání, rychle se zvětšují po vstupu do ekonomické aktivity, a to například i ve věkově srovnatelných skupinách učňů a mladých pracovníků do 19 let. Populace dívek a mladých žen je charakterizována o něco nižší časovou spotřebou v oblasti společenské práce, a naopak podstatně vyšším zapojením do domácích prací a domácího hospodaření, s důsledky ve snížení objemu volného času. Reprodukují se i některé známé preference ve struktuře aktivit volného času. Diferenciacní efekt pohlaví se zvyšuje ve věkové skupině nad dvacet let. Dostupné údaje zde nepotvrzují hypotézu o výraznějším urychlování sblížovacích procesů v mladších věkových skupinách.

V souvislosti s hodnocením diferenciacních a sblížovacích procesů vzniká otázka, do jaké míry je samotná generační směna aktivním článkem sociální změny, zda se celospolečenské vývojové tendence prosazují u mladé generace v předstihu a jak tento efekt přechází do období dospělosti. Publikované statistické údaje neposkytují dostatečně spolehlivou datovou bázi pro hodnocení celospolečenských relací a relací v jednotlivých věkových kohortách. (5)

Vydeme-li z dostupných dat, zdá se být reproduktivní moment silnějším než moment inovační. V utváření způsobu života a tím i časové struktury aktivit se spíše opakují, obnovují a udržují aktuální společenské poměry, než aktivně mění. K významnějším posunům relací dochází jen u některých sociálních skupin a v některých sférách života. Výraznějšího stupně sblížení časových struktur bylo u mladé generace dosaženo například v oblasti volného času; intervenuje však zde skutečnost celkově vyšších objemů a tím příznivější základny pro sblížovací procesy. Podobně také urychlená dynamika sblížování u mladých pracovníků v zemědělství může být do značné míry výsledkem aktuálního zrychlování celospolečenských změn. Otázka aktivní role generační směny zůstává stále otevřená; vklad generační směny do celospolečenských změn je však pravděpodobně menší, než jsme předpokládali. Určující pro vývoj struktury životních činností jsou zřejmě makrospolečenské procesy prosazující se do značné míry nezávisle na věkové struktuře společnosti.

Vývojové tendence a cíle společnosti

Socialistická společnost usiluje v restrukturalizaci způsobu využití časového fondu o prosazování zákona ekonomie času, o redukci pracovní zátěže a rozšiřování

(5) Při tomto srovnávání by bylo nutno vyjít z tzv. průměrného ročního „dne celkem“, který reaguje na rozdílné poměry pracovních a volných dnů a na rozdíly v čerpání dovolené. Pro věkové kohorty i další třídící znaky není tento údaj k dispozici.

volného času jako prostoru pro rozvoj lidské osobnosti. Již hodnocení empiricky zjištěných makrosociálních vývojových tendencí [Vítečková 1985] ukázalo, že dosud uskutečněné změny a probíhající procesy jsou značně rozporné. Obecné makrosociální tendence se s určitými specifiky prosazují i u mladé generace. (6)

Jednoznačně lze i u mladé generace potvrdit silně se prosazující vyrovnávací tendenci, a to urychlováním sociálního a kulturního rozvoje původně méně rozvinutých tříd, vrstev a skupin. Změny ve věcné struktuře aktivit však neprobíhaly vždy takovými tempy a směry, jaké bychom si přáli.

S vědomím nezbytné vysoké obezřetnosti při výkladu trendových údajů lze potvrdit, že i u mladých lidí se projevila diferencovaná redukce objemu práce pro společnost: u mladých žen se tento proces zdánlivě zastavil, protože zkrácení zákonné délky pracovní doby bylo zřejmě vyváжено prodlužováním pracovních úvazků. Potvrdil se i zjištěný málo uspokojivý trend k nárůstu objemu individuální práce u mužů, který pohlcuje část času uvolněného ze společenské práce, i když úroveň zapojení do domácích prací a naturální produkce je v mladších věkových skupinách populace poněkud nižší a také růstová dynamika je pomalejší. Jednoznačně se však zkrátíl objem domácích prací zaměstnaných mladých žen. Absolutně největších posunů bylo dosaženo u pracovníků v zemědělství, kde se v souhrnném objemu pracovní zátěže převrátil poměr společenské a individuální práce. Uvolnění napjatosti časového režimu družstevnic a zaměstnaných žen vůbec vedlo k prodloužení délky spánku a k růstu objemu volného času, k výraznému oslabení diferenciace ve sféře reprodukce individuálního života.

Vývoj objemu volného času mladých mužů je však málo uspokojivý, i když na rozdíl od celospolečenských průměrů se zde projevily i dílčí růstové tendence. (7)

Odlišné klasifikační systémy v jednotlivých šetřeních umožňují odhad vývojových tendencí v obsahu volného času jen u části shodně či analogicky definovaných aktivit. Nejvýraznější je přitom růst podílu poslechových aktivit. Podíl poslechu rozhlasu a televize ve volném čase zaměstnanců věkové skupiny 20—29 let vzrostl z 18 na 30 procent, u zaměstnankyň z 24 na 34 procenta, v ostatních skupinách jsou podíly ještě vyšší. Mladí lidé, podobně jako celá populace, přestávají číst. Množství času věnovaného četbě kleslo u mladých zaměstnanců za dvacet let ze 6,1 hodiny na 3,9 hodiny týdně, jen polovina tohoto času je přitom věnována literatuře, druhá polovina je naplněna četbou tiskovin. Nezvyšuje se výrazněji průměrné množství času věnovaného pohybovým aktivitám. Velmi nízkou a v čase klesající úroveň identifikovala šetření časového fondu u veřejně prospěšné a politické činnosti i u sebevzdělávacích aktivit, a to jak v celé populaci, tak u mladé generace. Činitelem zvyšujícím bohatost trávení volného času je především úroveň dosaženého vzdělání.

Tato zjištění korigují optimističtější závěry některých anketních šetření. Dlouhodobé úsilí společnosti o všestrannou výchovu mladé generace a o její

(6) Pokus o konstrukci časových řad je vzhledem k velikostem souborů oprávněný pouze pro skupinu ekonomicky aktivních mladých lidí ve věku 20—29 let; i tam je výsledek méně spolehlivý než u celospolečenských průměrů. Kromě posunů způsobených rozdílnou metodikou šetření a různými klasifikačními systémy zde přistupuje i skutečnost, že pro rok 1979/1980 bylo nutno použít simulovaného týdne pět plus dva, v němž je u družstevníků podhodnocen podíl aktivit pracovních dnů (zkrácen společenský pracovní čas, prodloužena ostatní práce aj.).

(7) Spolehlivost trendových soudů bude možno vzhledem k metodologickým problémům starších šetření ověřit teprve v budoucnu.

aktivní zapojení do společenského života přineslo sice mnoho pozitivních změn v podmínkách i způsobu života mládeže, výraznějších úspěchů však dosáhlo v materiální než v duchovní oblasti. Aktivní vztah ke společnosti, k práci, k využití společenských podmínek a tvorbě vlastního života dosud není obecným jevem. Časové údaje přinášejí pro hodnocení průběhu a výsledků těchto procesů jen hrubou výchozí informaci, zato ale velmi závažnou tím, že v časové struktuře životních činností zachycují výsledek konfrontace objektivního a subjektivního, společenského tlaku a individuální aktivity, inovace a setrvačnosti. Prezentované i další pramenné údaje proto otevírají řadu otázek příčin i východisek, jejichž rozpracování bude nutno věnovat hlubší pozornost.

Literatura

- Pramenné materiály FSÚ z výsledků celostátních šetření časového fondu v letech 1961 a 1967.*
- Vítečková, J.: *Způsob využití souhrnného časového fondu společnosti a společenský vývoj.* Sociologický časopis 1981, č. 6.
- Vítečková, J.: *Vývojové tendence ve způsobu využití času obyvatel ČSSR.* Sociologický časopis 1985, č. 4.
- Výsledky výběrového šetření o využití času v roce 1979/1980 v ČSSR. I. II. díl.* Československá statistika 1981, 1982.
- Výsledky výběrového šetření o využití času v roce 1979/1980 v ČSR. I.—V. díl.* Česká statistika 1981—1983.

Súčasná orientácia najvyšších stranických a štátnych orgánov na intenzifikáciu národného hospodárstva a zvyšovanie produktivity práce, na urýchlenie vedeckotechnického pokroku, je v bezprostrednej náväznosti na priamu starostlivosť o ľudský faktor, o sociálne súvislosti týchto procesov. Materiály 8. zasadania ÚV KSČ schválené v júni 1983 nie náhodou pripomenuli, že „Naša strana si vždy vysoko vážila vedcov a technikov, oceňovala ich prácu pre spoločnosť a vytvárala podmienky pre rozvoj talentov. O to väčšiu pozornosť musíme vedeckotechnickej inteligencii, najmä mladým talentom, venovať v podmienkach uskutočňovania intenzifikácie národného hospodárstva“ [Materiály 1983 : 45—46]. V duchu podobných prístupov sa nieslo i 10. zasadanie ÚV KSČ v apríli 1984.

V rámci príprav podkladových materiálov pre decizné orgány boli Ústavy pre výskum verejnej mienky pri FSÚ a SSÚ požiadané, aby skúmali názory tvorivej vedeckotechnickej inteligencie. (1)

Pre účely tohto výskumu bola tvorivá vedeckotechnická inteligencia charakterizovaná ako skupina ľudí, ktorá sa vo svojej pracovnej činnosti zaoberá rozvojom vedy a techniky na úrovni podniku a jej aplikáciou vo výrobe, tvorivou činnosťou spojenou s využívaním poznatkov vedy a techniky pre výrobný proces a vo výrobnom procese. Základné formy jej profesionálnej pracovnej aktivity sú tak späté s výskumnými, vývojovými, konštruktérskymi, projektantskými, normovacími a technologickými činnosťami.

Prostredníctvom individuálneho vyplňovania dotazníkov v skupinách sa zisťovali výpovede 1575 pracovníkov predvýrobných útvarov desiatich popredných podnikov strojárského a elektrotechnického priemyslu. (2)

Súčasnou súboru pracovníkov predvýrobných etáp bolo tiež 400 respondentov do 35 rokov. Zloženie skupiny mladých vedeckotechnických pracovníkov prevyšovalo z hľadiska vzdelanostnej úrovne súčasné požiadavky na podiel zamestnancov s ukončeným vysokoškolským vzdelaním medzi duševnými pracovníkmi, technickými pracovníkmi i pracovníkmi školstva, kultúry, zdravotníctva a ostatnými pracovníkmi nevýrobnej sféry. (3) S vyššou vzdelanostnou štruktúrou sa môže vykázať jedine kategória pracovníkov vedy, výskumu a vývoja. Už samotná táto skutočnosť vyvolala sústredený záujem výskumného tímu o názory vybraného súboru pracovníkov. Výskum si kládol za cieľ získať poznatky o okolnostiach vstupu vedeckotechnickej inteligencie do procesu realizácie vedy a techniky, na pozadí vzťahov výroby a jej predvýrobnej etapy. *Orientoval sa predovšetkým na objasnenie ľudských súvislostí tohto*

(1) Podmienkou výberu pracovníkov do skupiny tvorivej vedeckotechnickej inteligencie podniku bolo zaradenie v kvalifikačnej triede T9 a prax dlhšia ako 6 mesiacov v predvýrobných útvaroch podnikov.

(2) Súbor podnikov tvorili: Adast Adamov, TOS Hostivař, Agrozet Jičín, Tesla Piešťany, Považske strojárne Považská Bystrica, Škoda Plzeň, ČZM Strakonice, Elitex Ústí n. O., TOS Varnsdorf, Tesla Valašské Meziříčí; opytovanie prebiehalo v marci 1984.

procesu. Dotkol sa aj takých aspektov, ako je utváranie, úroveň vedeckotechnického myslenia v návaznosti na ekonomické a politicko-ideologické vedomie.

Obecný predpoklad, ktorý bol spojený so skutočnosťou, že ľudský činiteľ je vo vedeckotechnickom pokroku rozhodujúcim, hlavným zdrojom i kľúčovým subjektom procesov spojených s prípravou, realizáciou i využitím rozvoja vedy a techniky, sa premietal do formulácie jednotlivých výskumných problémov.

Prvotná úloha subjektívneho činiteľa sa premietla napr. do vzťahu kolektívov k práci, do oceňovania vykonávanej práce, do okolností podmienajúcich či brzdiacich socialistickú súťaž atď. Zvolená téma umožnila začleniť do výskumného nástroja indikátory s viacmenej sociologickým charakterom pokračujúcim oblasť verejnej mienky, teda také, ktoré vypovedali o určitých sociálnych väzbách vedeckotechnického procesu.

Prvý výskumný zámer bol spojený s hodnotením predpokladov, ktoré v kolektíve podmieniajú rozvoj vedy a techniky. Mladí respondenti vo svojej väčšine zhodne konštatovali, že časť kolektívu tvorivo prispieva k vytváraniu špičkových výrobkov a k modernizácii technológie (75 %). Konkrétne predpoklady kolektívu prejavujúce sa v súvislosti s rozvojom vedy a techniky sme operacionalizovali ako *pracovné zaujatie, tvorivú schopnosť a ochotu niesť riziko pri navrhovaní alebo realizácii progresívnych riešení*.

Pracovné zaujatie bolo charakteristické v kolektívoch pre všetkých alebo pre väčšiu časť podľa 70 % respondentov. Tvorivú schopnosť prisúdilo väčšine spolupracovníkov 61 % a ochotu niesť riziko 27 % opýtaných. Pozitívne hodnotenie a dôvera v pracovný kolektív sa odrážala aj v inej rovine. Názory a námety, ktoré súviseli s urýchlenným uplatnením nových poznatkov v podnikoch, vyslovili opýtaní najčastejšie v kolektíve spolupracovníkov (96 %) a v individuálnych rozhovoroch s vedúcim (88 %). Na výrobných poradách boli podobné diskusné námety vyslovené menej často (50 %). (4)

Prístupy tvorivých pracovníkov k rozvoju vedy a techniky sa v konkrétnych podmienkach premietli i v ďalších súvislostiach. K riešeniu problémov spojených s presadzovaním nových poznatkov sa približne, podľa tretiny opýtaných (35 %) pristupuje otvorene a kriticky; dve tretiny uviedli iné, menej vhodné spôsoby diskusií. Pri hodnotení ohlasu na vyriešený vynález alebo podaný zlepšovací návrh sa 39 % mladých respondentov vyjadrilo tak, že väčšinou podobná situácia vyvoláva uznanie a ocenenie spolupracovníkov a motivuje k rovnakému úsiliu. Naproti tomu 45 % respondentov zastáva opačné stanovisko. Podľa nich sa podobná situácia nestretáva so žiadnym ohlasom.

Ak zhrnieme predchádzajúce zistenie, väčšina respondentov vo svojich odpovediach týkajúcich sa spolupracovníkov pozitívne hodnotí odborné i pracovné predpoklady kolektívov. Tvorivá atmosféra však nie je takto kladne ocenená.

Výskum sa programovo orientoval i na zisťovanie osobných momentov, ktoré spravidla vedú pracovníkov predvýrobných etáp k vytváraniu špičkových výrobkov, modernej technológie. 69 % respondentov usudzuje, že je to pracovné zaujatie, iniciatíva, vzťah k podniku, k celospoločenským záujmom, snaha vytvoriť niečo nové, vyniknúť, uplatniť kvalifikáciu. 16 % uvádza ako najčastej-

(3) V súbore mladých respondentov bolo 44 % pracovníkov s vysokoškolským vzdelaním. V kategóriach duševných pracovníkov je požadované vysokoškolské vzdelanie u 24 % zamestnancov, medzi technickými pracovníkmi u 32 %, v školstve, vede, kultúre, zdravotníctve 43 % pracovníkov (Štatistická ročenka 1984 : 207).

(4) Ďalšie zistenie súvislosti ukázali, že na výrobných poradách vyslovujú námety predovšetkým starší a skúsenejší pracovníci. Súčasne z tohto i iných výskumov ÚVVM vyplýva, že výrobné porady sú miestom pre diskusie najmä o spoločných problémoch spojených s riadením a organizáciou práce.

Tabuľka 1. Názory mladých pracovníkov na opatrenia k zvýšeniu kvality práce predvýrobných útvarov

Zlepšenie organizácie práce, plánovitosti, koncepcnosti pri zadávaní úloh	27 %
Dodržiavanie princípu zásluhovosti, spravodlivého odmeňovania a oceňovania pracovníkov	20 %
Rýchlejšie zavedenie výsledkov práce do výroby, výraznejšia podpora činnosti predvýrobných útvarov	17 %
Lepšie materiálové a priestorové vybavenie	11 %
Zlepšenie zloženia pracovných kolektívov predvýrobných útvarov	7 %
Zvýšenie informovanosti tvorivých pracovníkov	5 %

ší motiv hmotný záujem. Výsledky naznačili, že sociálne efekty obsahu a charakteru tvorivej práce sú podmienené blízkym osobným vzťahom k samotnej práci, k podniku, k spoločnosti.

S touto skutočnosťou súviseli tiež údaje získané pri zisťovaní názorov na opatrenia, ktoré by viedli k zvýšeniu kvality práce kolektívu. Údaje uvedieme v tabuľke 1.

K okolnostiam podmieňujúcim urýchlenné zavádzanie vedy a techniky, ktoré nebolo možné ignorovať, patrila informovanosť mladých pracovníkov o úrovni výroby. Výsledky ukázali, že podľa výpovedí malo k dispozícii informácie o realizácii vlastnej produkcie na domácom a zahraničnom trhu 70 % opýtaných. Menej priaznivá situácia bola v informovanosti o konkurenčných zahraničných výrobkoch. O parametroch špičkovej produkcie neboli podľa vlastného vyjadrenia informované tri štvrtiny mladých pracovníkov. Časť respondentov tiež uviedla, že nemá informácie o pozitívnych zmenách, ktoré sa uskutočňujú v podnikoch v oblasti úspor palív, energie, vo zvyšovaní vývozných schopností a zlepšovaní parametrov výrobkov.

Výsledky nášho zisťovania potvrdzujú i skutočnosť, že vedeckotechnický rozvoj je bezprostredne spojený s pracovnou iniciatívou a socialistickým súťažením. Štyri pätiny mladých tvorivých pracovníkov zo skúmaných kolektívov pozitívne ocenili medzi konkrétnymi formami socialistickej iniciatívy vynálezecké a zlepšovateľské hnutie. Činnosť komplexných brigád hodnotila priaznivo polovica opýtaných.

Ako ukázali výsledky, kým členmi brigád socialistickej práce je 76 % opýtaných, do vynálezeckého a zlepšovateľského hnutia sa zapojuje 48 % respondentov a do komplexných racionalizačných brigád len 19 % mladých pracovníkov z predvýrobných etáp.

Mladá vedeckotechnická inteligencia sa vyjadrovala i k pozitívnym faktorom podmieňujúcim pracovnú iniciatívu. Stimulujúci vplyv spravodlivého hmotného i morálneho hodnotenia jednotlivých pracovných kolektívov uviedlo 40 % respondentov. Druhá najčastejšia odpoveď, ktorá charakterizovala priaznivý účinok na iniciatívu, sa týkala dobrých súdružských vzťahov, vzájomného porozumenia a dobrej kolektívnej pohody (14 %). Tretia skupina zdôraznila iniciujúci účinok dobrého postoja k práci, zaujatia pre obor, morálnych vlastností pracovníkov (9 %). Posledná skupina pripomenula dopad pracovného prostredia (8 %), včasného a presného zadania úloh (6 %) a príkladnosti vedúcich pracovníkov (5 %).

Z uvedených údajov je zrejmé, že v štruktúre motivujúcich činiteľov mladej vedeckotechnickej inteligencie dominujú také faktory, ktoré korešpondujú s cieľmi a zásadami socialistického súťaženia.

Respondenti sa kriticky vyjadrovali k bariéram pracovnej iniciatívy. Medzi rozhodujúce bariéry zaradili: nedostatočné finančné a morálne ocenenie ini-

ciatívy, momenty formálnosti v socialistickej súťaži a nadmernú administratívu, ktorá z toho vyplývala. Stojí za pozornosť, že malú podporu iniciatívy, u vedúceho a nezáujem spolupracovníkov o socialistickú súťaž pokladá za bariéru každý piaty opýtaný.

Aktivitu jednotlivých subjektov vedeckotechnického rozvoja hodnotili respondenti v súvislosti s uplatňovaním progresívnych poznatkov. Účastníci výskumu najčastejšie uvádzali, že návrhy na progresívne technické riešenia presadzujú predovšetkým ich spolupracovníci, vedenie predvýrobných útvarov a už menej vedenie podnikov.

Informáciu o aktivite subjektov vedeckotechnického rozvoja dopĺňujú názory na rýchlosť zavádzania získaných výstupov predvýrobných etáp do výroby. Rýchle uvedenie riešení do výrobného procesu konštatovala približne tretina opýtaných (38 %) a dve tretiny uviedli väčšie či menšie výhrady k rýchlosti tohto procesu. Pozitívne ocenenie uplatňovania progresívnych poznatkov zaznelo v tých kolektívoch, kde existuje priama náväznosť predvýrobných útvarov na výrobu a kde sú zainteresovaní pracovníci všetkých častí podniku.

V podobnom duchu je hodnotený i postup inovovania produkcie konkrétnych výrobných programov. V súbore vedeckotechnickej inteligencie zavádzanie inovovaných výrobkov do výroby posudzovalo ako rýchle 19 % opýtaných.

Pri rozbere problémov, ktoré sa vyskytujú pri realizácii progresívnych riešení, viac ako tri štvrtiny mladých pracovníkov považujú za typické využívanie pracovníkov predvýrobných útvarov pri doháňaní plánu vo výrobe, šturmovanie a unáhľené plnenie termínov. Šesťdesiat percent uviedlo nedostatky v materiálnej technickej zabezpečení a malú právomoc najnižších článkov riadenia. Uvedené oblasti, v ktorých skúmaní pracovníci poukázali na najväčšie nedostatky, rezervy, patrili v rozhodujúcej miere do kompetencie na úrovni vedúcich pracovníkov v podnikoch.

Výskum bol orientovaný aj na identifikáciu hľadísk, ktoré sa preferujú pri zadávaní a vyhodnocovaní úloh. Názory respondentov naznačili, že pri ukončení prác na príprave výrobkov, modernizácii technológie boli najviac akcentované čiastkové zlepšenia a dosiahnutiu špičkových parametrov sa venovala menšia pozornosť. Zároveň sa ukázalo, že pri zadávaní jednotlivých riešení tvorivým pracovníkom sa požiadavky na inovované technické a ekonomické parametre výrobkov akcentovali výraznejšie, ako sa potom brali do úvahy pri hodnotení.

V komplexe faktorov ocenenia výsledkov práce malo svoje miesto i posúdenie mzdovej diferenciacie. Len pätina vedeckotechnických pracovníkov sa domnieva, že sú zvýhodňovaní tí, ktorí prispievajú k vytváraniu špičkových výrobkov, a postihovaní tí, ktorí neodovzdávajú kvalitnú prácu. Najviac nespokojnosti prejavili vysokoškolsky vzdelaní respondenti.

Pri oceňovaní najlepšieho výkonu z celého súboru len približne polovica respondentov uviedla jednotlivcov alebo tú časť kolektívu, ktorá sa najviac podieľa na výsledkoch predvýrobných útvarov. Ďalšia časť nedokázala hodnotiť túto skutočnosť. Údaje signalizujú, že konkrétne a diferencované hodnotenie odvedeného výkonu nie je vžitá ani medzi väčšinou vedúcich pracovníkov ani radových zamestnancov.

Popri rôznych okolnostiach pracovného procesu sme tiež zisťovali názory na povahu práce, na to, čo vedeckotechnickí pracovníci vykonávajú. I keď sa opýtaní vo svojej väčšine vyslovovali k niektorým skutočnostiam kriticky, úplne nespokojných alebo nespokojných s charakterom práce bolo 15 % opýtaných. 27 % respondentov bolo spokojných napolovicu a 58 % uviedlo spokojnosť alebo

úplnú spokojnosť. K podobným výsledkom dospeli aj iné výskumy mládeže. (5)

Zisťovanie ukázalo, že *prevažná väčšina mladej vedeckotechnickej inteligencie v skúmaných podnikoch má záujem o dianie v spoločnosti, o svoju profesiu* a prejavuje snahu prispieť k rýchlejšiemu uplatneniu vedy a techniky. Aj medzi vedeckotechnickou inteligenciou sa potvrdilo, že čím je obsah práce bohatší, práca kvalifikovanejšia, tým výraznejšie sama povaha činnosti podnecuje záujem o špičkový výkon [Filipcová 1984 : 393].

Výskum opäť priniesol známe poznatky. Celkove boli mladší pracovníci kritickejší v porovnaní so staršími respondentmi. V súvislosti s konkrétnou situáciou mohli byť tieto vyjadrenia predovšetkým výrazom snahy pomôcť urýchliť realizáciu vedeckotechnických poznatkov.

Skupiny vedeckotechnickej inteligencie predstavujú kolektívy, v ktorých mladá generácia disponuje s vyššou úrovňou vzdelania v porovnaní s pracovníkmi na väčšine úsekov života spoločnosti. Mladí ľudia, nedávni absolventi vysokých a stredných škôl majú zákonite vyššie nároky na obsah a organizáciu vykonávanej práce, ako ich starší kolegovia. S touto skutočnosťou súvisí i fakt, že aktivitu mladej inteligencie v predvýrobných útvaroch podporuje presadzovanie progresívnych technických riešení vo výrobe a orientácia socialistickej súťaže na zlepšovanie kvalitatívnych parametrov výrobkov.

Ďalší rast pracovnej a spoločenskej angažovanosti vedeckotechnickej inteligencie môže do značnej miery ovplyvniť vyššia informovanosť o technických novinkách, skvalitnenie plánovania, riadenia a hodnotenia, ktoré je v kompetencii vedenia podnikov a útvarov technického rozvoja.

Názory skúmaného súboru mladej vedeckotechnickej inteligencie naznačujú problémy, ktoré sa budú pri zavádzaní vedy a techniky v podmienkach podnikov v záujme urýchleného uplatnenia vedeckotechnických poznatkov riešiť, a ukazujú na rezervy v hospodárení so skúsenostným a poznatkovým potenciálom pracovníkov.

Výsledky naznačili, že za predpokladu základného materiálového a priestorového vybavenia je *jedným z prvotných zdrojov urýchleného zavádzania poznatkov oblasť sociálne-ludských súvislostí v systéme riadiacich orgánov, pracovných kolektívov, teda na každej jednotlivej úrovni organizačnej štruktúry podnikov.*

Literatúra

- Filipcová, B.: *Perspektivy způsobu života a intenzifikace společenského vývoje*. Sociológia 1984, č. 4, s. 393.
Materiály 8. zasedání ÚV KSČ. Praha, Svoboda 1983, s. 45—46.
Statistická ročenka ČSSR 1984. Praha, SNTL-Alfa 1984, s. 207.
Vítečková, J. — Hudeček, J.: *Začleňování mládeže do pracovního procesu*. Sociologický časopis 1984, č. 5, s. 496.

(5) Podľa výskumu životných dráh mládeže bolo takmer 60 % mladých pracovníkov so svojou doterajšou prácou v zásade spokojných a desať percent sa označilo za nespokojných (Vítečková, Hudeček 1984 : 469).

Místo Ústřední politické školy SSM ve výchově a vzdělávání mladé generace

Centrálním článkem výchovy a vzdělávání funkcionářského aktivu SSM a PO SSM je v naší jednotné dětské a mládežnické organizaci Ústřední politická škola SSM v Seči, která spolu se svým vzdělávacím zařízením v Praze-Pisnici a Slovenskou ústřední politickou školou SSM zabezpečuje přípravu a vzdělávání funkcionářského aktivu a je nositelem ústřední metodické funkce a vědeckovýzkumné činnosti v rámci Socialistického svazu mládeže a jeho Pionýrské organizace.

Na poli výchovy a vzdělávání mladé generace navazuje Ústřední politická škola SSM na bohaté tradice a zkušenosti, vzešlé z činnosti Ústřední školy ČSM, ÚPS ŮV SSM, Československého pionýrského tábora a Institutu PO SSM. K původním úkolům výchovně vzdělávacího zařízení v Seči — přípravě pionýrů, pionýrských vedoucích a organizování mezinárodních táborů míru — přibývaly další. Byla sem přesunuta převážná část kádrové, obsahové i organizační zodpovědnosti za mezinárodní tábory míru, rozšířila se výchova a vzdělávání pionýrských pracovníků, ústřední metodická funkce vůči školám pro výchovu pionýrských pracovníků při domech pionýrů a mládeže v okresech a krajích, založily a rozvíjely se informační funkce zaměřené na problematiku PO SSM a další.

Významný krok pro další rozvoj přináší rok 1982, kdy vzniká Ústřední politická škola SSM. Tradiční druhy činnosti, dosud zaměřené jen na Pionýrskou organizaci, jsou rozšiřovány na celý Socialistický svaz mládeže. Součástí školy se stává vzdělávací zařízení v Praze-Pisnici a Slovenská ústřední politická škola SSM v Bratislavě. Celé zařízení tak postupně začíná plnit funkci centra přípravy kádrů pro celou oblast SSM a PO SSM.

V současné době jsou v rámci předmětné činnosti Ústřední politické školy SSM zabezpečovány tyto hlavní úkoly: příprava funkcionářů SSM a PO SSM, vědeckovýzkumná, metodická a informační činnost a plnění úkolů v rámci internacionální výchovy. Pro jejich stanovení a způsob plnění mají určující význam závěry XVI. sjezdu KSČ, III. sjezdu SSM a příslušných zasedání ŮV KSČ a ŮV SSM.

Výchovné a vzdělávací cíle a jejich naplňování vycházejí především z Jednotného systému přípravy a vzdělávání funkcionářů SSM, schváleného 6. zasedáním ŮV SSM. V současné době jsou ve škole realizovány tři základní formy přípravy: příprava pionýrského aktivu, příprava pionýrských pracovníků a příprava funkcionářů SSM.

Příprava pionýrského aktivu probíhá ve směnách pionýrského aktivu, v jejichž rámci jsou proškolení žáci 6. tříd základních škol pro výkon funkcí v Pionýrské organizaci SSM. V současné době jsou realizovány 4 směny ročně; v každé z nich je objektem výchovného působení 126 dětí z celé ČSSR. Cílem této formy přípravy je nejen vlastní výchova dětského aktivu, ale též vytvoření základny funkcionářského aktivu Socialistického svazu mládeže.

Jádem výchovně vzdělávacího procesu se stává příprava kádrů SSM a PO SSM. Škola respektuje a musí brát v úvahu, že připravuje zpravidla nové, začínající funkcionáře, kteří se po získání zkušeností z práce v orgánech SSM a PO SSM stávají kádrovými rezervami pro orgány společenských organizací, státní správy i pro aktiv a orgány KSČ. Z tohoto důvodu je jejich příprava v ÚPS SSM zaměřena tak, aby byly vytvořeny předpoklady k uplatnění získané kvalifikace v další politicko-výchovné a řídicí práci i po ukončení aktivní činnosti v orgánech SSM a PO SSM.

Toto hledisko je aplikováno především ve formách přípravy pionýrských pracovníků a funkcionářů SSM. Důraz je přitom kladen na dlouhodobé formy, z nichž nejdůležitější je roční všeobecně politický kurs, probíhající paralelně v Seči i v Bratislavě. Těmto zásadám je přizpůsoben i obsah přípravy, kde vedle základních poznatků z disciplín marxismu-leninismu si absolventi osvojují vědomosti z teorie a praxe SSM a PO SSM, z metodik politicko-organizačních a zájmových činností, poznatky z pedagogiky, psychologie a sociologie a další.

Specifickou formou je přípravný kurs pro studium na Vysoké komsomolské škole ŮV VLKSM v Moskvě. V jeho rámci posluchači získávají poznatkový základ, z něhož vycházejí při studiu, zpravidla ročním, na VKŠ ŮV VLKSM. Tomuto cíli je přizpůsoben i vlastní obsah výuky, kde vedle ruského jazyka je výběr ostatních vyučovaných předmětů proveden tak, aby na ně bylo možné navázat a dále je rozvíjet při studiu v Moskvě.

Ostatní kategorie funkcionářů SSM a PO SSM jsou diferencovaně (dle funkcí) připravovány v krátkodobých, zpravidla desetidenních až měsíčních kursech. Jedná se o intenzivní formy přípravy nejrůznějších skupin profesionálních i dobrovolných funkcionářů SSM a PO SSM. V Ústřední politické škole SSM v Seči a jejích vzdělávacích zařízeních jsou pro výkon funkcí připravováni nebo dále specializováni například nově zvolení členové ústředních a republikových orgánů a komisi SSM a PO SSM, přední funkcionářský aktiv na úrovni krajských a okresních organizací. Zvláštní pozornost škola věnuje i přípravě vybraných předsedů a místopředsedů podnikových, celozávodních a celoškolských výborů, lektorům krajských a okresních škol pro výchovu pionýrských pracovníků, skupinovým vedoucím a dalším.

Rozsah přípravy, rozmanitost forem a specializací kladou velké nároky na pedagogicko-výchovné a další odborné pracovníky školy. Samozřejmou skutečností je jejich vysoká politická kvalifikovanost a odborná zdatnost, neustálá inovace poznatkového potenciálu, kde důležité místo má vlastní teoretická a vědeckovýzkumná činnost a zejména důkladná znalost potřeb hnutí a z ní vyplývající návaznost teoretické výuky na praktické potřeby a požadavky SSM a PO SSM. Při zabezpečování výchovné vzdělávacího procesu proto Ústřední politická škola spolupracuje nejen s odděleními ústředního výboru SSM, ale též s pedagogickými a vědecko-výzkumnými pracovišti v ČSSR. Rozhodující je spolupráce s Vysokou školou politickou ÚV KSČ, a to nejen na poli výuky, ale též v oblasti publikační a vědecko-výzkumné činnosti. Úspěšně se rozvíjí spolupráce i s Vysokou komsomolskou školou ÚV VLKSM.

Vedle úkolů výchovné a vzdělávací povahy plní Ústřední politická škola SSM i funkci teoreticko-výzkumného pracoviště v oblasti teorie a praxe dětského a mládežnického hnutí, v jejímž rámci je uskutečňována vědecko-výzkumná a analytická činnost, a dle funkcí metodického a informačního centra Socialistického svazu mládeže a jeho Pionýrské organizace.

Plnění funkce teoretického a vědecko-výzkumného pracoviště vychází z plánu vědecko-výzkumné činnosti, v němž jsou vymezeny základní úkoly na tomto poli na období mezi III. a IV. sjezdem SSM. Jejich stanovení vychází jak z obecných hledisek, daných místem a úlohou mladé generace v procesu společenské reprodukce, tak z hledisek specifických, odvozených od místa a úlohy SSM a PO SSM v celkovém procesu formování mladé generace. Ve shodě s teoretickými a metodologickými východisky výzkumů mládeže je mladá generace chápána jako objekt působení SSM a PO SSM, ale i jako subjekt společenských změn, tedy aktivní činitel, který mimo jiné i prostřednictvím své organizace je iniciátorem společenských změn.

S ohledem na tuto skutečnost je pracoviště zapojeno do řešení úkolů základního výzkumu v letech 1980–85 ve stěžejním směru VIII–10 *Formování sociálního vývoje a aktivity mládeže při budování a obraně rozvinuté socialistické společnosti*. V tomto směru je škola odpovědným řešitelem dílčího úkolu *Sociálně politická aktivita mládeže jako faktor proměny sociální struktury mládeže*, který je v současné době ukončen. V následující pětiletce bude ÚPS SSM řešitelem výzkumného úkolu *Úloha mládežnické organizace v přípravě a zapojení mladé generace do společenských procesů*.

Další vědecko-výzkumná a metodická činnost školy vychází z potřeb Socialistického svazu mládeže i pracoviště samého. Mezi klíčové problémy, před nimiž v současné době naše mládežnická organizace stojí, patří další zvyšování společenské aktivity mládeže zejména ve věku 14–16 let. Na řešení této otázky je zaměřen výzkumný úkol zkoumající *přínos všestranné činnosti SSM pro společenskou aktivitu a iniciativu této skupiny mládeže*.

Bezprostředně z předmětné činnosti pracoviště vychází výzkumný úkol řešící problematiku *zvyšování účinnosti Jednotného systému výchovy a vzdělávání funkcionářů SSM a PO SSM*. Jeho cílem je analyzovat dosavadní systém přípravy z hlediska jeho cílů, obsahu i forem vzhledem k současným potřebám SSM a PO SSM a v návaznosti na další rozvoj československé výchovné vzdělávací soustavy stanovit předpoklady zvýšení jeho účinnosti, optimalizovat jej a po ověření zavést do praxe.

Dalším výzkumným úkolem, řešeným v Ústřední politické škole SSM, je *Uplatňování výchovného vlivu pracovního kolektivu na dělnickou a zemědělskou mládež*. Potřeba řešení tohoto úkolu vyplynula ze závěrů 8. zasedání ústředního výboru SSM, zaměřeného na další zkvalitňování ideově výchovného působení SSM mezi mládeží. Cílem výzkumu, jemuž předcházela rozsáhlá předvýzkum, je podat obraz o úrovni a kvalitě výchovného vlivu pracovních kolektivů na dělnickou a zemědělskou mládež, stanovit jeho optimální formy a vypracovat program pro pracovní kolektivy ve vybraných základních organizacích SSM.

Další výzkumné úkoly realizované v ÚPŠ SSM reagují na aktuální potřeby naší jednotné dětské a mládežnické organizace. V tomto smyslu se škola podílí na přípravách zasedání ÚV SSM. Řeší se, respektive budou řešeny, otázky podílu mládeže a SSM na prohlubování a rozvoji socialistické demokracie, otázky zvyšování efektivity vnitrosvazáckého života, podílu SSM na formování socialistického způsobu života mládeže a další.

Z metodologického hlediska je v souladu se současným trendem patrná snaha pracovníků ÚPŠ SSM o překonání jednostranného přístupu ke zkoumání nastíněných otázek z pozice jedné vědní disciplíny a úsilí o aplikaci interdisciplinárního přístupu s využitím poznatků více vědních disciplín. Přestože má škola specializovaná pracoviště pro vědecko-výzkumnou práci, na řešení jednotlivých výzkumných úkolů se účinně podílejí i pedagogičtí pracovníci, včetně externích spolupracovníků.

Účinným poradním orgánem vedení ÚPŠ SSM je vědecko-metodická rada, složená z předních vědeckých a pedagogických pracovníků a odborníků z praxe, zabývajících se problematikou dětí a mládeže a jejich jednotné, dětské a mládežnické organizace. Na zasedání vědecko-metodické rady jsou pravidelně řešeny zásadní otázky týkající se dalšího rozvoje školy, popřípadě související s přípravou kádrů, i otázky zaměřené na vědecko-výzkumnou a metodickou činnost.

Při plnění úkolů vědecko-výzkumné povahy spolupracuje Ústřední politická škola SSM s řadou pracovišť v ČSSR i v zahraničí. Rozvíjí se zejména spolupráce s Ústavem pro filozofii a sociologii ČSAV a s Ústavem pro výzkum veřejného mínění při FSÚ. Byly navázány úzké kontakty a rozvíjí se mezinárodní spolupráce na řešení výzkumných úkolů, a to zejména s vědecko-výzkumným pracovištěm Vysoké komсомolské školy ÚV VLKSM a dalšími.

V návaznosti na výchovně vzdělávací a vědecko-výzkumnou činnost rozvíjí a prohlubuje Ústřední politická škola SSM i své ústřední metodické funkce. Jedná se především o metodickou pomoc katedrám dětského a mládežnického hnutí na krajských politických školách, okresním a krajským školám pro výchovu pionýrských pracovníků, klubům mezinárodního přátelství PO SSM, metodickým střediskům PO SSM na vysokých školách; rozvíjí se i metodická činnost zaměřená na studentské vědecké a odborné činnosti, středoškolské odborné činnosti a předpokládá se i užší spolupráce s katedrami pedagogiky učitelských fakult, připravujících kádry pro dětskou a mládežnickou organizaci.

Smyslem naplňování uvedených funkcí je sjednocování především obsahů kursů pro funkcionáře SSM a PO SSM a jejich další zkvalitňování v souladu s Jednotným systémem přípravy a vzdělávání funkcionářů SSM a PO SSM. Základními prostředky realizace metodických funkcí jsou porady a semináře vedoucích pracovníků a funkcionářů zaměřené na výměnu zkušeností, spolupráce na tvorbě, vydávání a distribuci metodických materiálů, metodické výjezdy pracovních skupin i zobecňování dobrých výsledků práce.

Jednou ze základních funkcí školy je i zabezpečování informační činnosti, která navazuje na předmětnou činnost, zvláště pedagogicko-výchovnou a výzkumné metodickou, a je jedním z předpokladů jejich úspěšného rozvoje. V ÚPŠ SSM je vybudován informační systém PO SSM, s jehož pomocí jsou analyzovány nejrůznější typy informací vztahujících se jak k PO SSM, tak k pokrokovým dětským organizacím v zahraničí. Na podobných principech je budován i informační systém SSM.

Ústřední politická škola SSM plní též úkoly na poli internacionální výchovy. Již v současné době poskytuje pomoc pokrokovým dětským a mládežnickým organizacím z kapitalistických států, a to zejména v přípravě kádrů. Mimo tuto formu pomoci se počítá s organizováním mezinárodních seminářů k výměně zkušeností z přípravy kádrů v dětské a mládežnické organizaci, včetně konzultací zaměřených k výsledkům vědecko-výzkumné, metodické a informační činnosti. Za tímto účelem škola rozvíjí spolupráci s ústředními výchovně vzdělávacími zařízeními dětských a mládežnických organizací v socialistických státech, zvláště v SSSR.

Základním prostředkem internacionální výchovy jsou mezinárodní tábory míru, které mají již bohatou tradici. Škola odpovídá za jejich obsahovou a organizační přípravu na území celé ČSSR a podílí se rovněž na přípravě delegací reprezentujících ČSSR na mezinárodních táborech míru v nejrůznějších zemích světa. Za dobu své existence přispěly tyto tábory podstatnou měrou k výchově mladých lidí v ČSSR i v zahraničí v duchu myšlenek proletářského a socialistického internacionalismu.

Další zdokonalování přípravy kádrů SSM a PO SSM i dalších funkcionářů v oblasti práce s dětmi a mládeží je závislé nejen na zkvalitňování stávajících forem, ale i na zavedení vyšších typů přípravy těchto pracovníků. Proto koncepce dalšího rozvoje Ústřední politické školy SSM předpokládá postupnou přípravu a zavedení

vysokoškolského studia pro funkcionáře a pracovníky aparátu SSM, kádrové rezervy, dále pro pracovníky v oblasti mimoškolské činnosti, zvláště na středních školách a v domech pionýrů a mládeže. Příprava tohoto studia je součástí hlavních úkolů rozvoje ÚPS SSM. Potřeba ucelené vysokoškolské formy studia vyplývá rovněž ze stoupajících nároků na politickou a odbornou úroveň pracovníků aparátu SSM a PO SSM i ze zkušeností mládežnických organizací, zejména sovětského Komsomolu. Vysokoškolská příprava kádrů je rovněž předpokladem zvýšení účinnosti poznávací činnosti SSM a PO SSM a výrazně napomáhá vědeckému řízení a rozhodování v oblasti problematiky mládeže v současné etapě rozvoje naší socialistické společnosti.

Pro nejbližší období stojí před Ústřední politickou školou SSM v popředí úkol dále rozvíjet, prohlubovat a zkvalitňovat úroveň přípravy kádrů pro SSM a PO SSM. Rovněž výzkumné metodická a informačně dokumentační činnost školy směřuje ke komplexnímu vytvoření teoretického zázemí jak pro rostoucí nároky výchovně vzdělávacího procesu, tak i pro práci orgánů SSM a PO SSM a další všestranný rozvoj dětského a mládežnického hnutí.

Jiří Matějka

Informace o zaměření činnosti odboru pro výzkum mládeže Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV

Na počátku 7. pětiletky došlo ve výzkumu mládeže k významné kvalitativní změně — v rámci státního plánu základního výzkumu byla výzkumná tematika koncipována na úrovni stěžejního směru VIII-10 s názvem *Formování sociálního vývoje a aktivity mládeže při budování a obraně rozvinuté socialistické společnosti*. Řídícím pracovníkem stěžejního směru se stal Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV a jeho předsedou doc. dr. F. Charvát, DrSc. K zabezpečení vědeckých úkolů v oblasti výzkumu mládeže a zajištění činnosti rady stěžejního směru byl k 1. 4. 1981 vytvořen v rámci ÚFS ČSAV odbor pro výzkum mládeže — teoreticko-řídící pracoviště stěžejního směru.

Odbor pro výzkum mládeže je koordinačním pracovištěm HÚ VIII-10-2 *Sociální struktura mládeže a faktory jejích proměn v podmínkách budování rozvinutého socialismu* a řešitelským pracovištěm dvou dílčích úkolů DÚ VIII-10-2/1 *Vývoj sociálně třídní struktury stěžejního směru* se stal Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV a jeho předsedou doc. dr. F. Charvát, DrSc. K zabezpečení vědeckých úkolů v oblasti výzkumu mládeže a zajištění činnosti rady stěžejního směru byl k 1. 4. 1981 vytvořen v rámci ÚFS ČSAV odbor pro výzkum mládeže — teoreticko-řídící pracoviště stěžejního směru.

Odbor pro výzkum mládeže je koordinačním pracovištěm HÚ VIII-10-2 *Sociální struktura mládeže a faktory jejích proměn v podmínkách budování rozvinutého socialismu* a řešitelským pracovištěm dvou dílčích úkolů DÚ VIII-10-2/1 *Vývoj sociálně třídní struktury stěžejního směru* se stal Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV a jeho předsedou doc. dr. F. Charvát, DrSc. K zabezpečení vědeckých úkolů v oblasti výzkumu mládeže a zajištění činnosti rady stěžejního směru byl k 1. 4. 1981 vytvořen v rámci ÚFS ČSAV odbor pro výzkum mládeže — teoreticko-řídící pracoviště stěžejního směru.

Odbor pro výzkum mládeže je koordinačním pracovištěm HÚ VIII-10-2 *Sociální struktura mládeže a faktory jejích proměn v podmínkách budování rozvinutého socialismu* a řešitelským pracovištěm dvou dílčích úkolů DÚ VIII-10-2/1 *Vývoj sociálně třídní struktury stěžejního směru* se stal Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV a jeho předsedou doc. dr. F. Charvát, DrSc. K zabezpečení vědeckých úkolů v oblasti výzkumu mládeže a zajištění činnosti rady stěžejního směru byl k 1. 4. 1981 vytvořen v rámci ÚFS ČSAV odbor pro výzkum mládeže — teoreticko-řídící pracoviště stěžejního směru.

Odbor pro výzkum mládeže je koordinačním pracovištěm HÚ VIII-10-2 *Sociální struktura mládeže a faktory jejích proměn v podmínkách budování rozvinutého socialismu* a řešitelským pracovištěm dvou dílčích úkolů DÚ VIII-10-2/1 *Vývoj sociálně třídní struktury stěžejního směru* se stal Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV a jeho předsedou doc. dr. F. Charvát, DrSc. K zabezpečení vědeckých úkolů v oblasti výzkumu mládeže a zajištění činnosti rady stěžejního směru byl k 1. 4. 1981 vytvořen v rámci ÚFS ČSAV odbor pro výzkum mládeže — teoreticko-řídící pracoviště stěžejního směru.

Odbor pro výzkum mládeže je koordinačním pracovištěm HÚ VIII-10-2 *Sociální struktura mládeže a faktory jejích proměn v podmínkách budování rozvinutého socialismu* a řešitelským pracovištěm dvou dílčích úkolů DÚ VIII-10-2/1 *Vývoj sociálně třídní struktury stěžejního směru* se stal Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV a jeho předsedou doc. dr. F. Charvát, DrSc. K zabezpečení vědeckých úkolů v oblasti výzkumu mládeže a zajištění činnosti rady stěžejního směru byl k 1. 4. 1981 vytvořen v rámci ÚFS ČSAV odbor pro výzkum mládeže — teoreticko-řídící pracoviště stěžejního směru.

mládeže projekt a realizovali výzkum *Socialistické uvědomění a společensko-politické aktivity mládeže a pracujících*. Jedná se o široce koncipovaný výzkum k problematice socialistického uvědomění, společensko-politických aktivit a účasti na řízení pracujících a mládeže. Výsledky z tohoto výzkumu byly využity při řešení HÚ VIII-10-2.

V průběhu své existence se odbor pro výzkum mládeže podílel na zpracování řady podkladových materiálů a expertiz pro orgány společenské decise. Společně s ÚV SSM zajišťuje stálý seminář rady stěžejního směru SPZV, jehož hlavním úkolem je navázání užšího dialogu mezi představiteli společenské praxe a zástupci vědecko-výzkumné fronty. Pracovníci odboru publikovali v minulých letech výsledky své práce jak v odborném, tak denním tisku.

V rámci své činnosti odbor koordinuje řešení tří dílčích úkolů. Jako součást DÚ VIII-10-2/3 *Sociálně politická aktivita mládeže jako faktor přeměn sociální struktury mládeže*, jehož řešitelským pracovištěm je ÚPS SSM, byl realizován výzkum *Společensko-politické aktivity mládeže* na souboru 2500 respondentů. Závěrečná zpráva DÚ VIII-10-2/4 *Kulturní život mládeže v podmínkách budování rozvinuté socialistické společnosti*, kterou zpracovalo řešitelské pracoviště na filozofické fakultě UK, přinesla na základě rozboru velkého množství podkladových materiálů i výsledků empirických výzkumů řadu nových poznatků o kulturním životě mladých lidí v ČSSR. Řešitelský kolektiv Společenskovědního ústavu SAV Košice vypracoval v roce 1984 předběžnou variantu teoreticko-analytického podkladového materiálu DÚ VIII-10-2/5 *Závažné aspekty společenského vědomí učňovské mládeže jako faktory přeměn její sociální struktury*. Autoři na základě empirických materiálů analyzovali světonázor, hodnotové orientace, životní plány a postoje učňovské mládeže.

Úkoly, na jejichž plnění se v nadcházejícím období bude podílet odbor pro výzkum mládeže naznačují, že kromě nutnosti získávat a zpracovávat poznatky o současné mládeži bude třeba budovat ucelenou teorii mládeže — včetně aparátu pojmů a kategorií —, uplatnit náročnější metodologické postupy, postihnout procesuální stránku sociálních jevů a co nejširším zobecněním výsledků výzkumné práce s kvalifikovanými náměty, doporučeními a závěry posloužit společenské praxi. Z tohoto hlediska je proto nutné zvyšovat nároky na rozsah a zejména na kvalitu spolupráce všech pracovišť zabývajících se problematikou mládeže nejen v rámci ČSSR, ale i v mezinárodním měřítku. Nutnost prohloubit a zintenzívnit teoreticko-výzkumný zájem o mladou generaci klade zvýšené nároky na všechna společenskovědní pracoviště zabývajících se touto problematikou, odbor pro výzkum mládeže ÚFS ČSAV nevyjímaje.

Hana Navarová

Vědecko-výzkumná práce v Ústavech marxismu-leninismu UK a ČVUT

Mezi sociologická pracoviště, kde má výzkum mládeže již svoji tradici a nezastupitelné místo, patří i ústavy marxismu-leninismu našich největších vysokých škol — Ústav marxismu-leninismu Univerzity Karlovy a Ústav marxismu-leninismu Českého vysokého učení technického v Praze.

Obě pracoviště, jak Středisko komunistické výchovy ŮML UK (dříve SMS ŮML UK) tak i ŮML ČVUT mají stejný objekt výzkumu — vysokoškolskou mládež, proto je jen samozřejmé, že v úsilí o splnění úkolů a dosažení vytčených cílů nepostupují izolovaně. Pracovníci obou ústavů představují podstatnou část řešitelské kapacity v rámci HÚ VIII-10-3 *Formování mladé inteligence pro život a práci v rozvinuté socialistické společnosti*. O výsledcích jejich spolupráce může mimo jiné vypovídat i skutečnost, že se letos konal již dvanáctý ročník tematického semináře *Úloha vysoké školy při výchově mladé socialistické inteligence*. V organizaci těchto seminářů se obě instituce střídají a k účasti jsou přizváni i pracovníci dalších výzkumných pracovišť a zástupci společenské praxe a decizní sféry. Tato setkání se stávají místem prezentace dílčích výsledků úkolů státního i resortního plánu a v poslední době se zaměřují především na otázky zkvalitnění teoretických i metodologických aspektů řešení těchto úkolů.

Hlavním předmětem výzkumného zaměření Ústavu marxismu-leninismu ČVUT se v období let 1981—1985 stal proces zapojení mladé inteligence do praxe se zvláštním zřetelem k absolventům vysokých škol technických.

V letech 1978—1983 byl v této souvislosti realizován výzkum (s mezinárodní účastí) zapojení absolventů vybraných vysokých škol, resp. fakult, do společenské praxe. První etapa (1978) se vztahovala k závěrečné fázi vysokoškolského studia — k problematice přípravy a připravenosti přechodu do zaměstnání, druhá etapa (1980) se týkala vlastního přechodu absolventů do zaměstnání, šetřeno po více než jednoroč-

ním působení v praxi). Třetí etapa (1983) zahrnovala další fázi postupné přeměny absolventa ve vysoce kvalifikovaného pracovníka, a to zhruba po více než čtyřletém působení v praxi. Výzkum byl uskutečněn na stejném panelu respondentů a jeho význam pro společenskou praxi je umocněn i tím, že navazoval na výzkum *Proces formování profilu studentů a absolventů vysokých škol technických v ČSR* provedený v letech 1973–1979.

V roce 1984 byl ve spolupráci se Střediskem komunistické výchovy ŮML UK realizován výzkum ve čtyřech závodech jedné VHJ. Obsahově byl zaměřen na problematiku práce, vzdělání a kvalifikace, dalšího vzdělávání atd. Výběrový soubor tvořila skupina technickohospodářských pracovníků se středoškolským i vysokoškolským vzděláním a skupina dělníků.

Podobně, jako je tomu u ŮML ČVUT, je velkou devizou v práci SKV ŮML UK kontinuita, která umožňuje prohlubovat zkoumání osobnosti studentů vysoké školy. Tato skutečnost se projevila i při zpracování systematické studie, která byla průběžným výsledkem řešení již uvedeného hlavního úkolu státního plánu VIII-10-3. Cílem této studie bylo podat relativně ucelený výklad mechanismů sociálního a profesionálního formování osobnosti mladé socialistické inteligence a poskytnout společenské praxi syntetický pohled na zkoumanou problematiku.

V celkovém zaměření zmíněné studie byla úloha vysoké školy sledována především v návaznosti na koncipování systému komunistické výchovy na vysokých školách a zároveň i v rovině rozvoje některých oblastí aktivit studentů. Zvolený přístup se však neomezil jen na bezprostřední, respektive přímý vliv vysoké školy, ve smyslu jejího sociokulturního prostředí a požadavků spojených s plněním studijních i dalších povinností širší povahy. Konkrétní vysoká škola, respektive fakulta, byla v jistém smyslu chápána jako ukazatel syntetického charakteru spojující působení sociální minulosti i sociální přítomnosti. Jinými slovy, podíl vysoké školy, respektive fakulty při přípravě mladé socialistické inteligence byl analyzován v kontextu procesů sociální a profesionální reprodukce inteligence. Tento metodologický princip považujeme za nezbytný nejen pro vymezení hranic výchovného prostoru vysoké školy jako takové, ale i pro stanovení specifík konkrétních fakult.

Otázky sociálního rozvoje studentů vysokých škol a utváření jejich osobnosti byly řešeny v návaznosti na koncipování systému komunistické výchovy na vysokých školách. Vědecko-výzkumná práce byla orientována nejen na teoreticko-metodologické principy tohoto systému, ale i na zcela praktické stránky využití získaných poznatků ve výchovné práci. Zvýšená pozornost byla věnována otázkám světonázorové výchovy, a to i v rámci výuky odborných předmětů, a metodice zpracování cyklických plánů komunistické výchovy. Tato témata byla součástí aplikovaného výzkumného programu, který byl řešen v rámci resortního plánu výzkumu MŠ ČSR, jehož jeden z hlavních úkolů byl koordinován a řešen na ŮML UK (Sociálně politické výzkumy studentů, absolventů a učitelů vysokých škol).

Propojení výsledků hlavního úkolu VIII-10-3 s poznatky resortního výzkumu umožnilo bezprostřední návaznost rovin základního a aplikovaného výzkumu a příznivě se projevilo nejen při prohloubení vědeckého poznání, ale i při využívání výsledků vědecké práce ve výchovně vzdělávacím procesu na vysokých školách.

Pavol Machalický

Centrum informací o studiu na ČVUT

Období konce šedesátých let je i obdobím renezanace školského a psychologického poradenství. Slova renezanace zde užívám proto, že vývoj tohoto poradenství, jehož kořeny sahají do počátků třicátých let, byl na několik desetiletí přerušen. Počátkem třicátých let přišel J. Stavěl (1) s myšlenkou vybudování psychologické služby, jež by pomáhala při volbě povolání. Těto službě mělo předcházet poradenství školské, chápáné jako pomoc při volbě učebního typu školy, určité linie vzdělávání. J. Stavěl zdůrazňoval nezbytnost spojení poradenství a vedení, spojení, které by překonalo tradiční psychologické služby a zabezpečilo spolupráci rodiny, školy, institucí pracovního zapojení a sociálního zabezpečení. Cílem jím koncipované poradenské služby

(1) Stavěl, J.: *Psychotechnický ústav a Ústředná poradna povolání na Slovensku*. Bratislava, 1932.

Stavěl, J.: *Poradenství při volbě povolání*. In: *Encyklopedie výkonnosti*. Část I. Praha, 1932.

bylo pomáhat při sladování zájmů jedince a společnosti, řešit problém, který je i problémem naší současnosti. (2)

Dosažení absolutního souladu zájmů jedince a zájmů celospolečenských v době individuální volby není reálným požadavkem. Ideální model, v němž, velmi zjednodušeně řečeno, na jedné straně stojí celospolečenské potřeby, nejen momentální, ale i perspektivní, a na druhé straně mladý člověk, který si již uvědomuje svoje vlastní kvality, svoji osobnost a její umístění v systému celospolečenských potřeb, který tyto potřeby chápe, je skutečně pouze modelem. Je však modelem, k němuž i školské a profesní poradenství musí směřovat, a to i s vědomím jeho nedosažitelnosti. Tato nedosažitelnost je dána pohyblivostí celospolečenských potřeb, akcelerací této pohyblivosti, dané akcelerací vývoje celospolečenských, a zvláště ekonomických struktur. Je dána biologickou a psychickou nezralostí jedince, který o své budoucnosti uvažuje a rozhoduje se a který musí uvažovat a rozhodovat se už v době, kdy k tomu — z hlediska svého individuálního vývoje — není plně kompetentní. Je dána množstvím faktorů intervenujících do psychického a sociálního vývoje mladého člověka, faktorů, které je mnohdy obtížné identifikovat a mnohem obtížnější ovlivňovat. Je dána i omezenými možnostmi působení jednotlivých institucí. UVědomme si v této souvislosti i existující široké spektrum procesů voleb, existujících alternativ, které se dnes jedinci objektivně nabízejí, a naproti tomu omezenou informační kapacitu jak jeho samotného, tak i zdrojů, z nichž informace čerpá. Doby, kdy syn rolníka už od dětství věděl, že bude pokračovatelem rodinné tradice, včetně následnictví profese, doby, kdy dítě dělníka se samozřejmě stávalo také dělníkem, pracujícím velmi často v téže odvětví a profesi jako jeho otec, jsou minulostí — i když ne absolutní. Šíře možností daná nejen postupující dělbou práce, ale i otevřením systému vzdělání přinesla mladým lidem výhodu skutečně reálného vstupu do procesu výběru povolání, ale současně i tento proces výběru značně znesnadnila. Uvedené skutečnosti, které rozhodně nejsou vyčerpávající, na jedné straně zdůvodňují příčiny nesouladu zájmů individuálních a celospolečenských a na druhé straně, sociologicky zdůvodňují oprávněnost existence specializovaných institucí, jejichž cílem je pomáhat mladým lidem při volbě povolání.

V druhé polovině šedesátých let dochází u nás k rozvoji školského a profesního poradenství. Vznikají krajské a okresní pedagogicko-psychologické poradny, rozšiřuje a stabilizuje se síť výchovných poradců na základních a středních školách. Školské a profesní poradenství se institucionalizuje a současně se klade důraz jak na jednotu jeho pojetí, tak i na integraci obou jeho složek, tj. složky poradenství školského a profesního. Služby zajišťované těmito institucemi jsou zaměřené především na žáky základních škol: na jedince, kteří se nacházejí ve fázi profesního vývoje, v níž jde spíše jen o volbu základního směru a způsobu přípravy na volbu povolání. Mládež, která již práh této fáze volby překročila, představuje objekt zájmu i působení uvedených institucí mnohem méně, což je způsobeno nejen možnostmi jednotlivých poradců a jejich kapacitou, ale i základní linií stanovenou v roce 1959 a v neposlední řadě i postoji samotných adolescentů k jakémukoli i neinstitutionalizovanému poradenství. Čas však potvrdil, že potřeby mnohých dnešních mladých lidí překračují období první, tzv. směrové volby, období volby základní linie přípravy na povolání. Pro určitou část adolescentní mládeže je poradenství nástrojem korekce první volby, pro další část nástrojem jejího zpřesnění. Uvažujeme dále především o této druhé části, o studentech středních škol, o potencionálních uchazečích o vysokoškolské studium.

Vyjděme ze dvou základních obecně známých skutečností. Za první, že zájem uchazečů o studium na vysokých školách je značně nerovnoměrně rozložen, že, a to již po několik desetiletí, příliš neharmonuje s potřebami celospolečenskými. O vysoké školy určitého zaměření je velký zájem, o jiné vysoké školy je zájem, byť relativně, malý. Ilustraci tohoto stavu a rozboru jeho příčin byly věnovány desítky menších či rozsahem větších odborných prací, (3) jež nalezaly příčiny v prude se zvyšujícím počtu „volných míst“ na vysokých školách určitého typu, především

(2) Odkazují zde na statistické materiály MŠ ČSR a SSR a Federálního statistického úřadu, ilustrující, popřípadě analyzující rozdíly v zájmech o jednotlivé linie vzdělávání, školy, profese. Z knižních publikací odkazují na: *Školské a profesní poradenství v podmínkách rozvíjené socialistické společnosti*. Bratislava, SPN 1976. *Mládež a revolučné premeny triedno-sociálnej štruktúry Slovenska*. Bratislava, Sme-na 1975. *Sociální svět vysokoškolského studenta*. Praha, Mladá fronta 1983.

(3) Viz články uveřejňované především v časopisech Vysoká škola, Výchovný poradce, Sociologie a výzkumné zprávy vypracované Studijně metodickým střediskem ÚML UK v Praze, Výzkumným ústavem inženýrského studia ČVUT v Praze atp.

technického, a této skutečnosti neodpovídající struktura středoškolských studentů: zvláště studentů gymnázií s narůstajícím počtem studentek, jejichž orientace na technické obory (i když je ve srovnání s kapitalistickými státy vysoká, se státy socialistickými slaběji pod průměrem) (4) nebyla adekvátní rostoucím potřebám technických škol. Růst počtu dívek, které dosahovaly úplného středoškolského vzdělání, způsobil „přetlak“ v zájmu o studium na vysokých školách univerzitního typu a snižoval pravděpodobnost přijetí ke studiu.

Druhou skutečností, z níž chci vyjít (velmi úzce s předcházející související), je skutečnost, o níž vypovídají jak sociologické a psychologické výzkumy orientované na zjišťování „spokojenosti“ mladých lidí s volbou školy, odborného zaměření a budoucí profese, tak i statistiky o počtech studentů, kteří každoročně studia zanechávají. Výzkumy zaměřené na postižení tzv. spokojenosti s oborem ukazují, že nezanedbatelná část vysokoškolských studentů si svoji specializaci ne zvolila příliš šťastně. I když beru v úvahu nepřesnost a mnohoznačnost výrazu „spokojenost“ i metodické odlišnosti jednotlivých výzkumů, jejich výsledky, obecně řečeno, vypovídají o neadekvátnosti představ a zažitých reality, o ne zcela uvědomělé volbě. Tato neadekvátnost představ a reality se promítá do počtů studentů, kteří studia zanechávají (na některých školách dosahují desítek procent výchozího stavu). Není podstatné, zda jednotliví studenti studia zanechávají proto, že špatně odhadli svoje volní vlastnosti, miru vědomostí či zda dodatečně poznali, že škola či studijní obor, který si vybrali — ať již proto, že je zajímavý, nebo proto, že bylo snazší se na ně dostat — stojí mimo sféru jejich zájmů, jejich životních plánů.

Uvedené skutečnosti představovaly jedny z hlavních motivů existence instituce, jež vznikla v roce 1982 na naší nejstarší a největší vysoké škole technické, Českém vysokém učení technickém v Praze. *Centrum informací o ČVUT* není poradenskou institucí v pojetí současných pedagogicko-psychologických poraden a není do této sítě ani organizačně začleněno. Je součástí ČVUT a z této skutečnosti vyplývá i hlavní zaměření jeho činnosti, kterou lze stručně charakterizovat jako přenos informací o studiu na této škole: konkrétně informací o struktuře studijních oborů, o možnostech a podmínkách přijetí, zvláštěnostech studia technických oborů a především o charakteru tohoto studia a o možnostech uplatnění absolventů jednotlivých studijních oborů, více než jednoho sta odborných zaměření. Při koncipování hlavního úkolu centra jsme vycházeli z poznatků psychologů a sociologů, z výsledků jejich výzkumů, z informací, jež nám poskytli naši úspěšní i neúspěšní studenti, učitelé středních škol, pracovníci krajských pedagogicko-psychologických poraden i vysokoškolské učitelé. Vycházeli jsme z faktu, že každoročně na ČVUT, které přijímá do denního studia téměř 4000 nových studentů, vstupuje i dost velký počet mladých lidí, jejichž druhá, tj. zprůšňující volba nebyla příliš uvědomělou, jejichž představy o studiu určitého oboru nebo představy o charakteru studia jakéhokoli technického oboru jsou značně vzdálené skutečnosti. Někteří studenti středních škol, především gymnázií, si pod pojmem studium technického oboru představují především studium matematiky a fyziky. Předmětů, které však představují jen teoretický základ technického studia. Jiní, převážně absolventi středních průmyslových škol, je spojují s pokračováním v užší technické přípravě započaté na střední škole. U některých dochází k rozčarování při konfrontaci představ o dlouhých prázdninách a množství volného času během školního roku s tvrdou realitou náročnosti studia na čas, a to v době, kdy je nutno skládat účty z práce, která už nebyla tak, jako na střední škole průběžně a systematicky kontrolována a hodnocena, v době, kdy si student se zpožděním uvědomí, co to vlastně ten vysokoškolský způsob práce je. K rozčarování dochází i při konfrontaci představ o finančním hodnocení absolventů vysoké školy s uvědomovanou realitou.

Hlavním úkolem *Centra informací o ČVUT* je, jak již vyplývá z jeho názvu, předávat informace o studiu na této škole, zvyšovat informovanost těch, kteří o tyto informace projeví samí zájem, i těch, kteří představují jeden z hlavních zdrojů informování středoškoláků, jejich učitelů. Dominantní formou práce nejsou individuální konzultace, ale spíše práce se skupinami: se skupinami středoškolských studentů nebo jejich rodičů; se středoškolskými učiteli, kteří se pravidelně jednou v roce stávají návštěvníky ČVUT, aby zde získali nové informace nejen o přijímacím řízení, ale především o charakteru technického studia.

Hlavním záměrem práce centra je pomocí mladým lidem ujasnit si možnosti, které před nimi stojí. Předat jim informace, které by jim pomohly vytvořit si určitější představu o realitě jejich plánů. Vybavit je poznatky, jež by jim pomohly vytvořit si obraz sebe sama, lépe posoudit svou životní situaci a realističtěji zvážit své možnosti.

Eliška Freiová

Содержание № 5/1985

К монотематическому номеру о молодежи

СТАТЬИ

<i>Енерал Я.</i> : Молодежь и общество	446
<i>Гольда Д.</i> : Сорок лет общественного развития молодежи	452
<i>Сак П. - Кабатек А.</i> : Место и роль молодежи в общественном воспроизводстве поколения рабочего класса	470
<i>Махачек Л.</i> : Актуальные вопросы социалистического воспитания молодого поколения рабочего класса	490
<i>Кузаржова В. - Кузарж П.</i> : Изменения общественного положения и жизни рабочей молодежи в социалистической Чехословакии	501
<i>Фазик А.</i> : Молодежь и трудовой коллектив	515
<i>Франек Р.</i> : Актуальные проблемы формирования социально-профессионального профиля студентов и выпускников высших учебных заведений в ЧССР	528

МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ РУБРИКА

<i>Томек И.</i> : К проблематике изучения мировоззрения и мировоззренческой ориентации чехословацкой молодежи	538
<i>Ержабек Г.</i> : Формирование социальной структуры молодежи и анализ ее изменений	552

ИЗ ЭМПИРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

<i>Витечкова Я.</i> : Сносб использования бюджета времени молодежи в ЧССР	566
<i>Мишович Я.</i> : Научно-техническое развитие и молодая техническая интеллигенция	575

СООБЩЕНИЯ И ИНФОРМАЦИЯ

<i>Матейка И.</i> : Значение Центральной политической школы Социалистического Союза Молодежи для воспитания и образования молодого поколения	580
<i>Наварова Г.</i> : Информация об ориентации деятельности сектора по исследованиям молодежи Института философии и социологии	583
<i>Махалицки П.</i> : Научно-исследовательская работа в Институте марксизма-ленинизма Карлова университета и Институте марксизма-ленинизма Чешского высшего технического учебного заведения	584
<i>Фрейова Э.</i> : Центр информации об обучении в Чешском высшем техническом заведении	585

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS. Vydává Ústav pro filozofii a sociologii, ČSAV, Jilská 1, 110 00 Praha 1, telefon 24 93 91, v ACADEMII, nakladatelství Československé akademie věd, Vodičková 40, 112 29 Praha 1, — Rozšiřuje PNS. Informace o předplatném podá a objednávky přijímá každá administrace PNS, pošta, doručovatel a PNS-ÚED Praha. Objednávky do zahraničí vyřizuje PNS — ústřední expedice a dovoz tisku Praha, závod 01, administrace vývozu tisku, Kafkova 19, 160 00 Praha 6. — Vychází šestkrát ročně. Cena jednotlivého sešitu Kčs 10,—, roční předplatné Kčs 60,— — Objednávky ze socialistických zemí vyřizuje ARTIA, Ve smečkách 30, 111 27 Praha 1. — Tisknou Tiskařské závody, n. p., závod 5, Sámova 12, 101 46 Praha 10. — Rukopis tohoto čísla odevzdán do tiskárny v dubnu 1985. Číslo vyšlo v září 1985.

Distribution rights in the western countries: Kubon & Sagner, P. O. Box 340108 D-8000 München 34, GRF. Annual subscription: Vol. 21; 1985 (6 issues) DM 105,—

Table des Matières No. 5/1985

Au sujet du numéro monothématique sur la jeunesse

ARTICLES

<i>Jenerál J.</i> : Jeunesse et la société	446
<i>Holda D.</i> : Quarante ans du développement social de la jeunesse	452
<i>Sak P.</i> — <i>Kabátek A.</i> : Position et rôle de la jeunesse dans la reproduction sociale	470
<i>Macháček L.</i> : Problèmes actuels de l'éducation socialiste de la jeune génération de la classe ouvrière	490
<i>Kuchařová V.</i> — <i>Kuchař P.</i> : Transformations de la position sociale et de la mise en valeur de la jeunesse ouvrière dans la Tchécoslovaquie socialiste	501
<i>Fazík A.</i> : La jeunesse et le collectif de travail	515
<i>Franěk R.</i> : Problèmes actuels de la formation du profil social-professionnel des étudiants et des anciens étudiants en Tchécoslovaquie	528

RUBRIQUE METHODOLOGIQUE

<i>Tomek I.</i> : Sur les problèmes de la recherche de la conception du monde et des orientations respectives de la jeunesse tchécoslovaque	538
<i>Jeřábek H.</i> : Formation de la structure sociale de la jeunesse et l'analyse de ses transformations	552

DES RECHERCHES EMPIRIQUES

<i>Vítečková J.</i> : Le mode d'emploi du budget de temps de la jeunesse en Tchécoslovaquie	566
<i>Mišovič J.</i> : Le développement scientifique et technique et les jeunes intellectuels techniques	575

RAPPORTS ET INFORMATIONS

<i>Matějka J.</i> : Signification d'Ecole politique centrale de l'Union socialiste de la jeunesse pour l'éducation de la jeune génération	580
<i>Navarová H.</i> : Information sur l'orientation de l'activité du département pour la recherche de la jeunesse de l'Institut pour la philosophie et sociologie	583
<i>Machalický P.</i> : Le travail scientifique de recherche des Instituts de Marxisme-léninisme affiliés à l'Université Charles et à l'Ecole polytechnique	584
<i>Freiová E.</i> : Centre d'information sur l'enseignement à l'Ecole polytechnique tchèque	585

Contents No. 5/1985

On the Monothematic Number about Youth

ARTICLES

<i>Jenerál J.</i> : Youth and Society	446
<i>Holda D.</i> : Forty Years of the Social Development of Youth	452
<i>Sak P.</i> — <i>Kabátek A.</i> : Position and Role of Youth in Social Reproduction	470
<i>Macháček L.</i> : Actual Issues of the Socialist Education of the Young Working-class Generation	490
<i>Kuchařová V.</i> — <i>Kuchař P.</i> : Changes in the Social Position and Employment of Working-class Youth in Socialist Czechoslovakia	501
<i>Fazík A.</i> : Youth and the Working Collective	515
<i>Franěk R.</i> : Actual Problems Connected with the Formation of the Socioprofessional Profile of University Students and Graduates in Czechoslovakia	528

METHODOLOGICAL COLUMN

<i>Tomek I.</i> : On Problems Connected with Research into the World Outlook and World-outlook Orientations of Czechoslovak Youth	538
---	-----

<i>Jeřábek H.</i> : Formation of the Social Structure of Youth and an Analysis of Its Transformations	552
---	-----

FROM EMPIRICAL RESEARCH

<i>Vítečková J.</i> : Way of Use of the Time Budget of the Youth in Czechoslovakia	566
<i>Mišovič J.</i> : Scientific and Technological Development and the Young Technical Intelligentsia	575

NEWS AND INFORMATION

<i>Matějka J.</i> : Position of the Central Political School (Socialist Union of Youth) in the Young Generation Education	580
<i>Navarová H.</i> : Information on the Orientation of Activities in the Youth Research Department of the Institute for Philosophy and Sociology	583
<i>Machalický P.</i> : Scientific-Research Work in the Institutes of Marxism-Leninism Affiliated to Charles University and to the Technical College	584
<i>Freiová E.</i> : Information Centre for Studies at the Technical College, Prague	585

Inhalt Nr. 5/1985

Zur monothematischen Nummer über die Jugend

ABHANDLUNGEN

<i>Jenerál J.</i> : Jugend und Gesellschaft	446
<i>Holda D.</i> : Vierzig Jahre der sozialen Entwicklung der Jugend	452
<i>Sak P. — Kabátek A.</i> : Platz und Rolle der Jugend in der sozialen Reproduktion	470
<i>Macháček L.</i> : Aktuelle Fragen der sozialistischen Erziehung der jungen Arbeiterklassegeneration	490
<i>Kuchařová V. — Kuchař P.</i> : Umwandlungen der gesellschaftlichen Stellung und Betätigung der Arbeiterjugend in der sozialistischen Tschechoslowakei	501
<i>Fazík A.</i> : Jugend und die Arbeitsgemeinschaft	515
<i>Franěk R.</i> : Aktuelle Probleme der Formierung des sozialprofessionellen Profils der Hochschulstudenten und Absolventen in der Tschechoslowakei	528

METHODOLOGISCHE RUBRIK

<i>Tomek I.</i> : Zur Problematik der Erforschung der Weltanschauung und der Weltanschauungsorientierung der tschechoslowakischen Jugend	538
<i>Jeřábek H.</i> : Formierung der sozialen Struktur der Jugend und die Analyse ihrer Umwandlungen	552

AUS EMPIRISCHEN ERFORSCHUNGEN

<i>Vítečková J.</i> : Ausnutzungsweise des Zeitbudgets der Jugend in der Tschechoslowakei	566
<i>Mišovič J.</i> : Wissenschaftlich-technische Entwicklung und die junge technische Intelligenz	575

NACHRICHTEN UND INFORMATIONEN

<i>Matějka J.</i> : Stellung der Zentralen politischen Schule des Sozialistischen Jugendverbandes in der Erziehung und Bildung der jungen Generation	580
<i>Navarová H.</i> : Information über die Tätigkeitsorientierung der Sektion für Jugenderforschung des Instituts für Philosophie und Soziologie	583
<i>Machalický P.</i> : Wissenschaftliche Forschungsarbeit in den zur Karls-universität und zur Technischen Hochschule angegliederten Instituten für Marxismus-Leninismus	584
<i>Freiová E.</i> : Informationszentrum für das Studium an der Tschechischen technischen Hochschule	585